

Landschapsbiografie

Polderpark Cronesteyn

‘Een voorbeeld voor de toekomst’

COLOFON

Landschapsbiografie: Polderpark Cronesteyn, een voorbeeld voor de toekomst

Datum: 3 november 2024, definitief rapport

Formaat: A4 staand

Opdrachtgever

Erfgoed Leiden

Mw. F. Van Zaanen Durand/ mw. E. Starckenburg

Auteur

Culthis adviesbureau cultuurhistorie

Linda Driesen – van der Male (Auteur rapport)

Prinses Irenelaan 12

2252 GJ Voorschoten

Telefoonnummer: 06 247 85 589

Email: linda@culthis.nl

Copyright: Vermenigvuldiging en verspreiding van de rapportage alsmede het publiceren van (delen van) de resultaten van de werkzaamheden of citeren van de uitkomsten van het rapport is alleen toegestaan na uitdrukkelijke schriftelijke toestemming auteur (L.D.N. Driesen – Van der Male, Culthis adviesbureau cultuurhistorie). Dit geldt ook voor het gebruik van de foto's en tekeningen uit het rapport die van de hand zijn van Culthis adviesbureau cultuurhistorie.

Culthis adviesbureau cultuurhistorie kan niet verantwoordelijk worden gehouden voor de context waarin citaten, delen van dit rapport, afbeeldingen, kaartmateriaal en tekeningen door anderen dan Culthis worden gebruikt.

Voor zover er geen bronvermeldingen zijn opgenomen bij afbeeldingen zijn deze gemaakt door de auteur. Voor alle andere afbeeldingen is de bronvermelding bij de afbeelding opgenomen. Er is daarbij zoveel mogelijk gebruik gemaakt van afbeeldingen die zelf zijn vervaardigd, door de gemeente zijn vervaardigd of die zich in het publiek domein bevinden. Van sommige afbeelding in de collectie van de gemeente en die relevant zijn voor de rapportage is geen fotograaf bekend en zijn er ook geen aanknopingspunten om deze te achterhalen. Bij het samenstellen van deze landsbiografie is zorgvuldig getracht de rechthebbenden van deze afbeeldingen te achterhalen. Dit is niet altijd gelukt. Indien u van mening bent dat u rechthebbende bent van een van de afbeeldingen waarvan de fotograaf onbekend is, kunt u contact opnemen met de gemeente Rijswijk.

Foto voorpagina: Wandelaars in Polderpark Cronesteyn. Foto auteur, 8 september 2024.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk1_Historische vensters	7
Venster 1 – Het ontstaan van de ondergrond	8
Venster 2 – Middeleeuwse landschappelijke ingrepen	11
Venster 3 – Kasteel Cronesteyn en het Beleg van Leiden	15
Venster 4 – Een eeuw aan ruimtelijke ontwikkelingen 1878-1980	18
Hoofdstuk 2_Het park in dienst van natuur, educatie en recreatie	25
2.1 De uitgangspunten van het ontwerp voor het Polderpark Cronesteyn	26
2.2 Natuur als uitgangspunt	29
2.2.1 De ontwerpvisie in zijn tijd	29
2.2.2 Natuurlijke elementen	35
2.2.3 Nieuwe elementen	37
2.2.4 Historische gelaagdheid van het landschap	40
2.2.5 Landschapskunst	46
2.3 Recreatie, een noodzaak	47
2.3.1 Avontuurlijke speeltuin	48
2.3.2 Wandelen, fietsen, spelen, varen en vissen	51
2.3.3 Kamperen in de natuur	53
2.3.4 Volkstuinen	55
2.3.5 Ludieke recreatie	58
2.4 Educatie als kans	58
2.4.1 Bezoekerscentrum en kinderboerderij	58
2.4.2 Bijenstal	61
2.4.3 Schooltuinen	62
Hoofdstuk 3_Evert Cornet, stadsvergroener	63
3.1 Het leven van Evert Cornet	64
3.2 werkwijze en handtekening	66
Hoofdstuk 4_De essentie van Polderpark Cronesteyn	68
4.1 De grenzen van Polderpark Cronesteyn	69
4.2 Natuurgebied met een parklaag	70
4.3 Tijdlijnen binnen groene kaders	71
4.3.1 Landschappelijk ontwerp	71
4.3.2 Betrokken en tijdloos	73
4.4 Een park voor generaties	74
4.4.1 Alle leeftijden	74
4.4.2 Iedere generatie met eigen tijdsgeest	74
Aanbevelingen	76
Bijlagen, Bronnen en noten	78
Bijlage 1 – Overzicht van bekende werken van Evert Cornet	79
Bronnen	80
Noten	81

Inleiding

Ontwerper Evert Cornet noemde het Polderpark Cronesteyn tijdens een interview in 1984 'zijn mooiste opdracht'.¹ Twee jaar eerder al was een van de verslaggevers van het Leidsch Dagblad op 20 juli 1982 van mening dat het park een voorbeeld was voor de omgang met toekomstige groentekorten voor stedelingen. Vandaag de dag, ruim veertig jaar later dan bovenstaande uitspraken, wordt het park nog steeds gewaardeerd. Die waardering blijkt onder andere uit het verzoek van de Historische Vereniging Oud Leiden (HVOL) tot aanwijzing van het park als beschermd gemeentelijk monument. Maar misschien is de huidige waardering van het park nog het beste te zien op een zonnige middag. Dan wordt het park gebruikt door veel mensen uit Leiden en de bredere regio. Ieder zoekt er zijn eigen vertier. Er zijn hardlopers op de paden, gezinnen met jonge kinderen bij de waterspeelplaats of bij de kinderboerderij², jongeren kletsend op een bankje en ouderen die een wandelingetje maken. Allemaal hebben zij hun eigen redenen om het park te bezoeken, waardoor het park een plek is waar jong en oud samenkomen.

De aanleiding voor dit rapport ligt in het verzoek van de HVOL om het park aan te wijzen als beschermd gemeentelijk monument. Dit verzoek is onderbouwd met een uitgebreide beschrijving van het park en zijn historie, opgesteld door Sophie Visser, tevens lid van de Commissie Onbeschermd Erfgoed van de HVOL.

Dit rapport heeft als doel de levensloop van het park te schetsen met daarin alle ontwikkelingen die in het gebied hebben plaatsgevonden: van bodem tot gebruik. De nadruk ligt op de ontwikkelingen door het menselijk handelen. Daarmee heeft dit rapport tot doel de hierboven geschetste publieke waardering voor het park terug te brengen tot de essentie van het park. Dit zijn door de historie gevormde kenmerken die voortkomen uit tijdsgeest, ontwerpgedachte en doorontwikkeling.

Afbeelding 0.1 – Luchtfoto van Leiden met daarop aangegeven het Polderpark Cronesteyn. De uitsnede toont het Polderpark Cronesteyn en de begrenzing van het gebied (Bron: topotijdreis.nl, luchtfoto 2023)

BEGRENZING POLDERPARK CRONESTEYN

Het Polderpark Cronesteyn ligt in Leiden ten zuiden van het centrum en grenzend aan de gemeente Zoeterwoude. Het ligt ingeklemd tussen de A4, de spoorbaan Leiden-Utrecht, de Vrouwenweg en het Rijn-Schiekanaal. Hoewel het park bij de aanleg een duidelijke grens heeft gekregen is een deel van de onderzoeksvraag gericht op het benoemen van de huidige grenzen van het park. De exacte begrenzing zal dus voortvloeien uit dit onderzoek. In hoofdstuk 4, De essentie van Polderpark Cronesteyn, wordt hier nader op ingegaan.

LEESWIJZER

Aan het ontstaan van het Polderpark Cronesteyn ging een lange geschiedenis vooraf. Een geschiedenis die is gebaseerd op de geologische kenmerken van de bodem, de werking van de natuur en invloeden van de mens op het landschap dat daar ontstond. In deze levensloopbeschrijving van het Polderpark Cronesteyn wordt de nadruk gelegd op de ontwikkeling van het park vanaf de aanleg tot heden. Toch kan dit niet los gezien worden van de ontwikkelingen in het landschap die voor de aanleg van het park hebben plaatsgevonden. Ze legden immers de basis voor het ontwerp van het Polderpark Cronesteyn. Om een duidelijk beeld te schetsen van deze ontwikkeling is in hoofdstuk 1 een aantal historische vensters beschreven. In dit korte overzicht van historisch bepalende momenten wordt kort ingezoomd op relevante ontwikkelingen en gebeurtenissen. Hierbij is een selectie gemaakt van alleen die gebeurtenissen die bepalend zijn geweest voor de ontwikkeling van het gebied en die in het park uiteindelijk een rol spelen in het ontwerp. Gezien de ouderdom van het gebied hebben er meer historische gebeurtenissen in het gebied plaatsgevonden, zoals de aanwezigheid van de Romeinen. Deze gebeurtenissen hebben geen tastbare sporen nagelaten in het park en worden om die reden dus niet beschreven.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de ontwikkeling van het park zelf, zowel als geheel als per deelgebied in het park. Gebeurtenissen uit de historische vensters worden hier nader in uitgewerkt als daar aanleiding voor is. Daarbij wordt ook gekeken naar de sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen en de tijdsgeest waarbinnen het park zich ontwikkelde en hoe deze de ontwikkeling en het beheer van het Polderpark Cronesteyn hebben beïnvloed.

Hoofdstuk 3 geeft een beknopte levensbeschrijving van de tuin- en landschapsarchitect Evert Cornet, die verantwoordelijk was voor het ontwerp van het Polderpark Cronesteyn. Op basis van verschillende ontwerpen van zijn hand wordt geprobeerd inzicht te geven in zijn oeuvre en ontwerpstyl.

Als laatste is er in dit rapport ruimte ingericht voor een overzicht met kenmerkende elementen en ontwerputgangspunten van het park. Hiermee is geprobeerd de essentie van de waarden van het Polderpark Cronesteyn in kaart te brengen. Dat laatste is met name van belang omdat hier sprake is van levend erfgoed, dat onderhevig is aan de grilligheid van de natuur en beïnvloed wordt door de veranderingen in ons klimaat. Het ontwerputgangspunt en de levensloop van het park bieden samen goede handvatten om het levende erfgoed ook echt levend te houden.

VERANTWOORDING

De belangrijkste bron voor het onderzoek is het park zelf. Het park is meermaals op verschillende dagen bezocht om een beeld te krijgen van het gebruik van het park en de beleving van de ruimte. Het onderzoek heeft plaatsgevonden tussen eind augustus en eind oktober 2024. Hierdoor is het park alleen in de late zomer/ vroege herfst bezocht. De waarnemingen zoals opgenomen in het park zijn daarop gebaseerd.

Bij het opstellen van dit rapport is verder gebruik gemaakt van verschillende schriftelijke bronnen. Naast het eerder genoemde onderzoek naar het park van Sophie Visser (als onderdeel van het aanwijzingsverzoek van de HVOL) is de beschikbare literatuur over het park in het bijzonder en de ontwikkeling van parken in Nederland in het algemeen bestudeerd. Vervolgens is ook onderzoek uitgevoerd in het archief van Erfgoed Leiden en Omstreken, waarin de gemeentelijke stukken met betrekking tot het ontstaan en de aanleg van het park (grotendeels) behouden zijn gebleven. Het archief is op dit punt echter fragmentarisch. In verschillende archiefonderdelen is informatie over het

Polderpark Cronesteyn opgenomen, zoals in de archieven van wethouders en directeurs van afdelingen binnen de gemeente Leiden. Deze bevatten andere informatie dan het archiefdeel waarin de formele stukken rondom de ontwikkeling van Polderpark Cronesteyn zijn opgenomen. Op basis van al die stukken is geprobeerd een zo nauwkeurig mogelijk ontwikkelingsbeeld te schetsen. Ook is gekeken naar de verslaglegging over de ontwikkeling en het gebruik van het park in nationale kranten, meer specifiek in de Leidsche Courant en enkele vakinhoudelijke tijdschriften.

Als laatste is informatie opgehaald op basis van kleinschalige participatie-activiteiten. Zo zijn tijdens de bezoeken aan het park mensen aangesproken om te vragen naar hun ervaring met het park en de plekken of kenmerken van het park die zij bijzonder vinden of aan het park waarderen.

Er is ook gesproken met enkele georganiseerde gebruikers/ belangenbehartigers van het park.

Hiervoor heeft op 7 oktober 2024 een eenmalige klankbordbijeenkomst plaatsgevonden in het stadhuis van de gemeente Leiden. Hierbij waren vertegenwoordigers van deze organisaties aanwezig.

- IVN Leidse regio: M. Kathmann, tot voor kort was zij werkzaam bij NME, natuur- en milieueducatie, van de gemeente Leiden. Tevens is zij actief bij IVN en de Leidse Schooltuinen
- Stichting Groen Cronesteyn: Kees Vertegaal, voorzitter van de Stichting en tevens opsteller van het nieuwste beheerplan van het Polderpark Cronesteyn.
- Imkersvereniging van Leiden en omstreken, A. Gerritsen. Voorzitter van de imkersvereniging.
- Ingenieursafdeling van de gemeente Leiden: S. van der Laan, technisch projectleider Cultuurtechniek, klimaatadaptatie en biodiversiteit) aanwezig.

Tijdens de bijeenkomst is gesproken over de betekenis en waarden van het park voor de verschillende organisaties en waar deze waarden in het park te vinden zijn. Ook is gesproken over de belangrijke momenten in de tijd en eventuele ontwikkelingen die in strijd zijn met de uitgangspunten van het park.

Namens de Historische Vereniging Oud Leiden (Commissie Onbeschermd Erfgoed) en als opsteller van verschillende onderzoeken naar het Polderpark Cronesteyn was mw. S. Visser uitgenodigd. Omdat zij verhinderd was op 7 oktober heeft met haar op 15 oktober 2024 een aparte afspraak plaatsgevonden. Tijdens dit gesprek zijn dezelfde onderwerpen aan de orde gekomen als tijdens de klankbordbijeenkomst.

Als laatste is contact gezocht met mensen die Evert Cornet persoonlijk hebben gekend in de hoop meer over de denkwijze van de ontwerper te weten te komen. Zo heeft er een gesprek plaatsgevonden op 9 oktober en 11 oktober 2024 met de dochter en de zoon van Evert Cornet, respectievelijk mw. J. Cornet en dhr. H. Cornet. Mw. K. Jansen en mw. Nanda van Beest zijn vervolgens op 15 oktober geïnterviewd. Zij zijn beide oud-collega's van Evert Cornet. Mw. Van Beest heeft Evert Cornet ook als docent op de Hogere Tuinbouwschool gekend.

Bij deze spreek ik mijn dank uit aan alle bovengenoemde personen en organisaties die hebben bijgedragen aan dit onderzoek en zo meer inzicht hebben gegeven in de historie en de waarden van het Polderpark Cronesteyn en zijn ontwerper Evert Cornet.

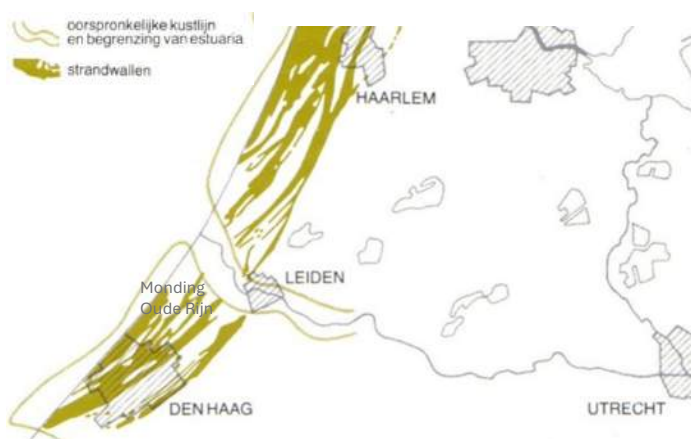
Hoofdstuk 1_Historische vensters

Hoofdstuk 1 Historische vensters

De historisch geograaf Hans Renes schreef het al in 2005: Onderzoek naar het landschap is niet mogelijk zonder de waarnemer, in dit geval de mens, daarin mee te nemen.³ Juist bij de aanleg van het Polderpark Cronesteyn heeft de mens, als vormder van het landschap, als waarnemer van de in de jaren 1970 en 1980 bestaande landschappelijke structuren en uiteindelijk als ontwerper van het park, een grote invloed gehad op de huidige verschijningsvorm. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het eerste aspect: de mens als vormder van het landschap.

Het gebied waarin het Polderpark Cronesteyn ligt, was ten tijde van de aanleg geen onontgonnen gebied. De basis voor dat menselijk handelen lag al in de oorsprong van het landschap net achter de kust. Door de eeuwen heen hebben hier verschillende gebeurtenissen plaatsgevonden, die hun invloed hebben gehad op het landschap en de inrichting daarvan. Die gelaagde ondergrond was het tekenvel waarop het ontwerp van het park was ontwikkeld. Hoewel het ontwerp is ontstaan vanuit een eigen visie op het landschap kan niet voorbijgegaan worden aan het landschap zoals dat er aan het begin van de jaren 80 van de 20ste eeuw lag en daarmee ook niet aan de gebeurtenissen die daaraan ten grondslag lagen. In dit hoofdstuk wordt door middel van historische vensters, verwijzingen naar belangrijke gebeurtenissen in een bepaalde periode, ingegaan op de ontwikkelingen die in het gebied ter plaatse van en rondom het park hebben plaatsgevonden. Daarmee beoogt dit hoofdstuk niet een chronologische geschiedenis van het gebied in kaart te brengen, maar alleen die historische momenten in de tijd in beeld te brengen die van invloed zijn op het ontstaan en ontwerp van het Polderpark Cronesteyn.

1.1 – De zandbanken die langs de kust verschenen ten noorden en ten westen van de monding van de Oude Rijn. Leiden zou achter de strandwalstrook ontstaan (Bron: kennis.cultureelerfgoed.nl, Panorama landschap duin- en bollenstreek. Geraadpleegd 27 september 2024. Toegevoegd tekst Monding Oude Rijn).

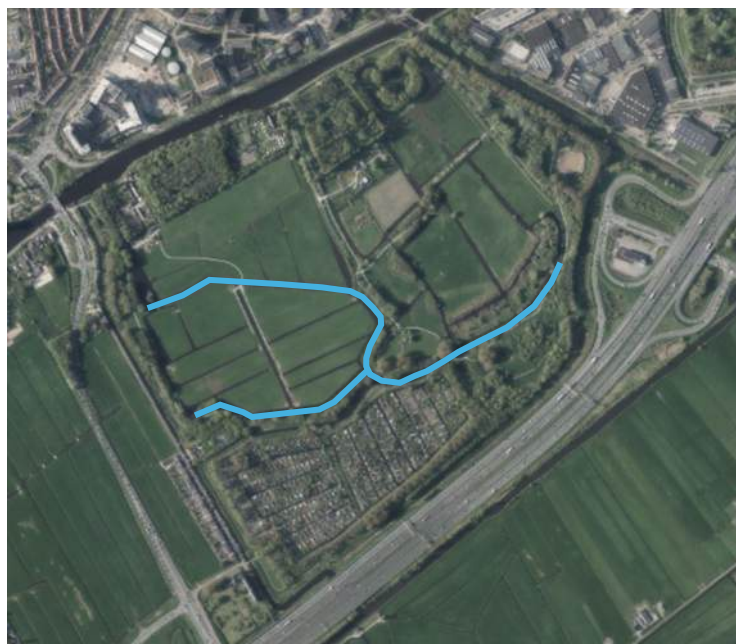
Venster 1 – Het ontstaan van de ondergrond

Zo'n 11.700 jaar geleden, aan het begin van de periode die we nu het Holoceen noemen, was het gebied rondom Leiden onherkenbaar ten opzichte van het heden. In die periode veranderde het klimaat drastisch: de laatste ijstijd maakte plaats voor een warmere periode. Dit had enorme gevolgen. Het ijs dat de aarde eeuwenlang had bedekt, begon te smelten. Het waterpeil in de rivieren steeg door het smeltwater en het eens zo droge Doggerland liep onder water. De Noordzee ontstond. Eerst vulde diepe zeebekkens zich met water, maar al na drie eeuwen was er

op de plek waar Leiden nu ligt een breed estuarium ontstaan waar de geulen van de Rijn doorheen stroomden. Aan de randen ervan lagen moerassen, waarin diverse bossen met eik, els, hazelaar en iep opkwamen. Daarvoor hadden alleen berk en den het in deze streken uit kunnen houden. Tussen de bomen trof je vele wilde dieren aan, zoals everzwijn, ree, vos, bruine beer, edelhert, eland, oeros en wolf. De eerste mensen trokken achter de kudde rendieren aan door de bossen die ten oosten van de kust lagen.

Het landschap rondom Leiden is dus nog relatief jong en dateert van na deze grote invasie van het water en de opkomst van de gevarieerde bossen. De zee legde bij iedere golfslag wat zand neer voor de kust. Zo ontstonden zo'n 6000 jaar geleden de Oude Duinen of strandwallen. Deze lage duinen hielden de zee tegen. Toch overstroomde het land nog regelmatig door gaten in de duinenreeks. Zo'n

plek bevond zich ter plaatse van de monding van de Oude Rijn. De plek waar de stad Leiden later zou worden gesticht. Dit gebied werd ook vanuit het land door het water overspoeld. Bij grote toename van het rivierwater door smeltende sneeuw en regenval stroomde de Oude Rijn in vele verschillende geulen naar zee. Hierdoor werd ook rivierklei in het gebied afgezet.

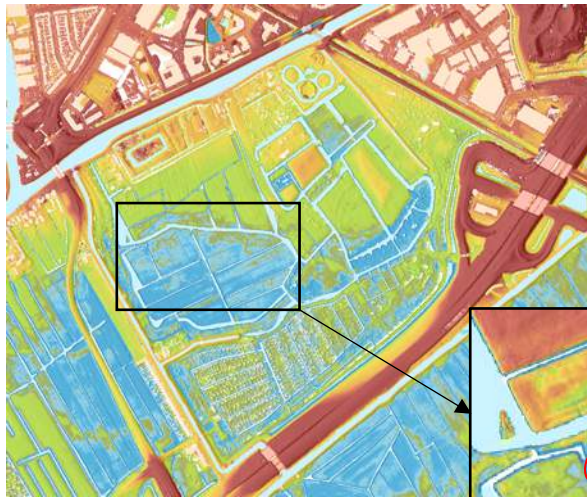
1.2a (boven) en b (onder) - Op de Topografische kaart van rond 1900 zijn de verschillende waterlopen in de Cronesteynse Polder ingetekend. In blauw zijn de twee kreken die in het gebied liggen ingetekend (topotijdreis.nl). Op de huidige luchtfoto van het gebied zijn de kreken ook nog steeds duidelijk zichtbaar aanwezig (topotijdreis.nl).

De afsluiting van het kustgebied met strandwallen betekende dat het zilte zeewater achter de duinen weinig invloed meer had, waardoor het kon verzoeten. In deze natte gebieden ontstonden moerassen. Hierin ontstonden dikke veenpakketten (het Hollandveen). In sommige moerassen overheerste het bos, in andere het mos en riet. Wat ze gemeen hadden, was dat afgestorven plantenresten niet geheel vergingen. Zo konden dikke veenlagen ontstaan, variërend van 2 tot 4 meter dikte.

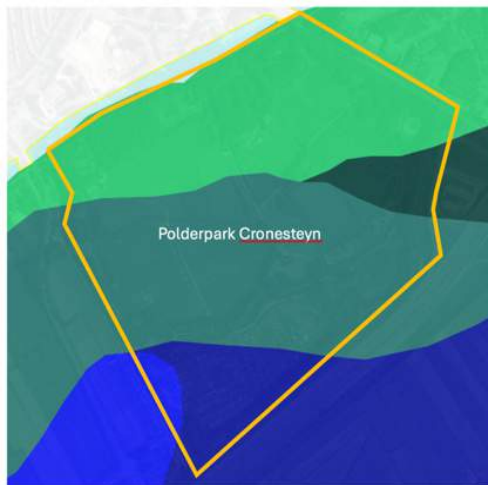
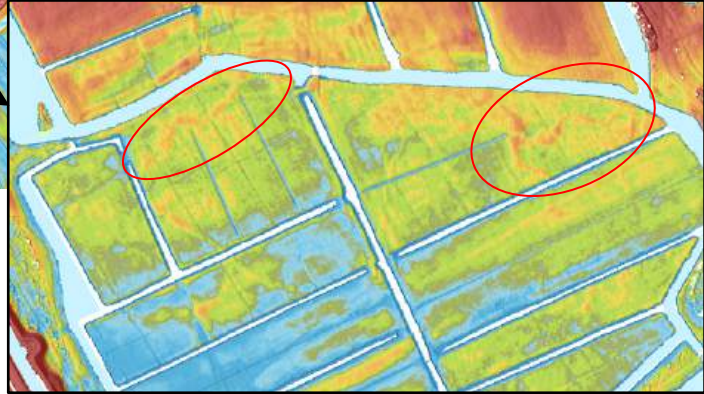
De zee bleef door de eeuwen heen zeer onrustig. Er waren periodes waarin het zeewaterniveau sterk toenam en stormvloedden elkaar opvolgden, gevolgd door nieuwe periodes van rust. In de onrustige periodes werden ter plaatse van de monding van de Rijn veenpakketten weggeslagen of overspoeld met dikke lagen zeelei. Een proces wat zich vele eeuwen bleef herhalen. Uit bodemonderzoek rondom Leiden is duidelijk geworden dat de laatste periodes waarin de zee het land overspoelde, plaatsvond tussen de periodes 500- 200 voor Chr. en tussen de 9de en de 12de eeuw. In deze periodes werden (zandige) kleilagen afgezet in de Kleine Cronesteynse Polder.⁴

In de Middeleeuwen, rond de 11de en 12de eeuw, werd de basis gelegd voor de Jonge Duinen dat er samen de afdamming van de (Oude) Rijn bij Wijk bij Duurstede voor zorgde dat de (Oude) Rijn verzandde. De opkomst

van de duinen was het gevolg van een zeer onstuimige periode waarin vele stormvloedden voor kusterosie zorgden. Het zand werd vervolgens landinwaarts geblazen, waardoor langs de kust duinen ontstonden. Dat zijn de duinen die wij nu nog steeds herkennen in het landschap. De Sint Elizabethsvloed in 1421 markeert einde van de invloed van de laatste onrustige periode van de zee op de Nederlandse kuststreek. Sindsdien hebben zich nog wel stormvloedden voorgedaan, maar niet meer op de schaal van de periode ervoor. De Middeleeuwen markeren ook een belangrijke overgang in de tijd: van een natuurlijk gevormd landschap naar een door

1.3 – Hoogtekaart van het Polderpark Cronesteyn en uitsnede van het park. Hoe blauwer de kleur, hoe lager gelegen het gebied. Hoe warmer (geel – rood) hoe hoger gelegen het gebied. Opvallend is dat binnen de relatief laag gelegen delen (groen gekleurd) kronkelende vormen aanwezig zijn, die hoger liggen (geel/ oranje gekleurd). Deze gebieden zijn in de uitsnede met een rood ovaal omcirkeld. Dit zijn vermoedelijke kreekruigten van uitlopers van de Holocene krekken in het gebied (Bron: AHN4)

1.4- (linksboven) Detail van de bodemkaart van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. In het gebied van het Polderpark Cronesteyn (oranje omrand) liggen verschillende grondsoorten naast elkaar (Erfgoodatlas RCE, geraadpleegd 8 oktober 2024).

1.5- (Linksonder) Detail van de archeologische beleidskaart Landschap van de gemeente Leiden. De lichtgeel gekleurde strandwal doorkruist het gebied van het Polderpark Cronesteyn (oranje omlijst) diagonaal (Leidseregioin kaart.nl, geraadpleegd 8 oktober 2024)

■ Rietzeggeveen
■ Bosveen
■ Zavel
■ Klei
■ Kalkarme klei

mensen handen beïnvloed landschap. Voor die tijd waren het de elementen (zee en wind) die het landschap vormgaven.

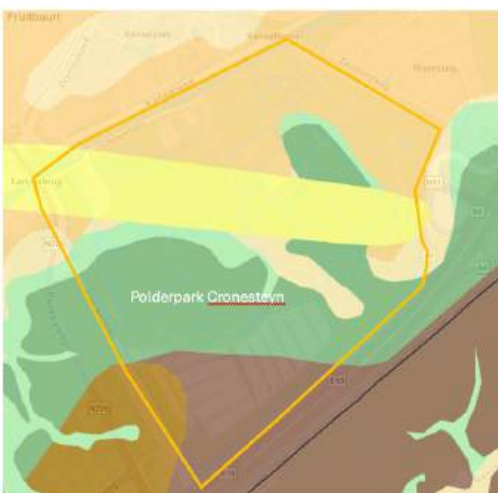
Vanaf de 11de/12de eeuw ging ook de mens ermee aan de slag. Natuurlandschap veranderde langzaam in cultuurlandschap.

Krekken

Tot aan de middeleeuwen, de tijd waarin polders werden aangelegd en bedijking werd bedacht, waren er in het mondingsgebied van de Oude Rijn een groot aantal krekken met vele vertakkingen (estuarium). In het gebied waar nu het park ligt, lagen ook enkele van deze krekken.

In ieder geval twee van de krekken zijn opgenomen in de middeleeuwse ontginningen en zijn daarmee onderdeel geworden van het huidige landschap (afbeelding 1.2). Ze vormen een afwijkend patroon ten opzichte van de verder redelijk orthogonale landschappelijke indeling. De hoogtekarten laten ook vermoedelijke, maar inmiddels verdwenen vertakkingen zien van deze twee krekken.

Mogelijk komt ook een deel van de kronkelige loop van het

verkavelingspatroon van oude krekken, die op de plek van de polder liepen. Door de inklinking van het omliggende veen, zijn de kleiige stroomruggen inmiddels hoger komen te liggen in het landschap, waardoor ze op de hoogtekarten zichtbaar zijn worden (afbeelding 1.3).

Grondsoorten

De bodemopbouw in het gebied heeft een complexe opbouw met veel verschillende lagen. In het noordoosten bestaat de grond uit kalkarme klei-/ zavelgronden. Ten zuiden hiervan bevinden zich homogene kleigronden, zoals verschillende typen zavel en lichtere klei. In het midden van het gebied zijn de kleilagen op een veenpakket gelegen. De meest zuidelijke delen van het park bestaan uit veengronden met een kleidek. Het veen bestaat daar uit weideveengronden op bosveen (of eutroof⁵ broekveen). In het uiterste zuidwestelijk deel van het gebied komt ook nog rietveen of (mesotroof⁶) broekveen voor. Dit laatste veen lag vooral in de natste gebieden, meestal op de overgang tussen klei en veen in gebieden waar het water enigszins brak was.⁷

Volgens de archeologische beleidskaart Landschap van de gemeente Leiden is er ook een uitloper van de strandwal aanwezig in het gebied. Deze ligt op ruim 1 meter onder het maaiveld en loopt dwars door het park heen, maar is afgedekt met latere afzettingen.⁸

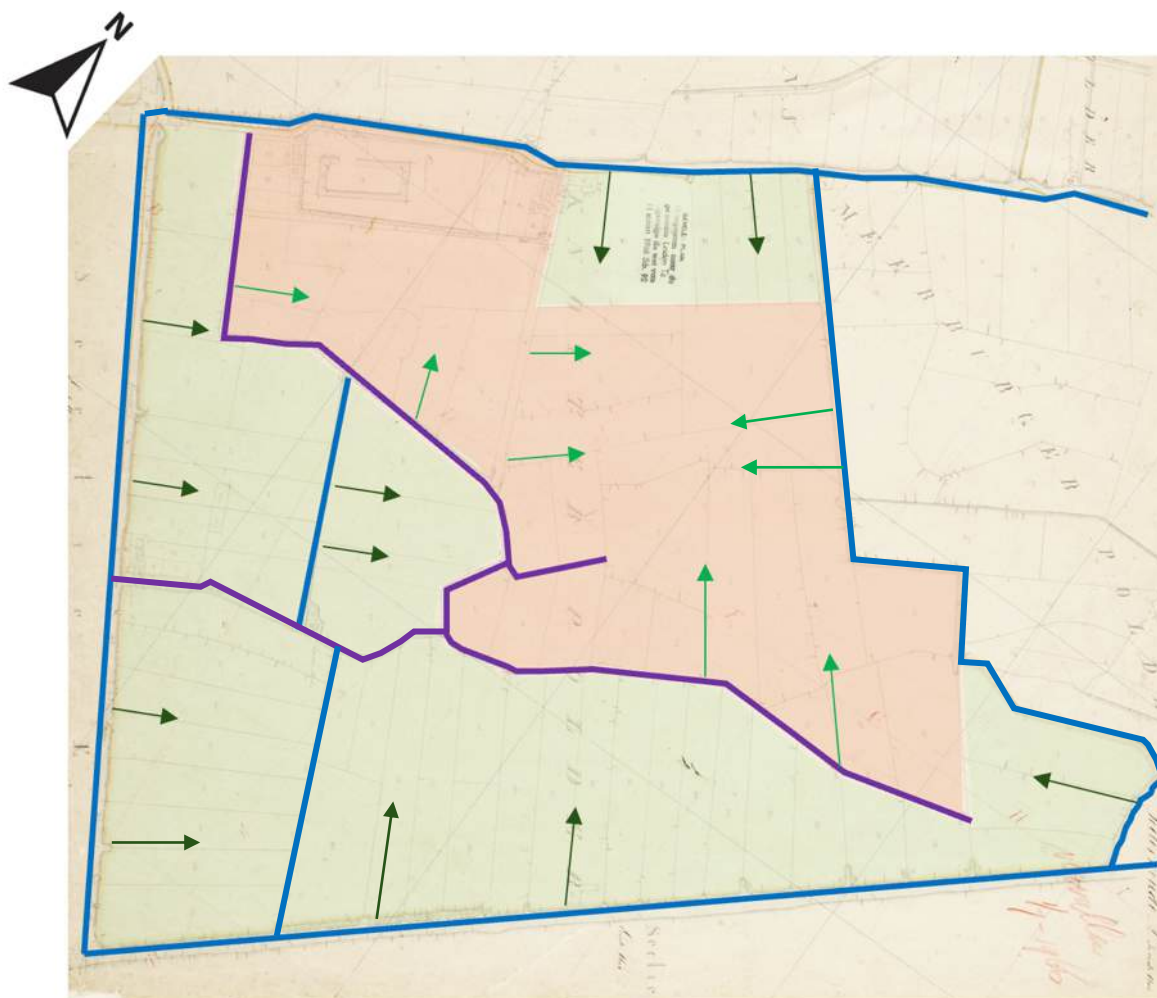
Tegen de Middeleeuwen was deze grondopbouw de basis voor de stappen die onze voorouders zouden gaan zetten om het gebied in gebruik te gaan nemen.

Venster 2 – Middeleeuwse landschappelijke ingrepen

Polderpark Cronesteyn ligt in de Kleine Cronesteinse-of Knotterpolder, die tot 1966 onder de gemeente Zoeterwoude viel. Deze polder ontstond in 1626 door een samenvoeging van vier kleine polders, die achter kasteel Cronesteyn waren gelegen. Het ging toen om het Knotterpoldertje, het poldertje van Panhuysen, het Wesenpoldertje en het Hooipoldertje. Ze lagen tussen de Roomburgerwatering, de Malle- of Mollesloot, de Meerburgerwatering en de Vrouwenvaart. Bij de samenvoeging van de vier afzonderlijke watersystemen werden de kaden van de polders met elkaar verbonden en kreeg de nieuwe poldereenheid de naam Cronesteinse polder.⁹ De aanleiding voor de samenvoeging valt enkel te raden, maar vermoedelijk had dit te maken met de veranderende waterhuishouding als gevolg van de inklinking van het veen. In 1665 werden ook de landen rondom het kasteel Cronesteijn bij de polder gevoegd.¹⁰ Onder het historisch venster 3 wordt meer verteld over de historie en ouderdom van het kasteel.

Het feit dat er aan het einde van de eerste kwart van de 17de eeuw sprake was van een samenvoeging van polders betekent ook dat de polders toen al enige tijd bestonden. Dat blijkt ook wel uit het opvallende kavelpatroon in het gebied. Reeds in de Karolingische periode was het gebied rondom Leiden door mensen gekoloniseerd. Het ging nog niet om groot opgezette ondernemingen, maar meer kleinschalige ontginningen. Hierdoor ontstond een afwisselend landschap met vaak grillige en verrassende vormen, die niet passen in de standaard Hollandse strokenverkaveling met opstreckende kavels.

Vanaf de 10^e/ 11^e eeuw werd de ontginning van de woeste gronden¹¹ door de Graven van Holland systematisch aangepakt. Hierbij werd vanuit bestaande waterlopen en weteringen in rechte opstreckende en vaak haaks op de waterwegen staande kavels ontgonnen. Daarnaast bestonden de blokvormige ontginningen. Dit zijn meestal de oudste ontginningen. Deze kunnen gekoppeld worden aan individuele landheren of-eigenaren. In de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder komen de beide verkavelingspatronen voor. Het gebied heeft door de verschillende verkavelingsrichtingen van de blokverkaveling en de opstreckende kavels een onrustig landschapsbeeld. Daarnaast bevinden zich vermoedelijk ook nog restverkavelingen in het gebied. Verkavelingen, die als laatste zijn uitgevoerd en die daardoor ook vaak afwijkende vormen hebben van het kenmerkende strokenverkavelingspatroon van de Zuid-Hollandse polders. De kadastrale minuut 1832 (afbeelding 1.6) geeft hier op goede wijze

Herkomst poldernaam

De naam van de Kleine Cronesteinse- en Knotterpolder is eigenlijk eenvoudig terug te leiden tot de historische ontwikkeling van het gebied. 'Kleine Cronesteinsepolder' verwijst naar de aanwezigheid van het kasteel Cronesteijn. Maar de verwijzing 'klein' komt van het gegeven dat er nog een polder is die de naam Cronestein draagt, namelijk de Rodenburger- en Cronesteinsepolder. Toch is de oorspronkelijke Cronesteinse Polder op de kadastrale minuutkaart 1832 niet echt groter dan de 'Kleine' Cronesteinse en Knotterpolder. Deze ligt ten noorden van het Rijn – Schiekanaal. De naam 'Knotter' verwijst naar de familie Knottert. Zij hadden naast de Vrouwenwetering grond in bezit. Garbrant en Jacob Knottert kregen op 24 augustus 1645 samen met vier andere Leidse burgers en lakenreders vergunning om op het land van de familie Knottert een laken(vol)windmolen te bouwen. Vanaf 1676 werd daar wit schrijfpapier gefabriceerd. De molenromp heeft daar nog tot 1846 gestaan.^a

^a vogelsrijnwoude.nl/Waarnemingen/Cronesteyn/index.htm, geraadpleegd 8 oktober 2024.

1.6 – Op de kadastrale minuut 1832 van de Kleine Cronesteinse- of Knotterpolder zijn de verschillende weteringen goed inzichtelijk (Beeldbank RCE, Kadastrale minuutplan Zoeterwoude 1811 Sectie A, blad 2). In de kaart is aangegeven waar zich de blokverkaveling bevindt (roze) en de strokenverkaveling (groen). De donkergroene pijlen geven de mogelijke richting van de strokenverkaveling aan, die vanuit de weteringen is uitgevoerd (lichtblauw). De lichtgroene pijlen geven de mogelijke verkavelingsrichting van de blokverkaveling aan, die vanuit de bestaande krekken (paars) heeft plaatsgevonden.

inzicht in. Er kan vanuit worden gegaan dat dit kaartbeeld een goed beeld geeft van het middeleeuwse landschap, omdat er tot die tijd weinig grootschalige ingrepen in het landschap hebben plaatsgevonden. Daarnaast is het de meest nauwkeurige kaart die er tot dan is van het gebied. Wie verantwoordelijk is voor de ontginningen en uit welke tijd ze precies dateren is niet bekend. Het gebied kent in ieder geval een aantal vermoedelijke historische ontginningsassen. Daarbij is waarschijnlijk voor de latere strokenverkaveling waarschijnlijk gebruik gemaakt van de Meerburgerwetering en een waterloop die al voor de aanleg van de Vrouwenvaart in 1408 op deze plek lag. De oudere blokvormige ontginning werd ingezet op basis van historische laagtes en natuurlijke waterlopen in het gebied. Zo is daarbij mogelijk gebruik gemaakt van de voorganger van de Roomburgerwetering (de waterloop die we nu als het huidige Rijn-Schiekanaal kennen) en verschillende krekken die in het gebied lagen. Vanwege het ontbreken van historische kaartbeelden die ver genoeg teruggaan, betreft het beeld van de ontginningen slechts een aanname die niet gestaafd kan worden aan feitelijk bewijsmateriaal.

1.7 – Knottermolen in de Kleine Cronesteinse- en Knotterpolder. Fotograaf en datering onbekend (bron: molendatabase.nl, geraadpleegd 18 oktober 2024)

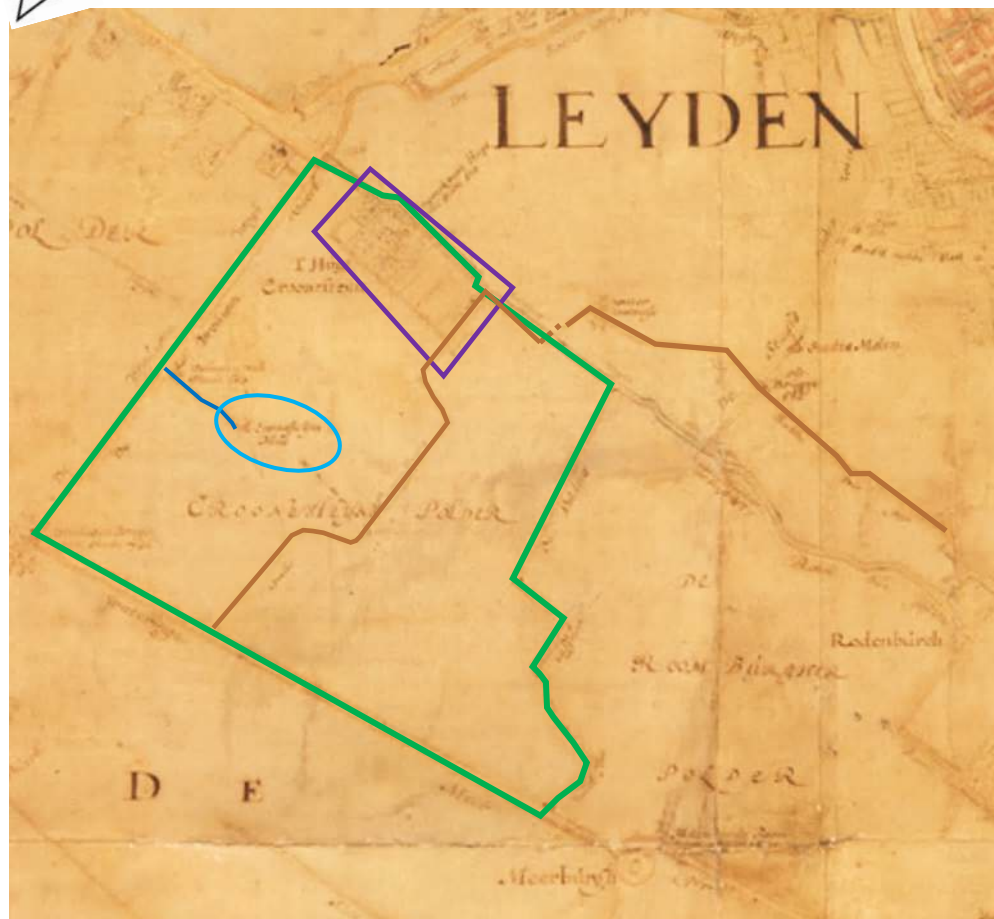
Bemaling

De polder werd bemalen door de Knottermolen. Deze werd in 1660 gebouwd nadat, als gevolg van de stijging van de boezemwateren, de kaden van de polder ook als een keer verhoogd waren.¹² De molen was blijkens de kaart van Leiden getekend door Johannes Dou I (afbeelding 1.8) een vervanging van een eerdere molen uit 1408 en stond aan de Vrouwenvaart. Hij sloeg daar ook op uit. De voorboezem van de molen had een lengte van ongeveer 280 meter.¹³ De molen betrof een windschepradmolen van het type wipmolen. De molen werd in 1931 afgebroken en vervangen door een olie gestookt gemaal.¹⁴

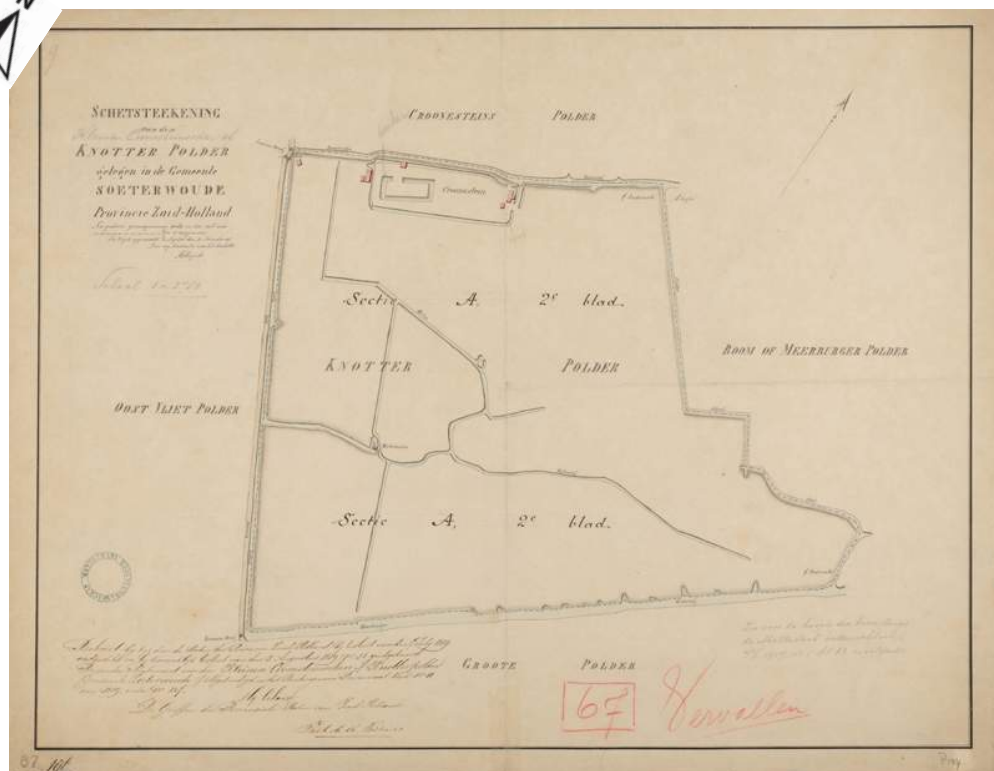
Inlaat van water in de polder gebeurde eigenlijk zelden. Toch was er wel rekening mee gehouden dat dit noodzakelijk kon zijn. Zo was er aan de zijde van de Roomburgerpolder een inlaat en twee in de gracht van Cronesteyn, onder andere ter plaatse van de boomgaard van Cronesteyn.¹⁵

Infrastructuur in de polder

In de middeleeuwen waren de waterwegen minstens zo belangrijk als de landwegen die door de polder gingen. De eerste waren ook talrijker en beter begaanbaar dan de landwegen, alleen al omdat de landwegen niet verhard waren. Het waren over het algemeen eenvoudige paden en landwegen langs sloten en over weilanden. In de winter waren ze nat en modderig en in de zomer werden de landwegen geteisterd door kuilen en stoffig.

1.8 - Detail van de kaart De stad leyden ende de heerleyckheden derselve stadt, als namentlijk de vrije heerlijkheit van Oestgheest ende de ambachtheerlijckheyden van Leyderdorp, Soeterwoude ende Stompwyck, mitsgaders Tedingerbrouck, getekend door Johannes Dou I, 10 juli 1649 (Erfgoed Leiden, PV_PV70330a). De Kleine Cronesteinse- en Knotterpolder draagt hier de naam Cronesteinse polder. Kasteel Cronestein (paars gemarkeerd) en de Knottermolen (blauw gemarkeerd) zijn goed zichtbaar op de kaart. Evenals de voorboezem van de molen (donkerblauw gemarkeerd). Daarnaast is er sprake van een aantal belangrijke land- en waterwegen, respectievelijk bruin en groen gemarkeerd. De waterwegen omlijsten de Cronesteinse polder.

1.9 - De schetstekening van de Kleine Cronesteinse- en Knotterpolder is de tekening die hoort bij het reglement van de polder. Vervaardigd door A.G. Hessels in 1857. Op deze kaart is de ligging van de molen ook duidelijk afleesbaar, evenals de belangrijkste waterlopen in het gebied. (Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden (NL-LdnHHR), grenspolderkaarten, p-0134).

In het deelgebied liggen verschillende waterwegen, die onderdeel uitmaken van het gehele watersysteem in het gebied: De Roomburgerwetering (het huidige Rijn-Schiekanaal), de Vrouwenvaart (vermoedelijk vernoemd naar een kapel die hier in de middeleeuwen stond¹⁶), de Meerburgerwetering en de Molle- of Mallesloot. Daarnaast was er de nog een landweg die dwars door de polder liep van Zoeterwoude Dorp naar Leiden. Deze kwam ten noordoosten van kasteel Cronesteyn uit bij de Roomburgerwetering. Daar was een voetveer naar de overzijde van de wetering en kon men verder lopen richting Leiden. Op de kaart van de stad Leiden, getekend door Johannes Dou I (afbeelding 1.8) is deze landweg, samen met de belangrijkste waterwegen ook ingetekend.

1.10- Detail van de kaart van het Beleg van Leiden, 1574. Vervaardiger onbekend, 1623-1624 (Collectie Rijksmuseum, RP-P-OB-79.553). Rechts in het midden de Lammen schans en ten noordoosten daarvan is het huis Cronesteyn ingetekend.

1.11- Tekening van 17de-eeuwse leengoed Cronesteyn door Roghman (Collectie RCE, nummer 11.867).

Venster 3 – Kasteel Cronesteyn en het Beleg van Leiden

Het huidige kasteelterrein van Cronesteyn vindt zijn oorsprong aan het einde van de 13de en het begin van de 14de eeuw. Er ligt op de plaats van het latere kasteel Cronesteyn dan een vermoedelijk versterkte boerderij met de naam heer Wouterswerf¹⁷. Ook de naam 'die Brouc' komt voor als verwijzing naar het drassige gebied waarin het lag. De naam Wouterswerf was afkomstig van de eerste eigenaar van deze werf, Wouter van Haerlem. Vanaf het begin van de 14de eeuw is het huis in leen bij verschillende belangrijke heren, zoals Jan van Polanen, Zweder van Abcoude en Floris van Alkemade.¹⁸ De naam Cronesteyn (in de vorm Croenensten) komt voor het eerst voor in 1510 als het huis in leen komt bij Oem van Wijngaarden. Mogelijk is de naam Cronesteyn een verbastering van de naam van een van de zoons van Floris van Alkemade: Willem van Croonenburg, die de naam van zijn moeder had aangenomen.¹⁹ Vanaf 1510 blijft het de naam Cronesteyn dragen. Het huis zou daarnaast ook bij verschillende families in leen blijven tot de afschaffing van het leenstelsel in 1795.

Gedurende de 80-jarige Oorlog (1568 tot 1648) daarentegen viel er echter weinig in leen te geven. Het huis lag in de lijn van schansen tussen Zoeterwoude en Leiden. Direct naast Cronesteyn lag de Lammen schans. Alle kastelen, boerderijen en huizen die binnen 1884 meter (500 roeden) van de

stadsmuren stonden, moesten in brand worden gestoken om te voorkomen dat de naderende Spanjaarden zich hier konden verschansen. Cronesteyn stond precies op die grens. Uit getuigenverlagen uit die tijd blijkt dat het kasteel niet geheel met de grond gelijk werd gemaakt. Er bleef vervallen muurwerk staan.²⁰ Alle boomgaarden, ook die van Cronesteyn, werden omgehakt voordat de Spanjaarden Leiden bereikten. Bij aankomst in de buitengebieden van Leiden zullen de Spanjaarden een kale, geruïneerde vlakte hebben aangetroffen.²¹ De gebieden rondom Cronesteyn

1.11 (rechtsboven)- Kaart van de landerijen ten zuiden van de Hoge Rijndijk met daarop een verwijzing naar kasteel Cronesteyn, rond midden 16de eeuw (Van der Vlist 2004, p. 41).

1.12 (linksboven)- Kasteel Cronesteyn op de kaart van Jan Pietersz. Dou in het kaartboek van het Catharinagasthuis, 1618. Cronesteyn wordt afgebeeld met een kruis op de toren en is gelegen binnen een bos (ELO, 0504.458 – Pv71553).

1.13 en 1.14 (midden en onder)- Kasteel Cronesteyn, zoals de beide afbeeldingen zijn opgenomen in het kaartboek van het Sint Catharinagasthuis uit de eerste helft van de 17de eeuw. Op deze twee tekeningen uit hetzelfde boek wordt het huis zelf anders getekend, maar wat overeenkomst is de grote hoeveelheid geboomte waarbinnen het kasteel is gelegen (ELO, 0504.460 – Pv71557).

werden vervolgens ook nog eens geïnuundeerd. Alles stond onder een ondiepe waterlaag, waarover de geuzen uiteindelijk Leiden konden bereiken.²² Na de 80-jarige oorlog werd het huis Cronesteyn herbouwd.²³ Vanaf dat moment kwam het in gebruik als hofstede voor verschillende Leidse inwoners. Na de afschaffing van het leenstelsel werd het buiten opgekocht door Hendrik Kromhout, die het kasteel steen voor steen afbrak. Tegen de tijd dat hij Cronesteyn verkocht, waren er alleen nog bossen over, een huis aan de poort en twee boerderijen. Na Hendrik Kromhout zouden nog verschillende eigenaren de revue passeren tot in 1973 de gemeente Leiden het kasteelterrein aankoopt voor de aanleg van het latere Polderpark Cronesteyn.

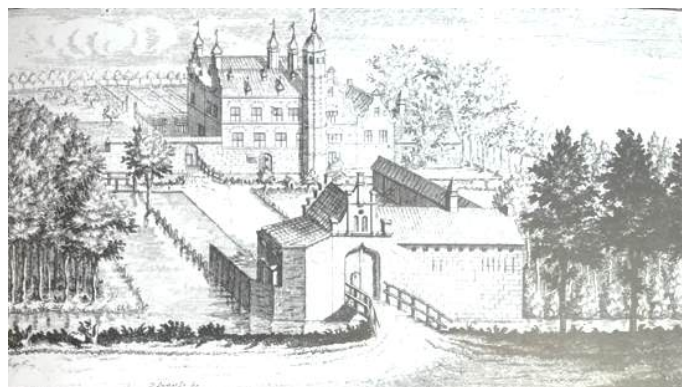
Het kasteel zelf heeft door de eeuwen heen vele bouwfases gekend. Deze hebben geleid tot een steeds wisselend uiterlijk van het kasteel. De in dit rapport opgenomen afbeeldingen en de beknopte omschrijving van de ontwikkeling van het gebouw zelf geven geen compleet beeld van de ontwikkelingsgeschiedenis van het kasteelgebouw. Juist de ruimtelijke opbouw van het kasteelterrein is medebepalend geweest voor de ontwikkeling van het Polderpark Cronesteyn.

Ruimtelijke opbouw Cronesteyn

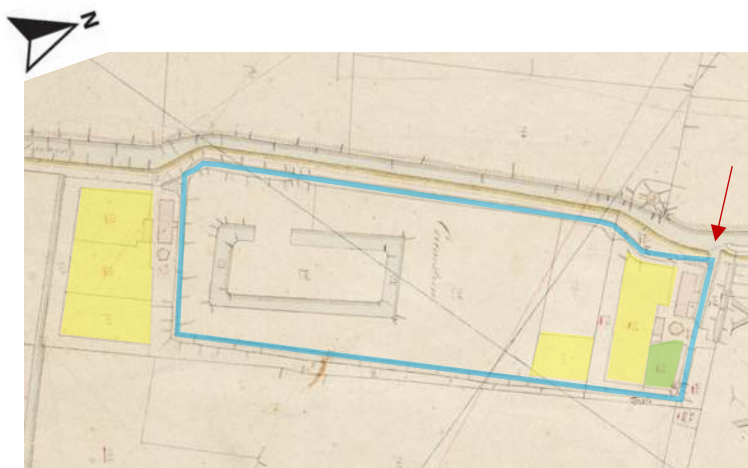
De eerste kaartbeelden waarop Cronesteyn te zien is, tonen een samengesteld huis in een beboste omgeving. Van een verwijzing naar een gracht is op deze kaartbeelden uit de 16de en 17de eeuw nog geen sprake (afbeeldingen 1.11 t/m 1.14). Dit wil overigens niet zeggen dat er geen gracht aanwezig was. Het detailniveau van de kaarten laat te wensen over en de verbeeldingen zijn alleen bedoeld geweest om een indruk te wekken van de situatie ter plaatse. De aanvullende informatie wordt geleverd door de kaart van Floris Balthasars, die in 1615 de kaart van het Hoogheemraadschap Rijnland tekende (afbeelding 1.15). Hierop is Cronesteyn ook te zien onder de naam 'Croone-steyn'. Rondom de huisplaats ligt een gracht: de

binnengracht. Daaromheen liggen landerijen, die ook weer worden omsloten door een gracht: de buitengracht. De binnengracht werd met twee waterwegen vanuit de buitengracht gevoed. Op dit kaartbeeld is ook een wegstructuur, de Cronesteynlaan, zichtbaar ten noorden van het kasteelterrein. Dit is de onder venster 2 genoemde oude landweg vanuit Zoeterwoude langs de noordzijde van het huis richting Leiden. Iets noordelijker lag een voetveer over de Roomburgerwetering naar de Roomburgerlaan aan de overzijde.²⁴ Deze weg is ook te zien op het kaartbeeld van Johannes Dou I uit 1649 (afbeelding 1.8). Direct naast de weg ligt een opvaart vanaf de Roomburgerwetering. Deze staat in verbinding met de buitengracht, zodat rondom het kasteelterrein het water steeds verversd werd.

De vroeg 18de-eeuwse prent van Gerard Goris geeft een overzicht van het entreegebied van Cronesteyn in 1712. Op de prent is een poortgebouw zichtbaar met daarachter een pad naar het kasteel. Het hierboven beschreven slotensysteem is ook goed zichtbaar op deze prent. Verder valt op dat het terrein rondom het kasteel binnen de buitengracht is voorzien van tuinen, bossen en weilanden.

1.15 (linksboven) – Detail van de kaart van Rijnland door Floris Balthasars uitgegeven 1615. Op de kaart is de gracht van Cronesteyn (hier: Croone-stein) ingetekend. Er is zelfs sprake van een binnengracht rondom de huisplaats van het kasteel en een buitengracht rondom de landerijen. In de noordpunt van het terrein is een opvaart en een pad aanwezig (rode pijl) (Hoogheemraadschap van Rijnland, A-4249).

1.16 (rechtsboven) – Prent van Cronesteyn aan het begin van de 18de eeuw gemaakt door Gerard Goris, 1712. Op de prent is de indeling van het voorterrein met de binnen- en buitengracht goed te zien. Voor het kasteel zijn tuinen en bossen zichtbaar erachter liggen binnen de omgrachting agrarische gronden (bron: Van der Vlist 2004, p. 57)

1.17 – Detail van de kadastrale minuut 1832, Zoeterwoude Sectie A2. Het kasteelterrein heeft enkele wijzigingen doorgemaakt. De binnengracht staat niet meer in verbinding met de buitengracht. Wel is er nog steeds een opvaart (geheel rechts op de kaart naast de bebouwing), maar de buitengracht staat nu in open verbinding met de Roomburgerwetering (rode pijl). Duidelijk zichtbaar zijn de twee boerderijen die bij het kasteel horen. Alle geel gemarkeerde gebieden binnen de buitengracht zijn boomgaarden. Het groene gebied betreft een tuin. Verder zijn alle niet gemarkeerde gebieden binnen de buitengracht (blauw gemarkeerd) in 1832 in gebruik als hakhout (Beeldbank RCE).

De kadastrale minuutkaart van Zoeterwoude (Sectie A2, 1832) geeft een gedetailleerd beeld van de indeling van het terrein aan het begin van de 19de eeuw. Links en rechts van het kasteelterrein is een boerderij aanwezig. De noordelijke boerderij heet nu de Stochemhoeve (voorheen ook boerderij Droogh, naar de toenmalige bewoners van de boerderij). De zuidelijke droeg de naam Cronesteijn. Ondanks dat de beide boerderijen pas op de kadastrale minuutkaart echt duidelijk zichtbaar in beeld kwamen, hoorden ze al lange tijd bij het kasteel. De Stochemhoeve werd al in 1627 van het kasteel afgescheiden, waardoor deze dus al enige tijd daarvoor bij het kasteel gevoegd moet zijn. Boerderij Cronesteyn bleef tot in de 20ste eeuw onderdeel van het kasteelterrein. De Roomburgerwetering staat op de kadastrale minuutkaart 1832 in directe verbinding met de buitengracht van het kasteelterrein. Verder is op het kasteelterrein zelf alle bebouwing verdwenen. Het gehele gebied binnen de buitengracht is in gebruik als hakhoutbos. Met een kleine uitzondering dichtbij boerderij Stochemhoeve, dat aan het begin van de 19de eeuw dus niet meer in eigendom was van de eigenaar van de kasteelterreinen.

1.18, 1.19, 1.20 en 1.21 (v.l.n.r. en v.b.n.b) – Respectievelijk de topografische kaarten van 1875, 1966, 1985 en 1990. Op de kaartbeelden is te zien dat er gedurende een ruime eeuw weinig veranderd aan het kasteelterrein van Cronesteyn. In 1990 is de voormalige gracht geheel gesloten (topotijdsreis.nl)

Gedurende de 20ste eeuw gebeurde er verder weinig rondom het kasteelterrein. Bij aankoop van de gronden door de gemeente Leiden in 1973 is de situatie grotendeels zoals deze ook op de kadastrale minuutkaart van 1832 was: een bebost terrein met een binnen- en buitengracht, geflankeerd door twee boerderijen met boomgaarden en tuinen. Pas met de realisatie van het Polderpark Cronesteyn wordt tussen 1985 en 1990 de binnengracht geheel gesloten om te voorkomen dat mensen het archeologisch waardevolle kasteelterrein betreden.

Venster 4 – Een eeuw aan ruimtelijke ontwikkelingen 1878 – 1980

Infrastructuur

De industrialisatie en mechanisatie van de samenleving zouden voor de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder flinke gevolgen hebben. De polder kwam steeds verder ingeklemd in de infrastructurele werken en moest uiteindelijk aan verschillende kanten grond inleveren. Het startte met de aanleg van het spoor in 1878. Het spoor werd op en rondom de grens met de Roomburgerpolder geprojecteerd en aangelegd. Hoewel het spoor uiteindelijk meer in de Roomburgerpolder kwam te liggen, moest het

meest oostelijke puntje van de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder er aan ook aan geloven. Dat betekende dat de Mallesloot op die plek verlegd moest worden.

De aanleg van het Rijn – Schiekanaal vond plaats in 1912 – 1913. Het tracé was als een rechte lijn langs Cronesteyn gelegd. De toenmalige eigenaar van Cronesteyn maakte bezwaar tegen de plannen. Op deze manier zou namelijk een grote strook grond van het voormalige kasteelterrein bij het kanaal worden getrokken. Hij werd in het gelijk gesteld met als resultaat dat er tot op de dag van vandaag een bocht in het Rijn-Schiekanaal zit en het kasteelterrein zichtbaar is gebleven. Het kasteelterrein springt nog steeds naar voren ten opzichte van de andere percelen langs het Cronesteynpad.²⁵

1.22 (boven) - Topografische kaart 1958. Op de kaart is gestippeld de projectie nieuwe rijksweg 4 (A4) opgenomen (paars gemarkeerd). De spoorbaan (geel gemarkeerd) betekende een aanpassing van het verloop van de Mallesloot (rode cirkel) (topotijdreis.nl).

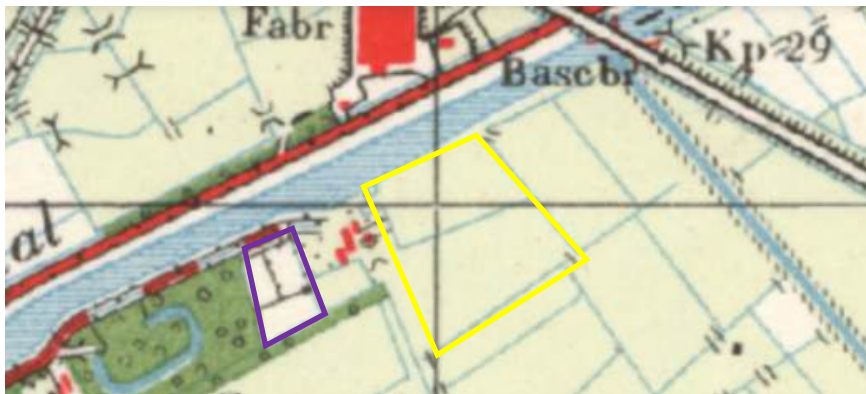
1.23- Grenskaart van de Kleine Cronesteinse- of Knotterpolder, 1961. Op de kaart is de loop van de nieuwe snelweg goed te zien, evenals het hoekige verloop (rode cirkel) van de Mallesloot als gevolg van de aanpassing voor de spoorbaan en later de rijksweg (Hoogheemraadschap Rijnland, NL-LdnHHR, Poldergrenskaarten, P-0136).

Als laatste bleek de auto een nieuwe aanslag op het grondgebied. Ruim 40 jaar na de aanleg van het kanaal was de auto in opkomst. Inmiddels was gestart met het aanleggen van snelwegen door Nederland. In de jaren 50 was gestart met de aanleg van de A4. In 1958 zou de aanleg van de A4 tussen het knooppunt Leidschendam en Hoogmade worden gestart.²⁶ Dat betekende concreet dat een deel van de oostzijde van de polder in gebruik werd genomen als autosnelweg met aan weerszijden daarvan wegbermen.

In 1980 werd uiteindelijk besloten tot de aanleg van de N11, de verbindende rijksweg tussen Leiden en Bodegraven. Hoewel de aanleg nog duurde tot 2011 werd al wel na het besluit ruimte gereserveerd in de Cronesteinse en Knotterpolder. Het knooppunt met de A4 was een van de eerste delen van de N11, die werd gerealiseerd en was al in 1994 klaar.²⁷ Hierbij moest in de oostelijk hoek van de polder ruimte worden ingeleverd voor de aanleg van een infrastructureel werk. Deze reservering zou ook invloed hebben op het ontwerp van het park, omdat het knooppunt van de aansluiting A4-N11 een hoek uit de oorspronkelijke ontwerpen haalde.

1.24 - Het knooppunt van de A4 met de N11 en de Willem van der Madeweg te ter hoogte van Leiden en Zoeterwoude-Rijndijk. In de linkerhoek is de groene omlijsting van het Polderpark Cronesteyn zichtbaar. Datering onbekend, vermoedelijk 2012 (© Rijkswaterstaat, Foto: Joop van Houdt Luchtfotografie).

1.25 (boven) en 1.26 (onder) – topografische kaart van respectievelijk 1958 en 1968. In het geel gemarkeerde gebied ligt de moestuin van Van Galen. In het paars gemarkeerde gebied ligt de moestuin van de familie Doeve (topotijdreis.nl)

Tuinbouw

Enige tijd hebben er tussen de bebouwing langs het Rijn- Schiekanaal een tweetal tuindersbedrijven gelegen. Het eerste lag op de plek waar de huidige schooltuinen liggen. Het was de kwekerij van de familie Doeve, die tussen 1884 en 1980 bijna een eeuw lang door drie verschillende generaties van dezelfde familie werd bestierd. Het deel omvatte een stuk hakhoutbos. Er ontstond een gemengde tuin waar verschillende fruit- en groentesoorten werden geteeld, afgewisseld met bloemen. Het tuindersbedrijf van de familie Doeve werd in 1980 door de gemeente Leiden opgekocht ten behoeve van de aanleg van het park.²⁸

In 1956 kreeg een tweede tuinbouwbedrijf, noordelijker langs het Rijn-Schiekanaal gelegen tuinbouwbedrijf de kans zich te ontwikkelen. Het was het tuinbouwbedrijf van P. Th. M. van Galen. Hij had eerder zijn bedrijf moeten opgeven voor de ontwikkeling van de woningen in Leiden Zuid-west. In plaats daarvan mocht hij aan de gang op het terrein in de Cronesteinse en Knotterpolder. Op het gebied kwamen drie kassen en een boomgaard te staan, ingebed in een groene structuur van hagen en windsingels met Italiaanse populieren en elzen. Lang duurde het bestaan van de tuinderij op deze plek niet. In 1968 kocht de gemeente Leiden het bedrijf alweer op, vanwege de plannen voor het Vlietpark en het latere (dan nog onbekende) Polderpark Cronesteyn.²⁹

Alle voorzieningen op één plek: Het Vlietpark

Tegen het einde van de jaren 50 van de 20ste eeuw ontstaat de behoefte om aan de zuidwest-zijde van Leiden een grote ontwikkeling te realiseren waarin recreatie- en sportvoorzieningen zijn opgenomen. Door de enorme toename van het aantal woningen rondom Leiden was de behoefte aan sportvoorzieningen, zoals voetbal-, hockey- en korfbalvelden en tennisbanen ook toegenomen. In 1969 werden er zelfs ideeën voor een strand en een drive-in bioscoop geopperd. Ook aan andere vormen van recreatie was behoefte. De verschillende bestemmingsplannen, structuur- en streekplannen speelden op die behoefte in en boden ruimte voor recreatieve ontwikkelingen in de Oostvlietpolder, de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder en de Roomburgerpolder.

Tot 1966 behoorde de Oostvlietpolder en de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder tot Zoeterwouds grondgebied. Door een annexatie kwam het in handen van de gemeente Leiden. Ruim een halve eeuw eerder was de Roomburgerpolder van Zoeterwoude op Leiden overgegaan. De gebieden waarop de plannen geprojecteerd moesten worden, zouden allemaal onder de gemeente Leiden gaan vallen. In 1967 wordt gestart met de uitwerking van de planvorming. Dat is naar aanleiding van het rapport Recreatieplan Vlietpark met een bijbehorende ideeënschets dat een jaar eerder was verschenen. Op basis hiervan werd een start gemaakt met het plan. Er moest een overzicht komen met alle grondeigenaren binnen de drie polders. Er zou een werkcommissie, de Vlietpark worden opgesteld. Voor de ontwikkeling van het plan werd een offerte gevraagd aan de Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij (Heidemij) om in ieder geval een landschapsarchitect te leveren voor het project. Verder werd de Heidemij gevraagd een oriënterend grondonderzoek uit te voeren en een start te maken met het opstellen van een nieuw bestemmingsplan voor het gehele gebied van de drie polders. Uit de voorbereidende brieven blijkt dat de gemeente niet kan wachten met het uitvoeren van de plannen die zij zelf al bedacht had. Zij wil eigenlijk per direct starten met het aanleggen van een begraafplaats, ijsbanen en sportvelden.³⁰ Deze waren in eerste instantie allemaal geprojecteerd in de Oostvlietpolder.

In 1967 start de Heidemij met het gevraagde onderzoek. Er wordt ook een Commissie Vlietpark opgericht waarin verschillende expertises zijn samengebracht voor de ontwikkeling van een definitieve ideeënschets. In de verslagen van deze commissie verschijnt ook voor het eerst de naam Cornet, als ontwerper van het Vlietpark. Hij neemt samen met een collega van de Heidemij, de heer Jebbink, deel aan de bijeenkomsten. De overige deelnemers zijn allemaal medewerkers van de gemeente Leiden.

1.27 - Plan voor het deelgebied Kleine Cronesteinse en Knotterpolder binnen het totale Vlietpark plan. De Kleine Cronesteinse en Knotterpolder is ingericht met een combinatie van sportvelden en passieve recreatie, zoals wandelen. Ontwerp 1970 (ELO, 1015.1809)

In de eerste ideeënschets die in 1970 gereed was, waren alle sportvoorzieningen in de Vlietparkzone geplaatst. Vanwege de bereikbaarheid en de grote afstanden voor veel Leidse inwoners werden verschillende wegen in het gebied geprojecteerd om de toestroom van bezoekers op te vangen. Bij de behandeling van de eerste ideeënschets in de raad in 1973/1973 wordt er kritiek geleverd op de plannen. Door middel van een motie van een van de partijen wordt bepaald dat er eerst een visie moet komen op het Vlietpark, alvorens men met tekeningen komt.

Er wordt een werkgroep Vlietpark ingesteld, die een Nota Vlietpark gaat voorbereiden en uitwerken. Er gaan enkele jaren overheen voor deze in 1977 wordt voorgelegd aan de raad. Dit plan is tekstueel alweer een stuk genuanceerder dan de eerdere plannen. De Kleine Cronesteinse en Knotterpolder wordt geheel voor recreatie ingezet, terwijl de Roomburgerpolder ook woningbouw krijgt. De reden dat er geen woningbouw komt in de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder wordt in dit document al beargumenteerd met de aanwezige natuurlijke waarden van het gebied. De veranderende tijdsgeest had duidelijk zijn uitwerking gehad in het plan. Ook wordt hier al de mogelijkheid van een biologisch agrarisch bedrijf voorgesteld, zodat de polder ondanks aanvulling met bosschages behouden kan blijven. In de zuidelijke hoek van de polder zijn nog sportvelden ingetekend. Maar reeds veel minder dan in de eerdere plannen aan de orde was.

Voor de Oostvlietpolder is recreatie een optie, evenals een bedrijventerrein.

Het ontwikkelde plan gaat vervolgens de inspraak in. Verschillende partijen spreken zich uit over de reserveringen voor de aansluiting N11 in de plannen. Milieubeheer Leiden richtte zich op de inrichting van de drie polders. Zij wensen dat de polders zo veel mogelijk open blijven, maar dat gaat in tegen de wensen van het ministerie van de Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM). Zij eiste juist dat het recreatiegebied voor zoveel mogelijk mensen toegankelijk en aantrekkelijk zou worden en pleitte voor meer beplanting. Toch is ook het ministerie van mening dat de natuurwaarden een belangrijke rol moet worden toegekend. Het oordeel van het Ministerie van CRM was belangrijk, omdat de subsidie voor het project ervan afhing. Uit de reacties in de inspraak blijkt dat er een voorkeur is voor een minder ontworpen park en behoud van de openheid van de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder. De raadsleden worden hierin gekend en delen die mening. Op 1 december 1978 valt het raadsbesluit over

1.28 – Op 1 december 1978 wordt door de raad van Leiden een ontwerp voor het Vlietpark goedgekeurd. Op het plan is in de Oostvlietpolder een grote camping opgenomen geel omrand. Verder liggen hier voornamelijk volkstuinen. In het op kaart met rood aangegeven gebied van de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder is het grootste deel bestemd voor een wandelpark met dierenweide. In de zuidhoek liggen sportvelden in een groene parkachtige setting. In de Roomburger Polder (ongemarkeerd) is naast een park op de voormalige vuilstort een woon- en werkgebied geprojecteerd (ELO- 1001a.2979)

1.29- Ontwerp voor de volkstuinen in het Polderpark Cronesteyn, ongedateerd (ELO - 1015.1809).

1.30- Definitief ontwerp bij de besluitstukken van het Polderpark Cronesteyn, 1980 (ELO-1015.1809).

een recreatiepark in de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder.³¹ Het besluit behelst de aanleg van een open park met behoud van aanwezige natuurwaarden en ruimtelijke kenmerken van het landschap. In de zuid/ zuidoosthoek wordt ruimte vrij gehouden voor sportvelden, maar met een slag om de arm. Er is ook ruimte nodig voor volkstuinen. Deze staan geprojecteerd in de Oostvlietpolder, maar daar moeten de gronden nog verworven worden. Wanneer dat niet snel genoeg gebeurde, zouden de volkstuinen alsnog een vaste plek krijgen op de plek van de sportvelden.³² Het bewijs dat de aankoop van gronden niet snel genoeg lukte, ligt in de vorm van een volkstuinencomplex in zuidoosthoek van Polderpark Cronesteyn.

Na dit besluit start de verdere uitwerking van de plannen en de realisatie van het Polderpark Cronesteyn dat tot eind 1987/ begin 1988 zal duren.

Hoofdstuk 2_Het park in dienst van natuur, recreatie en educatie

Hoofdstuk 2 Het park in dienst van natuur, recreatie en educatie.

2.1 De uitgangspunten van het ontwerp voor het Polderpark Cronesteyn

*'De omgeving daarvan [Rijn-Schiekanaal] ontleende zijn aantrekkelijkheid aan het afwisselende beeld dat het omliggende landschap de wandelaar bood: het agrarisch gebied met boerderijen en vee, met kanaal- en slootoevers waarlangs kon worden gevist en met wegbermen, die een rijke vegetatie van wilde planten vertoonden. Vele van deze recreatiemogelijkheden zijn door de stadsuitbreidingen, die sinds 1945 hebben plaatsgevonden, alsmede door de steeds toenemende verkeersdruk, verloren gegaan: [...]'.*³³ Met deze woorden verantwoordde de gemeente Leiden het plan Polderpark Cronesteyn, dat op 28 september 1981 gereedkwam. Een paar pagina's verder werd het grote plantkundige en ornithologische belang van de polder onder de aandacht gebracht. De bijzondere kwaliteit van de polder werd daarnaast bevestigd door een flora en fauna inventarisatie uit de jaren 50 van de 20ste eeuw. Er werd het dubbele aantal soorten in de weilanden van deze polder gevonden ten opzichte van andere weilanden in Nederland. Die rijkdom was in de jaren 70 door kunstmest en afname van de waterkwaliteit sterk verminderd, maar nog niet verdwenen.³⁴ Het werd het uitgangspunt voor het ontwerp dat Evert Cornet, de landschapsarchitect en hoofd van de afdeling groenbeheer van de gemeente Leiden, tekende voor het Polderpark Cronesteyn. Hij had in 1974 ontslag genomen bij de Heidemij en was in dienst getreden van de gemeente Leiden als waarnemend afdelingshoofd van de Plantsoenendienst van de gemeente Leiden.³⁵

2.1 – Natuur en recreatie komen samen op de vele wandelpaden door het park. Foto ter plaatse van het Polderpad. (foto auteur, september 2024).

Het agrarische karakter van de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder werd ook gewaardeerd in het plan. Het behoud van een deel van die agrarische functie zou de wandelaar meer betrekken bij de boerenwerkzaamheden. Het melken, hooien en maaien kon zo van dichtbij worden meegemaakt. Het zou samen met de aanleg van een kinderboerderij met bijenstal bijdragen aan het natuur- en milieubesef van de bezoekers.³⁶ Een bezoekerscentrum en schoolwerktuinen zouden bijdragen aan dit doel. Daar start ook de toelichting op het recreatieve en maatschappelijke effect dat het park ook moest realiseren. De kinderboerderij diende tegelijkertijd als ontmoetingscentrum voor mensen. Tussen de natuurlijke elementen van de vele bosjes moest voldoende ruimte komen voor een fijne dag buiten: speelweides, visplekken, een avontuurlijke waterspeeltuin en wandelpaden die langs alle verschillende gebiedjes komen. Voor de bereikbaarheid werden er door het park wandel- en fietsverbindingen aangelegd met omliggende wijken en dorpen (o.a. Zoeterwoude). Langs de spoorbrug over het Rijn-Schiekanaal kwam een verbinding voor wandelaars en fietsers.

Uit de toelichting op het plan kan alleen maar worden geconcludeerd dat het ontwerp voor het park gebaseerd was op drie belangrijke pijlers: behoud van de openheid en soortenrijkdom in de polder, educatie over de natuur in de polder en het beleven van die natuur door middel van dagrecreatie. De vraag rijst bij het onderzoeken van het Polderpark Cronesteyn welke van de drie aspecten, recreatie, educatie of natuur, leidend is geweest voor het onderliggende ontwerp. Hoewel er een noodzaak lag voor recreatieruimte voor de Leidenaren, was er ook behoefte aan het openhouden van het agrarische polderlandschap met zijn bijzondere natuurwaarden en de natuurbeleving die daarbij hoorde. In het ontwerp zou er uiteindelijk een nauwe verwevenheid tussen de drie aspecten blijven bestaan, waardoor niet een van de drie aspecten meer prevaleert boven de andere.

2.2 (linksboven) - De eerste paal voor een van de bruggen in het Polderpark Cronesteyn, en daarmee gelijk het startsein voor de aanleg van het Park, werd geslagen door provinciaal bestuurder drs. J. Borgman op maandag 25 oktober 1982. De Leidse Wethouder Waal, verantwoordelijk portefeuillehouder voor het park, kijkt vanaf de zijkant toe (ELO, PV29329L.3, fotograaf: Jan Holvast).

2.3 (rechtsboven) - Gezicht in de Kleine Cronesteijnse- of Knotterpolder tijdens de opening van het in de polder langs de Rijksweg 4 en de Vrouwenweg aangelegde Volkstuinen-complex "Cronesteijn". Gezien van het parkeerterrein langs de Vrouwenwetering naar het noorden, juli 1982 (ELO, PV5114.11, fotograaf: Jan Holvast).

Aanlegperiode

De eerste paal voor een van de bruggen in het Polderpark Cronesteyn ging op maandag 25 oktober 1982 de grond in. Provinciaal bestuurder J. Borgman had de eer de paal met een kleine heimachine de grond in te boren. Gelukkig bleek de tegenslag van die dag geen voorbode voor de rest van de aanlegperiode. Tijdens het heien brak namelijk een van de kabels van de heimachine, waardoor Borgman licht gewond raakte en werd besmeurd met olie.³⁷ Het was niet helemaal het eerste startpunt voor de aanleg. In juli van datzelfde jaar was er al een feestelijke start gevierd van de aanleg van de volkstuinen. Daarnaast was de gemeente al jaren bezig met het verwerven van de gronden in

het gebied. De eerste paal was dus vooral een symbolisch moment voor de start van de realisatie van het park na ruim 15 jaar voorbereidingen.

De 'aanslag' op de provinciaal bestuurder Borgman had gelukkig ook geen gevolgen voor de subsidiestroom, die noodzakelijk was voor de realisatie van het park. Oorspronkelijk waren de kosten geraamd op 16 miljoen gulden. Na verschillende overleggen met diverse organisaties kon dat worden teruggebracht naar ruim 11 miljoen gulden. Vanuit zowel rijks als provinciepotjes zou uiteindelijk geld beschikbaar komen voor de aanleg van het park. Het toenmalige ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM) en de provincie Zuid-Holland zegden beide een bedrag toe, omdat dit project aansloot op de beleidsrichting van de beide overheden voor het bevorderen van recreatiemogelijkheden voor de (rand)stedelingen. Door verschillende complicaties moest de gemeente Leiden het bedrag eerst geheel zelf voorschieten. De toegezegde subsidie werd uiteindelijk pas in 1989 aan de gemeente toegekend.

Gegadigden gezocht voor begeleidingscommissie polderpark Cronesteyn

Bij de directie Groen van de gemeente bestaat behoefte om vanuit de Leidse bevolking een aantal gegadigden uit te nodigen tot deelname aan de totstandkoming van een begeleidingsgroep "polderpark Cronesteyn".

Het gaat de gemeente met name om mensen, die kennis en/of belangstelling hebben van inheemse flora en die tijd vrij maken om mee te denken en te praten over het toekomstig polderpark. Ook zij die menen uit maatschappelijk belang een bijdrage te kunnen geven en/of bijvoorbeeld werkzaam zijn in het buurt- en clubhuiswerk zijn van harte welkom.

Waar ligt polderpark Cronesteyn

Cronesteynpark ligt langs het Rijn-Schiekanaal, tussen de Vrouwenvaart, spoorlijn Leiden-Utrecht en rijksweg A4.

Een polderpark (circa 95 ha), dat vijf keer zo groot is als de Leidse Hout. In eerder genoemd gebied is ook een volkstuntencomplex in aanleg waar straks zo'n 300 volkstunten komen. De bedoeling is nu om dit fraaie polderpark een recreatieve functie te geven met tal van voorzieningen, waar kinderen en volwassenen naar hartelust in en rondom natuur kunnen toeven. Het Ministerie van Cultuur Recreatie en Maatschappelijk werk en de Provincie hebben het sein voor de gemeente op groen gezet. Inmiddels is met de eerste fase van de uitvoering gestart.

Groot gedeelte nog weiland

Het toekomstige park is nu nog vrijwel voor een groot gedeelte in gebruik als weiland. De twee boerderijen daar, samen met de ongeveer 30 hectare weiland blijven functioneren. Terwijl één van de boerderijen de bestemming kinderboerderij zal krijgen. Voor de overige gedeelten weiland komen andere voorzieningen waaronder een avontuurlijke speelplaats en een dieren-contactweide. Door gebiedsdelen komen aantrekkelijke wandelpaden en fietsroutes. De realisering van fietspaden zullen voor een belangrijk deel het gebied ontsluiten.

Herstel flora en fauna

De aanwezigheid van unieke flora en fauna gaat men eveneens verbeteren. Beplantingen worden aangebracht en voorzieningen getroffen, die moeten leiden tot de verbetering van de waterhuishouding.

Waar kan men zich opgeven

Een ieder die meent in aanmerking te kunnen komen als commissielid "polderpark Cronesteyn", kan zich opgeven bij de heer E. Cornet van de directie Groen in het Stadsbouwhuis, Langegracht 72, telefoon 254611.

Betrokkenheid bij het Polderpark Cronesteyn

Geheel passend binnen de tijdsgeest, waarin participatie van inwoners als een belangrijk voorwaarde voor planvorming wordt gezien, verschijnt er op 9 juli 1982 in het Leidsch Dagblad een advertentie voor een begeleidingscommissie, de Commissie Polderpark Cronesteyn (CPC). Het ontwerp mocht dan wel klaar zijn, voor de uitvoering vroeg de gemeente deskundigen en maatschappelijk betrokkenen om deel te nemen. Uiteindelijk zou deze commissie bestaan uit elf leden van buiten het gemeentehuis. Volgens de adressenlijst die bij het verslag van 12 oktober 1983 was gevoegd waren ze allemaal woonachtig in Leiden. Het betroffen mensen met een achtergrond als bioloog, maar ook 'gewone' inwoners. Later zijn er vermoedelijk ook leden uit aangrenzende gemeenten geweest. Evert Cornet was ook lid van de commissie, samen met een ambtelijk secretaris. De commissie had als doel gevraagd en ongevraagd advies te geven. Regelmatig lagen er daarnaast vraagstukken op tafel die samenhangen met het beheer en de inrichting van het park. De commissie organiseerde bijeenkomsten en tentoonstellingen (o.a. op de bijenmarkt in Leiden) en constateerde zelf verschillende problemen in het park. Niet onbelangrijk was dat de commissie ook verantwoordelijk was voor de flora en faunatellingen in het Polderpark Cronesteyn. Het was met dit takenpakket niet verwonderlijk dat de commissie ongeveer een keer per maand vergaderde op wisselende locaties.

Doordat de commissie door de raad was benoemd, hadden ze een grote daadkracht en werden hun adviezen serieus genomen.

De eerste gesprekken over de wijziging van de CPC in een Vereniging Vrienden van het Polderpark Cronesteyn startten al in 1987. Er was destijds veel twijfel of het park al voldoende was ontwikkeld voor een Vereniging Vrienden. Vooral Evert Cornet was hier een voorstander van. Zijn grote voorbeeld was de Vereniging Vrienden van de Leidse Hout, waar hij zelf ook deel van uitmaakte. Gedurende de periode 1987 – 1991 werd er regelmatig over het onderwerp gesproken. Uiteindelijk werd de Vereniging Vrienden Polderpark Cronesteyn in 1992 opgericht. Evert Cornet werd de eerste voorzitter van deze vereniging. Hij was toen al vanaf 1986 met de VUT³⁸ en zou tot aan zijn dood in 1997 betrokken blijven bij de vereniging. Omdat niet alle

2.4 – Uitnodiging aan aspirant-leden voor de Commissie Polderpark Cronesteyn in de gemeenterubriek van het Leidsch Dagblad op 9 juli 1982.

verslagen van de CPC bewaard zijn gebleven, is niet duidelijk wanneer de keuze voor de Vereniging precies gemaakt is en wanneer de CPC voor het laatst vergaderde. Vermoedelijk was dat in 1998 en bleek deze enige tijd naast de Vereniging Vrienden van het Polderpark Cronesteyn bestaan.³⁹ Deze vereniging ging in maart 2020 over in de Stichting Groen Cronesteyn (SGC). Zij zet zich in voor de bescherming en verbetering van natuur en landschap in Polderpark Cronesteyn, zoals het behoud van een mooi open park met plek voor de grutto, diversiteit in planten en schoon water.⁴⁰

De geschiedenis van commissie, vereniging en stichting lat zien dat er vanuit de inwoners van Leiden altijd een grote belangstelling voor het park is geweest. Het was echt een park voor en van de inwoners van Leiden. Overigens kampte de CPC vanaf het begin ook met leden die het af lieten weten. In enkele verslagen werd hierover door andere leden geklaagd en werd vervolgens een procedure afgesproken voor de omgang met leden die, zonder zich af te melden, niet bij de vergaderingen aanwezig waren.

Betrokkenen bij het park merkten dat de overgang van de CPC naar de Vereniging Vrienden van het Polderpark Cronesteyn gepaard ging met een afname van de slagkracht. Waar voorheen een betrokken door de raad beëdigde commissie adviezen gaf, was er nu sprake van een groep vrijwillige deskundigen zonder rugdekking van de raad. Dit had direct gevolgen voor de omgang met het park. De na de CPC opgerichte Vereniging Vrienden van het Polderpark Cronesteyn en de SGC hebben, ondanks al hun inzet, niet de slagkracht die de CPC had. Men is van mening dat dit terug te zien is in de kwaliteit van het park.⁴¹

De natuur- en educatieorganisaties hadden, naast de gemeente Leiden zelf, ook altijd een belangrijke rol binnen het park als het gaat om het inventariseren van de flora en fauna en het creëren van betrokkenheid van bezoekers bij de natuur. Medewerkers van de afdeling Natuur en Milieu Educatie (NME) van de gemeente Leiden organiseerden verschillende activiteiten voor scholen, zoals een fietstocht door het park. Vanaf 1996 werd de Hooiberg (bij het bezoekerscentrum) benut als startpunt en uitwerkruiimte voor het project Sloot en het Zomerpadd. Daarnaast hebben het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie (IVN) Leidse Regio, de schooltuinmedewerkers en de imkers zich vanaf het begin en vaak op vrijwillige basis ingezet voor educatie over de natuur. IVN-ers organiseren tot op de dag van vandaag vele excursies en activiteiten, waaronder het populaire takkenhutten bouwen. De imkersvereniging verzorgt bijencursussen en toelichtingen in de Bijenstal. Sinds 2014 is er ook een vrijwillige natuurbeheergroep actief in het park.

2.2 Natuur als uitgangspunt

2.2.1 DE ONTWERPVISIE IN ZIJN TIJD

Afzetten tegen functionalisme

Functionalistische ontwerpen van de Wederopbouw werden tegen het einde van de jaren 60 en het begin van de jaren 70 van de 20ste eeuw steeds vaker als opgelegd beschouwd. Er was onvrede over het magere groen in woonwijken en de schaalvergroting in de woningbouw (ontwikkeling anonieme en eentonige hoogbouw) en in het landschap door de ruilverkaveling. De enorme toename van de bevolking en daarmee de steeds verder uitdijende steden en dorpen leidden tot een schaarser wordende natuur. Het groen in de steden en dorpen was daarbij ook vooral 'kijk'-groen geworden: steriele grasveldjes met enkele heesters en een boom. Men moest steeds verder van huis om met de natuur in aanraking te komen. In de jaren 60 van de 20ste eeuw was de auto nog onderdeel van het ideaalbeeld voor het stedelijk leven: daarmee kon je overal komen, ook in natuur- en recreatiegebieden die op afstand van de stad werden aangelegd. De oliecrises van 1973 veranderde deze visie. De auto was niet langer een heilig vervoermiddel. Het was in die crisistijd te duur om je veel met de auto te verplaatsen. De ver van de stad aangelegde recreatie- en natuurterreinen waren niet langer voor iedereen goed bereikbaar. Het leidde tot de terugkeer van parken naar de randen van de steden: goed te bereiken door wandelaars en fietsers.

Er ontstond ook een hernieuwde visie op natuur- en milieu, als reactie op de voorgaande jaren en mede als gevolg van het rapport 'Grenzen aan de Groei' (1972) van de Club van Rome. Het was de

2.5 - Langs de randen van het Polderpark Cronesteyn tekenen zich duidelijk de groene wanden van de volwassen bomen zich af, die als een schilderijlijst rondom het Park liggen (foto auteur, september 2024).

eerste waarschuwing dat de mens en haar ontwikkelingsdrang een negatieve invloed had op de leefomgeving. In de jaren 70 leidde dat tot een toename van de interesse in de natuur. Zo ontstaat ook de behoefte de natuur in te zetten als plek voor educatie (educatieve wandelingen, bezoekerscentra en bordjes met plantennamen). De eerste ontwikkelingen richting meer educatieve tuinen ontstond al in de jaren 60 met de komst van de heemtuinen. Het waren nieuw ontwikkelde tuinen die de Nederlandse landschapsbiotopen van de duinen tot en met de Limburgse heuvels nabootsten en waarin een grote soortenrijkdom werd geïntroduceerd. Het ging nog niet over het behoud van landschapsbiotopen van een specifieke locatie zelf zoals in het Polderpark Cronesteyn zou worden gerealiseerd. Het waren nieuw gecreëerde gebiedjes waar bordjes de bezoeker vertelden welke planten er allemaal stonden.⁴²

In de jaren 70 werd geëxperimenteerd met parkontwerpen waarin ecologische doeleinden werden nagestreefd. Deze nieuwe ontwerpen waren eigenlijk een op grote schaal doorgetrokken heemtuin. Op opgespoten groen werden vlindertuinen, bloemenweides en kleine biotopen aangelegd, die de Nederlandse natuur nabootsten. Dat leidde tot allerlei problemen in het beheer. De natuur was aangelegd en paste niet persé bij de locatie. Maar de grote winst van deze eerste stappen richting een meer natuurlijke manier van (recreatieve) groenaanleg, was dat de natuur niet langer als maakbaar werd gezien. In tegenstelling tot de voorgaande jaren wordt gestuurd op samenleven en het aangaan van een dialoog met de natuur. Steeds vaker werden op grote en kleine schaal (in de achtertuin) biotopen gecreëerd waar de planten en dieren zich prettig voelen. De waardering voor de Engelse cottage tuin vierde in de jaren 1970 hoogtij.⁴³ Ook ontwerpers als Louis G. Le Roy, die de ecologie als een belangrijk uitgangspunt beschouwde bij aanleg van zijn tuin- en landschapsontwerpen, kreeg veel aanhangers onder stedelijke bewoners.⁴⁴

Integratie natuur en beleving

In de beginjaren van deze ontwikkelingen op het gebied van tuin- en landschapsarchitectuur bleef de nieuwe beleving van het groen toch erg op regulering berusten. Tegen het einde van de jaren 70 en het begin van de jaren 80 wilden de nieuwe tuin- en landschapsarchitecten juist de natuur zijn gang

laten gaan: zaden mochten neervallen waar ze deden en planten groeien waar deze het beste uit zichzelf groeiden. Maar er werden ook grenzen aan deze vrijheid van de natuur gesteld. Parken kregen een duidelijke afkadering: een grootse hoofdentreelaan, een terrein volledig omzoomd met bomen en aangevuld met functies als een sportveld, een kinderboerderij, een manege en/of een zwembad. Heldere structuren en zichtlijnen moesten helpen om de ruimte en de natuur te ervaren, zoals de wind die door je haren blies. De nieuwe ideeën waren gebaseerd op de vraag waarom je een landschap overhoop zou halen als wat er ligt ook prachtig was.⁴⁵ De discussie werd versterkt door de schaalvergroting van de ruilverkaveling, die tegen het einde van de jaren 70 was afgerond. De algemene mening heerste dat het had geleid tot vervlakking van het bestaande landschap. Het wakkerde de wens aan om juist dat te behouden wat karakteristiek is voor een landschap, ongeacht wat deze karakteristieken waren. Eind jaren 80 werd dit ook vastgelegd in het rapport Het Plan Ooievaar, voor het rivierengebied in Nederland. Hier werd sterk ingezet op het behouden van bestaande natuurwaarden en waar nodig het herstel van wilde natuur (de eerste stappen naar 're-wilding'). De potentie van de natuur stond voorop, maar niet zonder ruimte voor de beleving van de natuur door de mens. Er kwam naast ruimte voor natuurherstel ook ruimte om te wandelen, de natuur te aanschouwen en, onder het genot van een kop koffie, geïnformeerd te worden over de natuur.⁴⁶

Polderpark Cronesteyn met behoud van landschap

Het visiedocument Plan Polderpark Cronesteyn dateerde van september 1981. Een tijd waarin, zoals in de voorgaande alinea's beschreven, de parkontwerpen met een gemaakt en beheerst natuurontwerp overgingen naar gebruik van bestaande waarden in het landschap. Uit de beschrijving van het vierde historische venster in hoofdstuk 1 (Een eeuw aan ruimtelijke ontwikkelingen 1878-1980) is al gebleken dat het Polderpark Cronesteyn vanaf de eerste ontwikkelfase, toen nog onderdeel van het Vlietpark, een enorme door de tijdsgeest gestuurde ontwikkeling doormaakte om uiteindelijk uit te komen bij de huidige een vorm. Begin jaren 80 ontwierp Evert Cornet, landschapsarchitect en plaatsvervangend afdelingshoofd bij de Directie Groen, afdeling Plantsoenen, een park dat volledig was gebaseerd op 'behoud' van de aanwezige karakteristieken van de polder met de daarin aanwezige flora en fauna. Een park dus dat qua visie aansluit op de landelijke ontwikkelingen binnen de tuin- en landschapsarchitectuur. Vanuit de nationale ontwikkeling van parken met behoud van bestaande kwaliteiten werd gewerkt met groene omlijstingen en een duidelijke entree. Deze elementen zijn ook terug te zien in het park. Deels ontstond dit vanuit de locatie. Het parkbos van het voormalige kasteel Cronesteyn lag al aan de rand van het gebied langs het Cronesteynpad en het Rijn-Schiekanaal, evenals een windsingel van een voormalig tuindersbedrijf dat ten noorden van het kasteelterrein langs. Aan de zijde van de A4, bij de aanleg nog rijksweg 4 geheten, en aan de kant van de spoorbaan Leiden-Utrecht waren de bomen ook meer dan noodzakelijk om het geluid van de voorrazende auto's en treinen uit het park te weren. Een deel van de parkomlijsting (bomen) is in de periode 2010- 2012 aan de zijde van de A4 gesneuveld bij de verbreding van de A4. Ter vervanging van de rij bomen is een sloot aangelegd. Op een zeker moment is ter hoogte van de meest zuidelijke punt van het park ook een geluidsscherm neergezet. Ook nu nog is het geluid van de auto's altijd hoorbaar aanwezig. De overige delen van de omlijsting maken onderdeel uit van het ontwerp van het park en ondersteunden de openheid in het hart van het park met weides, kades en tuinen. Die openheid was een belangrijk kenmerk van de polder en is de basis van het Polderpark Cronesteyn.

De omlijsting bestaat uit inheemse bomen en struiken. Vaak is de ondergroei beperkt. Bij het ontwerp is gekozen voor snelgroeïende boomsoorten, zoals Spaanse aak, populier, wilg en es. Het in het begin relatief kale parklandschap werd daardoor snel volwassen. Het nadeel van deze bomen is dat ze niet erg oud worden, waardoor nu al gezocht moet worden naar oplossingen voor uitvallende soorten en exemplaren. De ondergroei van struiken is gemaakt om luwten voor insecten en vlinders te creëren. De beplanting van de parkomlijsting zorgt voor een duidelijke afkadering met het stedelijk gebied en daarmee tevens voor een begrenzing van het park. Het biedt vanuit de omgeving niet of nauwelijks doorzichten het Park in. Alleen aan de zijde van de Vrouwenweg geven twee openingen in de groene omlijsting zicht op het hart van het park. Er zijn vanuit het park geen zichtassen ontworpen die de

aandacht naar buiten het park trekken. De omgeving biedt hier ook weinig aanleiding voor. Aan de zijde van het Rijn-Schiekanaal vormen de bomen een duidelijke wand, waardoor er geen interactie is tussen de bebouwing aan de noordwestzijde van het Rijn-Schiekanaal en het park. Hierdoor is het parkontwerp sterk naar binnen gericht en ligt de focus van het ontwerp op het open polderlandschap in het hart van het park.

Er zijn wel enkele doorbrekingen aan de zijde van het Rijn-Schiekanaal, die lokaal meer zicht op het binnenste van het park geven. Het noordwestelijk deel van het park wordt doorsneden door de hoofdontsluiting van het park, het Polderpad. Dit pad loopt grotendeels gelijk met de middeleeuwse landweg vanuit Zoeterwoude naar het voetveer bij kasteel Cronesteyn en vormt een duidelijke entree van het park. Hieraan lag het bezoekerscentrum (de huidige Tuin van de Smid) met kinderboerderij.

2.6 (boven)- In 2012 werd de A4 verbreed. Hierbij kwam het in de foto gemarkeerde gedeelte van de omlijsting van het park te vervallen. Dit maakte plaats voor een deel van de weg, een sloot en daar is later over een deel van het gebied een geluidsscherm geplaatst (topotijdreis.nl, luchtfoto 2009).

2.7 (midden)- De omlijsting met hoge bomen vormt aan de zijde van het Rijn-Schiekanaal een groene wand. Hierdoor is er nauwelijks interactie tussen het park en de stad, niet vanuit het park en niet vanuit de stad (foto auteur, september 2024).

2.8 (onder) - Detail van de as built tekening van het Polderpark Cronesteyn, 1986. Op de tekening is een doorsnede van de nieuwe situatie van het Cronesteynpad aan de zuidwestzijde van het Polderpark opgenomen. Er is een splitsing aangebracht tussen wandelen en fietsen, waarmee het park tot aan het Rijn-Schiekanaal wordt doorgetrokken (privécollectie Hans Cornet).

Nog steeds is het de hoofdroute naar de speel- en ligweides. Ook is het totale park vanaf dit pad goed te overzien. De open (agrarische) weides en de voormalige contactweide van de kinderboerderij (huidige natuurspeelplaats naast de Tuin van de Smid) hebben geen obstakels die het zicht op de hoge bomen van de omlijsting van het park ontnemen. Op de beide hoeken aan de zijde van het Rijn-Schiekanaal is een belangrijke entree het park in. Vanaf het Rijn-Schiekanaal kan op deze plekken ook dieper het park in gekeken worden, waardoor het gebied zich even opent. De opening aan de zijde van de waterspeeltuin is een gevolg van een advies uit 1985 ten aanzien van de sociale veiligheid van vrouwen in het park. Om diezelfde reden werden daar bankjes geplaatst.⁴⁷

Op de zuidwestelijke hoek van het park, ter plaatse van de boerderij Cronesteyn en het kasteelterrein, heeft Evert Cornet voorstellen gedaan voor verbetering van de aansluiting van het parklandschap op het overgangsgebied met het Rijn-Schiekanaal. Hij stelde voor het wandelen en fietsen van elkaar te scheiden en tussen de beide paden een bosje aan te brengen. Dat voorstel is uiteindelijk ook uitgevoerd, maar stuitte eerder op bezwaren van de Provincie vanwege de daar groeiende daslook. De wens was, net als de opening in het park bij de waterspeeltuin, het gevolg van een advies ten aanzien van de sociale veiligheid.⁴⁸ Door deze aanpassing reikt het park hier eigenlijk tot aan het Rijn-Schiekanaal.

2.9 - Polderpark Cronesteyn tijdens de aanleg in 1983. De bomen vormen dunne sprietjes in het verder zeer kale landschap (ELO, PV29329L.6. Fotograaf J.W.C. Postel).

Navolging Floriade 1992

Dat het ontwerp van een polderpark vernieuwend was, blijkt ook uit de artikelen die verschijnen rondom de Floriade 1992 (Zoetermeer). Ir. Michiel den Ruijter, landschapsarchitect, hoofdontwerper van de Floriade 1992 en tevens vriend⁴⁹ van Evert Cornet, ontwierp voor de Floriade een reeks poldertuinen. Het ontwerpproces werd in 1986 gestart, een jaar voor de definitieve oplevering van het Polderpark Cronesteyn gereedkwam. In aanloop naar de opening van de Floriade werd in een artikel het

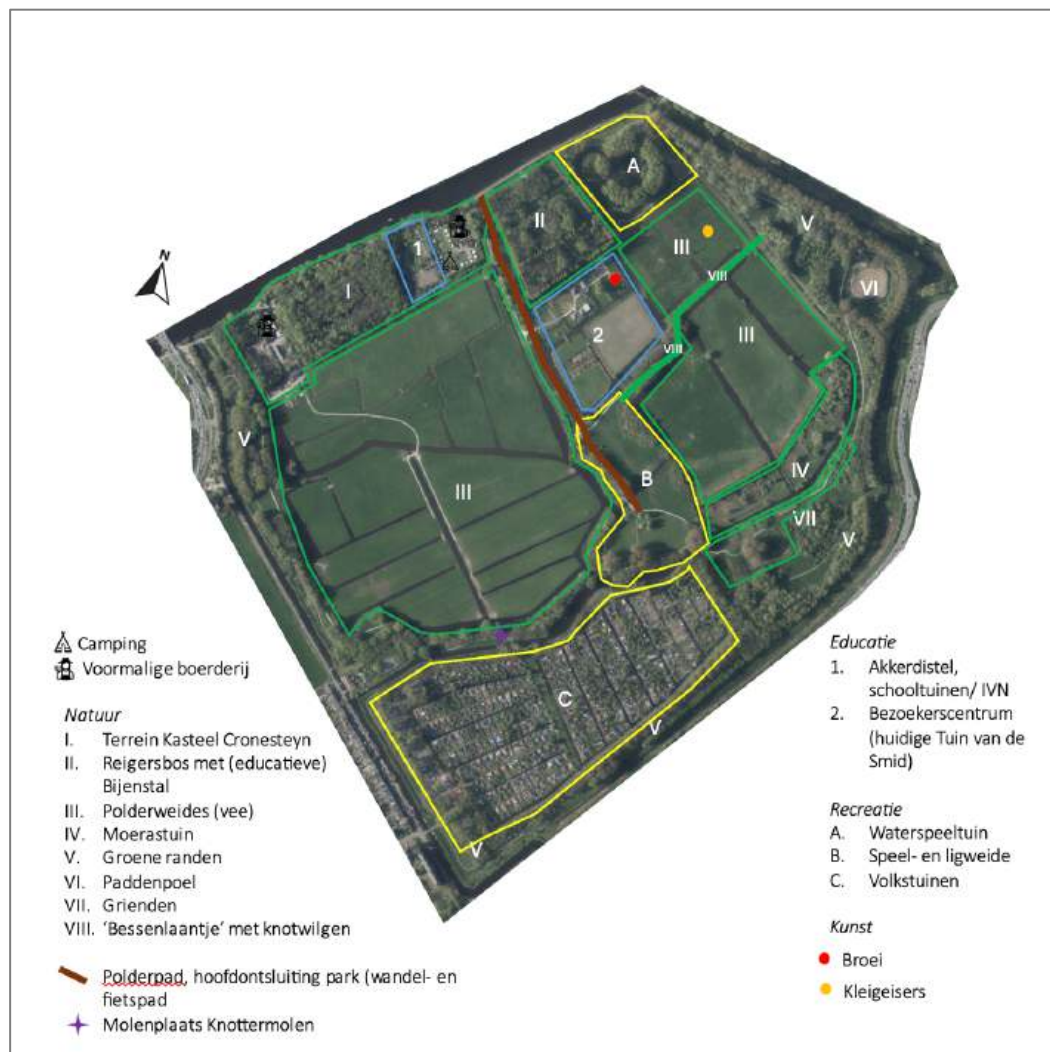
intrigerende postmoderne ontwerp voor de Floriade geroemd. Hoewel daar vooral ook wordt bedoeld op het contrast tussen het sterk ontworpen landschap en de aangrenzende natuurlijk ogende poldertuinen, werd ook veel lof en waardering uitgesproken voor de creativiteit van het introduceren van natuurlijke polderlandschappen binnen een landschapspark: juist in de rationele wereld waarin we leefden, werd de terughoudendheid en het behoud van de natuurlijke en cultuurhistorische kenmerken van het landschap gewaardeerd.⁵⁰ Hoewel er in de vele artikelen met geen woord gerept wordt over het Polderpark Cronesteyn, waarin het kenmerkende polderlandschap met al zijn flora en fauna centraal stond, was men tien jaar na de ontwikkeling van het ontwerp van het Polderpark Cronesteyn zeer te spreken over het concept van het behoud van een polderlandschap ten behoeve van de recreatie. Veel landschappelijke kenmerken waren in parkontwerpen door de tijd heen behouden, maar een polderlandschap was daarin vernieuwend. Evert Cornet was overigens ook betrokken bij de ontwikkeling van de Floriade 1992. Welke rol hij daar precies had, is niet bekend (zie hoofdstuk 3, Evert Cornet, Stadsvergroener). In het kader van de Floriade wordt ook gesproken van cultuurhistorische waarden in het landschap. Dit was in de jaren 80 nog een ondergeschikt onderwerp geweest. Pas in de jaren 90 gingen cultuurhistorische kenmerken (en waarden) in het ontwerp van de landschapsarchitectuur en stedenbouw een rol spelen.

2.10 - As built-tekening van het Polderpark Cronesteyn (privécollectie Hans Cornet). Hierop zijn de omlijsting van het park, voormalig kasteel Cronesteyn en de verschillende functies goed te zien.

2.11- Zicht op het Polderpad vanaf de zijde van de weg Cronesteyn/ Ruin-Schiekanaal. Het open polderlandschap ontvouwd rondom de weg. Op de achtergrond de groene omlijsting van het park (hier tevens de scheiding met de daarachter gelegen volkstuinten (foto auteur, september2024).

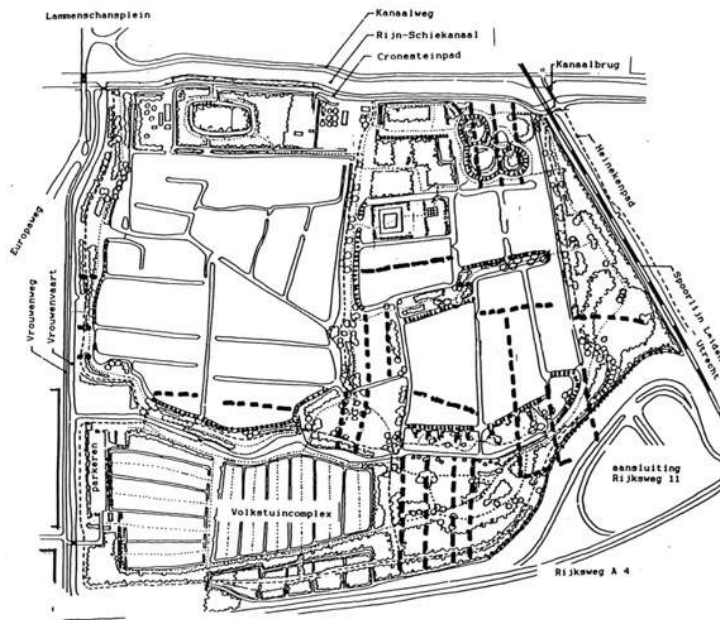

2.12 - Indeling van het Polderpark Cronesteyn en de verschillende functies, deelgebieden en bijzondere punten, gerangschikt naar functie. Deze afbeelding dient ter ondersteuning van de navolgende paragrafen (Topotijdreis.nl, luchtfoto 2023. Bewerkt door Culthis).

2.2.2 NATUURLIJKE ELEMENTEN

Binnen het park was de pijler 'flora en fauna' een van de belangrijkste binnen het ontwerp. Zoals in de eerste alinea van dit hoofdstuk beschreven was de visie op de natuurwaarden gebaseerd op een flora en fauna-inventarisatie uit de jaren 50. De soortenrijkdom die daaruit naar voren kwam, was het ideaalbeeld voor de polder, maar juist die was steeds een stukje minder geworden. Dit was onder andere het gevolg van het gebruik van kunstmest. Om de soortenrijkdom terug te brengen, dan wel te versterken was het bestaande landschap leidend. Dat was immers ook de landschappelijke onderlegger geweest van de eerdere flora en fauna inventarisatie. Bij de ontwerpcriteria werd het behouden van de bestaande verkaveling en dus de daarmee samenhangende slotenstructuur als eerste genoemd. Dit uitgangspunt wordt nader onderbouwd binnen het ontwerp: water moest het belangrijkste element van het park worden. Er werd gewerkt aan verbetering van de waterkwaliteit in het park. Om het waterrijke streefbeeld te bereiken werden extra slootjes gegraven en sloten verbreed. Van de op dat moment 1.6 hectare water werd gestreefd naar een oppervlakte van circa 7 hectare water.⁵¹ Ondanks de grote wateropgave die Cornet aan het park stelde, werden ook enkele sloten gedempt (afbeelding 2.13). Daarmee kan gelijk geconstateerd worden dat er dus ruim werd omgegaan met het uitgangspunt de oorspronkelijke verkavelingsstructuur te behouden. Dat beeld komt ook naar voren uit uitvoeringstekeningen die over luchtfoto's van het bestaande landschap werden geprojecteerd (afbeelding 2.14). Daarop is duidelijk te zien dat met name in de noordelijke en noordoostelijke hoek van het park flink in het bestaande landschap werd ingegrepen. De twee historische krekken in het gebied bleven wel behouden en werden slechts minimaal aangepast. De

verbreding van de sloten had vooral een recreatief karakter en was minder gebaseerd op de natuurlijke uitgangspunten van het park. Dat blijkt uit de alinea's in het plan waar de functie van het water nader wordt omschreven: Water om te vissen, als levendig element tijdens het recreëren, om in te varen, in de winter op te schaatsen en als afscheiding tussen vee, dieren in de contactweide en mensen, zodat hekken overbodig zouden worden.⁵²

Polderpark Cronesteyn

Globaal overzicht:

gedempte sloten

nieuw gegraven sloten

34

2.13 (boven) - Tekening van de nieuw gegraven en gedempte sloten ten behoeve van de aanleg van het Polderpark Cronesteyn (bron: Vereniging vrienden Polderpark Cronesteyn Jaarboekje nummer 3, 1998/1999, p. 34).

2.14 (onder) - Compilatie van twee uitvoeringstekeningen geprojecteerd op de luchtfoto van dat moment. Uit de projectie blijkt dat met name in het noordoostelijke deel van het gebied een flink aantal ingrepen werd uitgevoerd voor de aanleg van het park. Daarbij werd weinig rekening gehouden met de bestaande verkaveling. Tekeningen 28 september 1981 (ELO, Archief Wethouder Waal archiefnr. 0283.173).

2.2.3 NIEUWE ELEMENTEN

Moerastuin (IV, afbeelding 2.12)

Een flinke ingreep in de oorspronkelijk verkaveling van het gebied was noodzakelijk voor de aanleg van de moerastuin. Dit deel van het ontwerp kwam in het oosten van het park te liggen. Deze toevoeging aan het park neigde eigenlijk meer naar het idee van de eerdere heemtuinen, waarbij verdwenen landschappen vanuit een educatief karakter werden nagebootst. Om de moerastuin te realiseren moest een deel van het landschap worden afgegraven tot net boven het waterpeil van de sloten. Hierbij werden, door het graven van een extra sloot, stukken land afgescheiden van de bestaande kavels, waardoor drie eilandjes ontstonden.

De keuze voor de locatie was niet helemaal willekeurig. Er werd gezocht naar het minst kwalitatieve stukje weiland, dat tevens van nature al erg nat was. Dat werd gevonden ver van de boerderij waar het land ooit bij hoorde. Het was moeilijker bereikbaar en werd daardoor slechter bemest. Door het af te

2.15 – Detail van de as-built tekening van het Polderpark Cronesteyn. Het detail laat de gelobde structuur van de moerastuin zien (privécollectie Hans Cornet).

2.16 (linksboven), 2.17 (rechtsboven) en 2.18 (links) - De moerastuin respectievelijk gezien vanaf het Polderpad, vanaf de zijde van de aansluiting N11 en vanaf het middelste eiland richting het meest oostelijk gelegen eiland, waarop geen beheer wordt uitgevoerd. Tegen het einde van de zomer (september 2024) gemaaid, waardoor er weinig meer te zien is van de bijzondere vegetatie. Wat door afwezigheid van vegetatie wel opvalt is de lage ligging ten opzichte van de omringende sloten.

graven werd het stukje nog verder verarmt wat de groei van de doelsoorten voor deze locatie zou bevorderen. De uitvoering bracht een onverwachtse wending met zich mee. Net na het afgraven van de moerastuin werden de waterpeilen van het waterschap blijvend verlaagd vanwege de inklinking van de omliggende veengebieden. Daardoor werd het gebiedje minder nat dan van tevoren was voorzien. Ook de geplande knuppelpaden konden daardoor grotendeels komen te vervallen.⁵³

Om werkelijk ook de gewenste moerasvegetatie op de eilanden te verkrijgen werd vanuit een heemtuin maaisel aangevoerd om hier uit te strooien.⁵⁴ Een ingreep die overigens goed heeft gewerkt. Het Polderpark Cronesteyn huisvest nu bijzondere soorten als rietorchis, grote ratelaar, blauwe knoop, koningsvaren, waterdrieblad, wateraardbei, watrnavel, Spaanse ruiter, hazezegge, tweerijige zegge en dotterbloem. Dit zijn allemaal soorten die verder in Leiden en de regio zijn verdwenen of zeer zeldzaam zijn geworden. Deze hadden er niet kunnen groeien als het grondwaterpeil niet na het afgraven was verlaagd. Ook paddenstoelen, met name de wasplaten, voelen zich hier prettig.⁵⁵

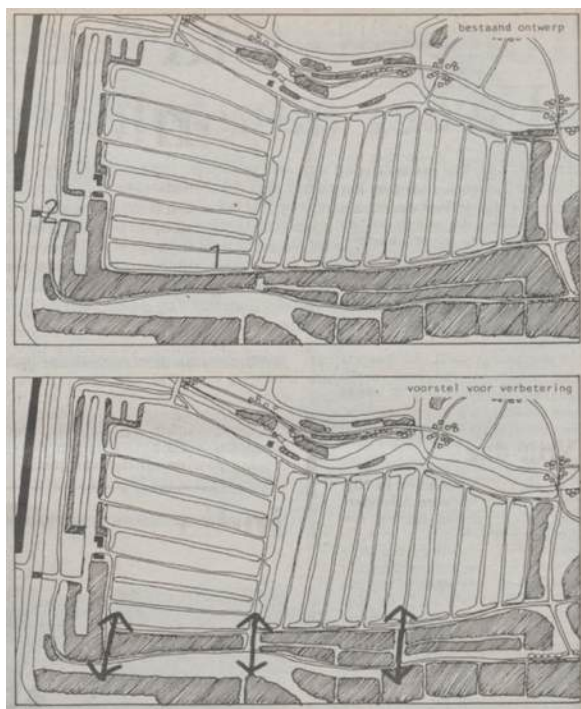
De eerste jaren was er sprake van nulbeheer, waardoor de natuur zijn gang kon gaan. Na enkele jaren werd gestart met het maaien van de eilandjes. Echter slechts op twee eilandjes. Op het derde, meest oostelijk gelegen, eilandje kan de natuur nog steeds zijn gang gaan. Hier kon een moerasbos ontstaan met verschillende waterminnende boomsoorten, zoals de elzen, berken en wilgen. Een ideale plek voor schuwe vogels.⁵⁶ Deze tuin wordt door velen als de parel van het Polderpark Cronesteyn gezien, maar is een toevoeging aan het historische polderlandschap.

Grienden

Ook de grienden in het park zijn een nieuw element en tevens een jonge toevoeging op de huidige locatie (VII, afb. 2.12). Het gebiedje bestaat uit plantvakken met daarin verschillende soorten wilgen, die regelmatig laag worden afgeknot. De stobben zitten dus laag bij de grond. Net als de moerastuin is dit deelgebied meer de inslag van de heemtuin. Grienden komen van oorsprong vooral voor in rivierengebied, bijvoorbeeld in de buitendijkse uiterwaarden of zeer natte veldjes net achter de rivierdijk. In de oorspronkelijke parkopzet van het park lagen de grienden in het gebied tussen de volkstuinten en de A4. Met verbreding van de A4 in de periode 2010-2012 kwamen deze te vervallen. Om toch plaats te bieden aan dit specifieke type landschap zijn ze in 2014 opnieuw aangeplant in de oosthoek van het park, waardoor de wilgjes nu nog erg jong zijn. De grienden hebben naast een natuurwaarde ook een waarde vanwege het gebruik van het vrijkomende hout na de snoei.

2.19 – De grienden in de oosthoek van het park zijn een nieuwe toevoeging uit 2014, waardoor ze nog zeer jong ogen. Ze vervangen oudere grienden die in de zuidhoek van het park lagen, maar door de verbreding van de A4 zijn verdwenen (foto auteur, september 2024).

2.20 – Afbeelding van het advies van de Stichting Vrouwen Bouwen & Wonen met betrekking tot het gebied met grienden in het Polderpark (De Waarheid 17 juni 1987, p. 4)

Er zit aan de grienden dus ook een educatief karakter. Ze worden gebruikt voor educatieve projecten met schoolkinderen en voor de natuurspeeltuin.

Van het oorspronkelijke griendenpad langs de A4 werd in 1989 door een van de vrouwen in de CPC geconstateerd dat zij zich daar gedurende haar wandeling door het park niet veilig voelde. Zij verzocht de gemeente Leiden daarom of er vaker gesnoeid zou kunnen worden. Het gebied was toen erg besloten. Het was een melding in een reeks van ontwikkelingen die gedurende de jaren 80 van de 20ste eeuw het gevolg waren van de vrouwenemancipatie. In 1985 wordt er al, in opdracht van de Directie Groen van de gemeente Leiden, een rapport gemaakt door buro Zijaanzicht, een Wagenings bureau van landschapsarchitectes. Het rapport ging in op de sociale veiligheid van met name vrouwen in de openbare ruimte. Het ging over voldoende openheid in de beplanting, verlichting, verblijfplaatsen en paden. De hiervoor genoemde aanpassingen aan het park ter plaatse van de waterspeelplaats en de entree van het kasteelterrein waren ook beide het gevolg van dit

rapport.

Twee jaar na het rapport van buro Zijaanzicht komt de Stichting Vrouwen Bouwen & Wonen ook met aanbevelingen om het park veiliger te maken. Vanaf het gebiedje met de grienden zouden meerdere paden richting de volkstuinten moeten gaan, zodat het veiliger wordt en er een mogelijkheid was om een andere weg te kiezen als dat nodig was. Ter ondersteuning van deze initiatieven werd in Leiden zelfs een speciale ambtenaar aangesteld ten behoeve van het thema emancipatie in de ruimtelijke ordening. Wat er precies met de aanbevelingen van de Stichting Vrouwen Bouwen en Wonen werd gedaan binnen het park, is nu niet meer na te gaan. Het gebied is door de verbreding van de A4 aangepast. De medewerkers van de Directie Groen, die destijds bij het park betrokken waren, waren niet bekend met het rapport van buro Zijaanzicht en konden zich niet herinneren dat het rapport of de aanbeveling van de stichting tot concrete aanpassingen hebben geleid.⁵⁷

Polderpad ten oosten van Tuin van de Smid – richting spoorlijn

Ten oosten van de Tuin van de Smid maakt het Polderpad een bocht richting het noorden (de spoorlijn). Het Polderpad is daar vormgegeven als een slingerende laan met uitzichten over de weides. Dit betreft ook een toevoeging aan het landschap, die met name vanuit een recreatief karakter aan het park is toegevoegd. Hiervoor is wel gebruik gemaakt van inheemse boomsoorten, die het historische agrarische landschap van het park zouden versterken.

Boomgaard

In 2023 is een boomgaard toegevoegd aan het Polderpark Cronesteyn ter hoogte van de entree van het Reigersbos (II, afb. 2.12). De boomgaard is een verwijzing naar de oudere boomgaard die ter plaatse van de huidige camping lag. Het boomgaardje heeft ten doel, gedurende de korte bloeiperiode in het voorjaar, als voedsel voor de bijen te dienen.

'Ik kom hier twee keer per jaar [...]. Ik vind vooral het laantje met de bomen tussen de weilanden bijzonder. De sfeer is daar echt magisch, zeker als het regent of mistig is.'
Oostenrijkse bezoeker

2.21 - Het Polderpad gezien richting de spoorlijn Leiden-Utrecht. De inheemse beplanting versterkt het oorspronkelijke agrarische landschap, maar het betreft een nieuwe toevoeging aan de historische polderstructuur (foto auteur, september 2024).

Paddenpoel (vi, afb. 2.12)

In 2023 werd een bebost deel van het park op advies van enkele ecologen voorzien van een paddenpoel. De gemeente Leiden (Karen Jansen) was verantwoordelijk voor het ontwerp. Deze hoek van het park werd als 'weinig aantrekkelijk' beschouwd. De aanleg van de paddenpoel draagt bij aan de ecologische waarden. Het gebiedje heeft ook een educatief tintje gekregen door de aanleg van een wandelvlonder voor bezoekers om in de paddenpoel te kunnen kijken. Het is de bedoeling dat de natuur hier zijn gang gaat. Er wordt geen water in de poel gelaten, om te voorkomen dat er vissen mee komen, die de eitjes van de padden, kikkers en andere amfibieën opeten. De doelsoorten moeten zelf hun weg naar de poel vinden.

Het uitgangspunt van een natuurlijke poel, die afhankelijk van de droogte en waterstanden een wisselende waterstand heeft, past binnen het agrarische polderlandschap. Hiermee sluit het aan op de oorspronkelijke opzet van het park. De poel is gelegen binnen de groene omlijsting van het park.

Wandel- en fietspaden

In het gehele parkgebied zijn gescheiden wandel- en fietspaden door het landschap aangelegd. Ze onderscheiden zich door eenvoud. De fietspaden zijn geasfalteerd, de wandelpaden verhard met een halfverharding. Ze vormen een nieuwe laag in het landschap, zonder aandacht te trekken. Hierdoor is het een duidelijke, toegevoegde utilitaire laag. De bermen, die bloem- en kruidenrijk zijn, voeren binnen dit concept de boventoon.

2.2.4 HISTORISCHE GELAAGDHEID VAN HET LANDSCHAP

Voor de overige delen van het park werd uitgegaan van de bestaande landschapselementen. Dat dit vaak ook eeuwenoude geologische of cultuurhistorische elementen waren, lijkt meer bijzaak te zijn geweest. Ze brachten een bepaalde kwaliteit in de natuur naar voren: planten en dieren die bij dat specifieke cultuurlandschap hoorden. Weidevogels in het polderlandschap, bijzondere planten, dieren

en vogels langs slootkanten van oude krekens en middeleeuwse ontginningen en in het oude kasteelbos.

Twee gebiedjes in de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder werden in het Plan Polderpark Cronesteyn uit 1981 extra benadrukt. Ten eerste was dat het voor Zuid-Holland en Nederland unieke op klei groeiende essenbos met daslook als ondergroei, dat op de voormalige kasteelgronden van kasteel Cronesteyn lag. Overigens staan er naast de essen ook noordse esdoorns, linden en beuken. Ten tweede was dat een gebiedje gelegen tussen de windsingel van de voormalige tuinderij van Van Gaal, die bestond el en populier, waarbinnen zich enkele restanten van boomgaarden bevonden. Het was begin jaren '80 een belangrijke broedkolonie voor reigers.

De aanwezigheid van al die verschillende historische, gegroeide biotopen zorgden (en zorgen) voor een enorme landschappelijke gelaagdheid in het park. Het concept van het ontwerp, waarbij het aanwezige landschap met zijn natuurwaarden zou worden behouden, heeft al die landschappelijke en cultuurhistorische lagen tot een landschappelijk polderpark gesmeed. De verschillende lagen zijn allemaal nog steeds in zeer hoge mate intact, waardoor de herkenbaarheid van de lagen bewaard is gebleven.

Kasteelterrein (l, afb. 2.12)

Het kasteelterrein met zijn bosschages is binnen het ontwerp van het Polderpark Cronesteyn onderdeel geworden van de omlijsting van het park. Binnen het kasteelterrein liggen veel verschillende gebieden met een eigen karakter. Als belangrijkste element is het oorspronkelijke kasteelterrein te benoemen, met aan weerszijden daarvan een boerderij. Ook is aan de noordzijde in het gebied, tussen het kasteelterrein en de boerderij Stochemhoeve, een schooltuincomplex aanwezig.

De basis van het gebied wordt gevormd door de historische structuur van de binnengracht met de voormalige huisplaats van het kasteel, waar nu ook bos groeit. Daaromheen ligt een bebost terrein tussen de binnen- en de buitengracht, waar nu een wandelpad loopt. Of de omgrachting nog precies op de juiste plaats ligt is niet bekend. Kleine aanpassingen door de tijd heen hebben mogelijk tot verplaatsing van de ligging geleid. Het karakter van het gebied met een binnen- en buitengracht is daarentegen niet gewijzigd.

De voormalige huisplaats, het hart van het gebied waar het kasteel stond, is niet toegankelijk voor bezoekers. Wel kan er rondom de binnengracht worden gewandeld. In dit gebied bevinden zich veel verschillende bomen en planten, zoals linde, esdoorn en beuken met een ondergroei die per seizoen wisselt. Sneeuwklonken worden opgevolgd door daslook, dat vervolgens plaatsmaakt voor fluitkruid. Dit biedt plaats aan vele vogelsoorten zoals uilen, spechten en verschillende kleine zangvogels. Tegenwoordig heeft de kolonie reigers uit het noordelijker gelegen Reigersbos hier zijn plek gevonden, evenals een kolonie lepelaars. In dit gebied leven daarnaast verschillende soorten watervogels en zoogdieren.

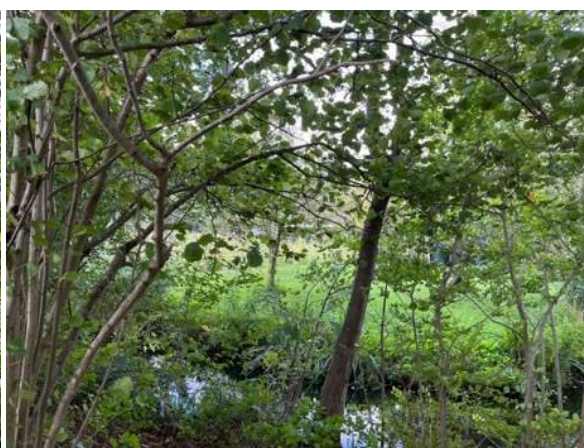
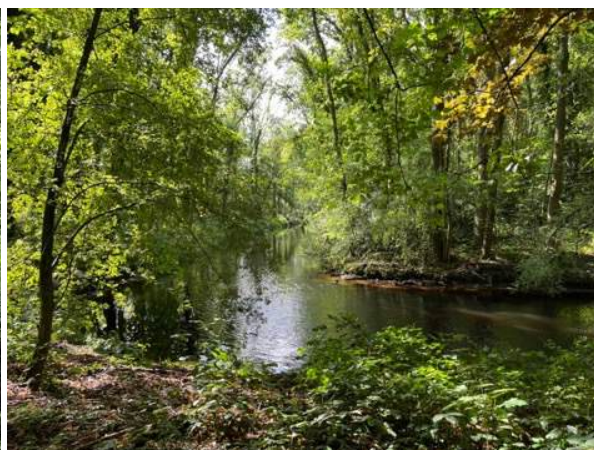
Het bos zelf is niet zo oud. Veel van de bomen, die bij de tuinen uit de 18de t/m 1^e helft 20ste eeuw hoorden, werden gedurende de Tweede Wereldoorlog gekapt. De meeste bomen op het terrein zijn pas na de Tweede Wereldoorlog geplant en spontaan uitgezaaid. Daardoor is een natuurlijk boskarakter ontstaan. In de afgelopen eeuw is er verder weinig veranderd aan het gebiedje en sinds de aanleg van het park is er sprake van extensief beheer. Het bos wordt in toom gehouden, maar krijgt de ruimte om zelf te groeien om de natuurwaarden het best tot zijn recht te laten komen. Het bos maakt onderdeel uit van de rustiger delen van het park waar vooral door bezoekers gewandeld wordt.

2.22 – Daslook onder de bomen van een bos in Oost-Europa (Wikipedia, maker PAVdK, CC BY-SA 3.0). In de lente is deze plant ook volop te vinden op het kasteelterrein van Cronesteijn.

2.23 (linksonder) – In het kasteelbos wordt de voormalige huisplaats van het kasteel door een gracht gescheiden van de overige delen van het bos (foto auteur, september 2024).

2.24 (rechtsonder) – De gracht in het kasteelbos is rechthoekig van vorm met ronde hoeken. Het biedt plaats aan verschillende watervogels (foto auteur, september 2024).

2.25 (links) – Vanaf het kasteelbos loopt een laantje richting het Polderpad. Langs het laantje, dat een eeuwenoude kade betreft, staat een combinatie van gewone es, wilg en elzenhakhout. Een historisch relict uit de tijd van het kasteel (foto auteur, september 2024).

2.26 (rechts) – Tussen de elzen door is zowel de boerderij met camping en schooltuinen te zien, als aan de andere zijde (niet op de foto) het open polderlandschap (foto auteur, september 2024).

Bij het doornemen van de verslagen van de CPC en de jaarboekjes van de Vereniging Vrienden van het Polderpark Cronesteyn valt het op dat dit gebied weinig aan de orde komt. Dat doet vermoeden dat zich gedurende de jaren er weinig veranderingen, problemen of andere zaken hebben voorgedaan. De schooltuinen komen aan de orde onder paragraaf 2.4 (Educatie).

Boerderij Cronesteyn

Ten zuiden van het kasteelterrein ligt boerderij Cronesteyn. Deze boerderij, die van oudsher bij het kasteel hoorde, werd in 1936 herbouwd. Er is nu nog steeds een vrij gaaf agrarisch ensemble aanwezig met een hoofdgebouw, bijgebouwen, siertuin en boomgaard. De gebouwen op het terrein bestaan uit verschillende schuren van verschillende bouwperiodes. De belangrijkste daarvan zijn de ter rechterzijde van de boerderij staande schuur, die in eenzelfde architectuur als de boerderij is gebouwd en uit dezelfde periode als de herbouw van de boerderij dateert. Achter de boerderij staat een hooiberg, die integraal onderdeel is van het agrarische ensemble. Een opvallend element is het chaletachtig gebouwtje met onbekende functie dat volgens het kadaster uit 1983 dateert. Het oogt als een kleine woning en staat net binnen de kasteelgrachten van het voormalige Kasteel Cronesteyn. Het is te bereiken door een brug over de gracht van het kasteel.

In de plannen voor het Polderpark Cronesteyn uit 1977 werd op deze plek de kinderboerderij gepland. De toenmalige bewoner en pachter, veehouder P.J. de Wit, maakte tijdens de inspraak bezwaar tegen deze plannen. Het betekende immers dat hij zijn bedrijf op deze locatie moest stopzetten en uit de plannen bleek niet op welke termijn dat zou gaan gebeuren. Deze onzekerheid zou effect hebben op de bedrijfsvoering.⁵⁸ Hoe de gesprekken hierover vervolgens tussen de pachter en de gemeente Leiden liepen, wordt uit de archieven niet duidelijk. Op de tekeningen die bij het Plan Polderpark Cronesteyn uit 1981 horen, is de plek vervolgens ingetekend als boerderij. De kinderboerderij is verplaatst naar het hart van het park. De gesprekken zullen dus in het voordeel van de boer hebben uitgepakt. Tot aan zijn pensioen bleef De Wit hier wonen. Daarna kwam de boerderij in handen van het huidige Gemiva, een woon- zorginstelling. Wanneer de overdracht precies heeft plaatsgevonden is binnen het onderzoek niet achterhaald.

Ondanks dat er oorspronkelijk een belangrijke rol voor de boerderij was weggelegd, heeft de boerderij deze rol niet gekregen. Het bleek gedurende de 20ste en de 21ste eeuw een zelfstandige eenheid buiten het park.

De boerderij Stochemhoeve wordt onder hoofdstuk 2.3 (Recreatie) besproken.

2.26a – Boerderij Cronesteyn met stal en chaletachtige bebouwing aan de linkerzijde ervan (bron: google streetview opnamedatum 2010).

Kade en hakhoutbosjes

Vanuit het bos loopt langs de oostelijke rand van het gebied I, afbeelding 2.12 en 2.25, een laantje richting het Polderpad. Dit is een restant van een historische kade waarop hakhout (essen, elzen, wilgen) was gepland. Het ligt ingeklemd tussen de weides van de polder enerzijds en de schooltuinen

en boerderij anderzijds en is daarvan gescheiden door middel van een slootje. Tussen het hakhout door is er een ruim uitzicht over de weilanden, waar vee graast. Hoewel dit momenteel gedeeltelijk wordt belemmerd door een lage grondwal aan de rand van de weilanden. Deze is na werkzaamheden door een aannemer achtergebleven in het gebied.⁵⁹ Door niet gericht onderhoud hebben veel verschillende types bomen en struiken zich hier kunnen vestigen en is de diversiteit van de beplanting langs het laantje groter dan gewenst. Het heeft er ook toe geleid dat vele van de oude essenstobben zijn afgestorven en het cultuurhistorische en historisch-landschappelijke karakter van de hakhoutkade is aangetast. Op korte termijn zal gestart worden met herstel van de oorspronkelijke hakhoutstructuur.⁶⁰

Weides (III, afb. 2.12) en bermen

De weides hoorden oorspronkelijk gedeeltelijk bij de boerderijen in het gebied. Er waren ook andere eigenaren, maar ten behoeve van de aanleg van het park werden de weilanden aangekocht door de gemeente. Ze werden in het plan behouden omwille van verschillende argumenten. Ten eerste hebben ze weilanden er een hoge natuurwaarde. Niet zozeer in de graslanden zoals die er in de jaren 70 lagen, verrijkt met kunstmest, maar in de oude graslanden. Daarin kregen weidevogels volop de ruimte en waren er verschillende kruiden in het grasland te vinden. Anderzijds wilde Cornet dat de bezoekers betrokken werden bij het agrarisch bedrijf. Ook hiervoor gold dat het niet om het agrarisch bedrijf met de legbatterij ging, maar om de ambachtelijke manier van boeren. Om deze twee situaties weer te kunnen bereiken, werd een beheerder voor het park aangewezen. Dit werd Anton de Wit, boer op Vlietweg 44 in Leiden, die ook al grond in eigendom had gehad in het zuiden van de Kleine Cronesteinse- en Knotterpolder. De weides waren belangrijke biotopen voor weidevogels. Op de delen ten zuidwesten van het Polderpad stond overwegend vee. Ten noordoosten van het Polderpad werden de weilanden gebruikt als hooilanden, vanwege het natte karakter.

Al in 1985 wordt bij tellingen opgemerkt dat de vogelstanden achteruitlopen, van 53 naar 44 soorten en de aantallen waren afgenomen. De exacte reden kon men niet achterhalen. Lag de oorzaak in de drukte in het gebied door alle werkzaamheden of was er in het verleden niet goed geteld? Er werden in ieder geval direct maatregelen genomen. De geplande wandelpaden door de weilanden werden geschrapt.⁶¹

2.27 (linksboven) – de schapenweides in noordoostelijke deel van het Polderpark hebben ruige oevers.

2.28 (rechtsboven) – Zicht vanaf het veldje naast de Tuin van de Smid richting de weilanden waar het vee graast.

2.29 – Vanaf de volkstuinen kijk je over de weilanden met vee. Op de voorgrond een van de voormalige kreken.

Alle foto's van de auteur, resp. sept / okt 2024.

De bermen (inclusief de oevers en slootkanten) werden ingericht voor recreatie, maar ook voor de natuurwaarden met kruidenrijke grasveldjes waar onder andere insecten konden huisvesten. De beheerder van het park was verantwoordelijk voor het maaien van de weilanden en de bermen in het park. Als echte boer leefde hij met de seizoenen en wist exact wat het beste moment was voor het maaien van de kruidenrijke bermen en weilanden om de soortenrijkdom te behouden en te vergroten. Nadat de boer met de VUT ging, is het maaibeleid overgegaan op externe partijen. Dit leidde tot problemen, omdat er minder vanuit de natuur en het juiste moment voor maaien wordt gedacht. Dat heeft in de afgelopen jaren voor verarming van de bermen en de weilanden geleid. Hierin is gelijk een stukje problematiek te zien dat als bij-effect ontstaat van het omzetten van een gebruikt agrarisch polderlandschap naar een park. Waar in het gebruikte landschap een boer op basis van de natuurlijke omstandigheden het juiste moment bepaalt voor de verschillende werkzaamheden, is dat bij een park met de waarden van een polderlandschap minder logisch. Het maakt het beheer van het Polderpark nog gevoeliger dan andere parken omdat de kernwaarden van de soortenrijkdom door verkeerd beheer in de knel komt.

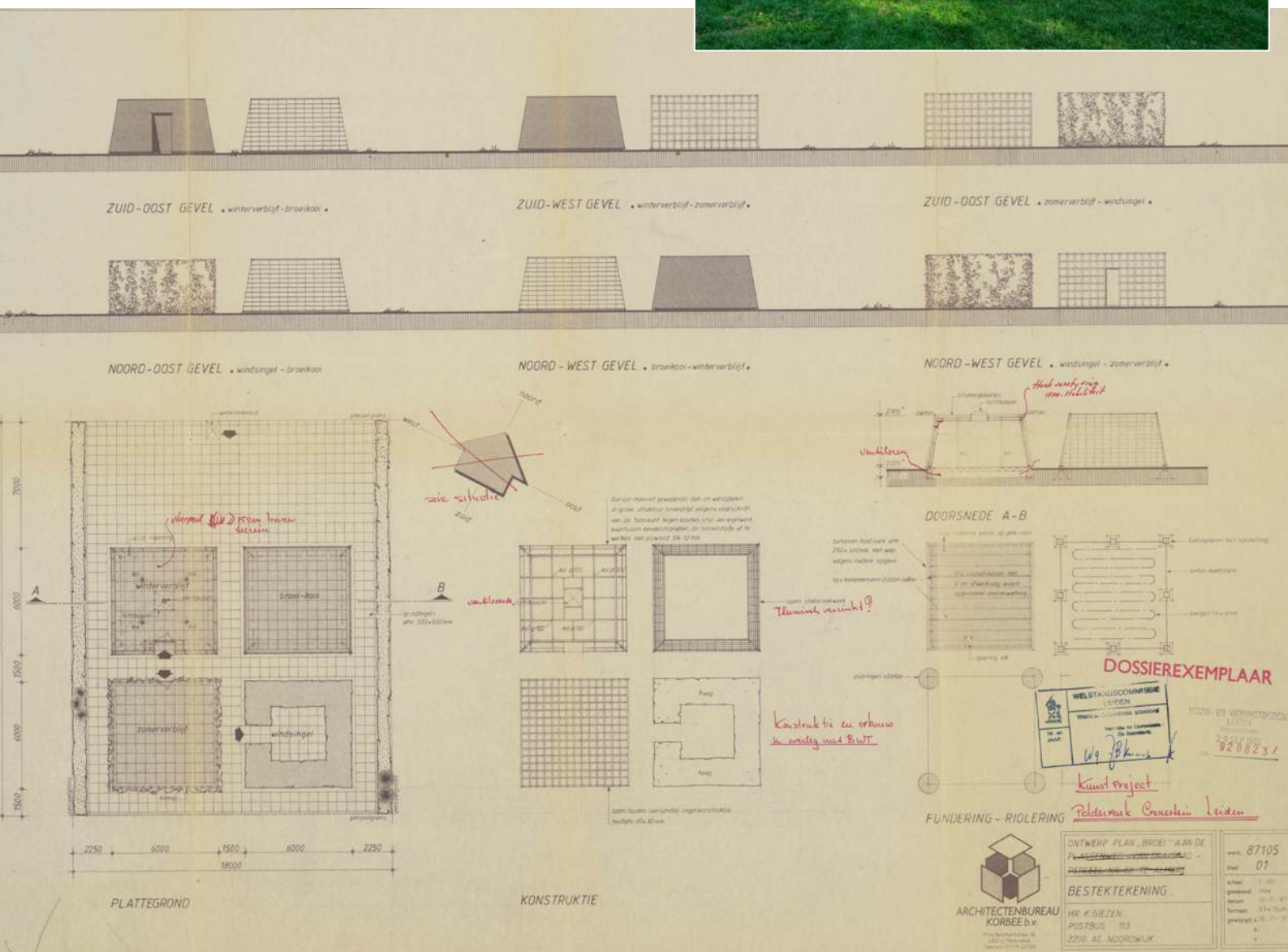
Reigersbos (II, afb. 2.12)

Het gebiedje dat de naam Reigerbos draagt is een relict uit de tweede helft van de 20ste eeuw. De tuinderij van Van Galen was hier gevestigd. De hoge Italiaanse populieren vormden een windsingel rond de tuinderij, die door hagen in verschillende kamers was verdeeld. De doorgeschoten hagen van elzen vormen samen met de populieren de basis. Deze laatste hebben echter hun hoogtepunt gehad en zullen vervangen worden door nieuwe exemplaren. Veel populieren zijn in de afgelopen jaren ook al gesneuveld.

De naam van het bos komt voort uit de kolonie reigers die hier broedden. Inmiddels heeft een deel van de reigers zich verplaatst naar het kasteelbos. In het Reigersbos is ook plaats voor de bijenstal met een bijbehorend bijenweitje en struwelen in een van de kamers van de voormalige tuinderij. De bijenstal wordt verder besproken onder 2.4 (Educatie).

2.31 – Ontwerp Krijn Giezen voor het project Broei. Aan de tekeningen is na de prijsvraag niets gewijzigd. De verwijzing naar Almere is rechts onderin het informatievak doorgekruist (ELO Bouwarchief AR.1700.05713.4).

2.32 – In de huidige situatie is alleen het winterhuis bewaard gebleven. Dat is nu in gebruik als Kippenhok (foto auteur, september 2024).

2.2.5 LANDSCHAPSKUNST

In de uitgangspuntennota Polderpark Cronesteyn was al een punt opgenomen dat inging op de wens van de raad om kunst in het park op te nemen. Er zou gezocht worden naar een kunstenaar om te betrekken bij de inrichting van het landschap volgens de 0,5% regeling bij aanbesteding van publieke werken. De naam van de Noordwijkse kunstenaar Krijn Giezen komt al redelijk snel in de archieven naar voren als mogelijke kunstenaar. Men wordt pas enthousiast voor de kunstenaar, nadat hij in

Almere met zijn voorstel de derde prijs won bij een prijsvraag, getiteld 'Tijdelijk Wonen'. Hierdoor wordt hij voor het kunstproject naar Leiden gehaald.⁶² Hij was toen ook al samen met architect Jan Overbeek gestart aan de ontwikkeling van het bezoekerscentrum in het Polderpark (zie 2.4). In een krantenartikel vraagt men zich wel af of hij de opdracht zal krijgen. Hij is immers geen vrouwelijke architect.⁶³ Tegen het einde van de jaren 80 kwamen er wel geluiden op die op deze manier de kansen op de arbeidsmarkt van vrouwelijke architecten wilden verbeteren. Toch is het nooit gemeentelijk beleid geweest.

Uiteindelijk wordt er voor het project van Krijn Giezen gekozen. Het bestaat uit 4 blokken waarvan er in drie gewoond kan worden. Er is een winter- en een zomerverblijf, een broeihoop en een windsingel. Het winterverblijf was een volledig gesloten blok met vloerverwarming, die werd verwarmd door de broeihoop. De windsingel en het zomerverblijf waren buitenkamers met groene begroeiing. De maat van de vier kamers was 10m x 10m en sloot daarmee aan op het ontwerp van het bezoekerscentrum. Dat er vlakbij werd gebouwd. Het kunstwerk had een sterk ecologisch karakter, waardoor deze goed aansloot op het park.

De gemeente wilde de verblijven verhuren via de kunstuitleen. Dit is echter nooit gebeurd. De buitenverblijven vergingen al relatief snel. In het begin werd de broeihoop nog met regelmaat door de beheerder van het park, Anton de Wit, aangevuld. Nu staat alleen het winterverblijf er nog. De eerste gasten die daar zouden overnachten zijn de kippen van de kinderboerderij bij de Tuin van de Smid (het voormalige bezoekerscentrum).

Een tweede kunstproject, dat in het Polderpark Cronesteyn gerealiseerd zou worden, waren de Kleigeisers van de kunstenaar Maartse Buijn. Het betrof een ontwerp dat refereerde aan de geschiedenis van de plek en de ecologische ontwikkeling van de schrale hooilanden, waarin het werd geplaatst. De molen pompte water op dat vervolgens via de kleigeisers werd opgespoten. Niet allemaal tegelijkertijd en niet altijd. Het water rondom de kleigeisers zou leiden tot een natter gebiedje, waardoor andere soorten zich hier konden ontwikkelen. De molen vormde een verwijzing naar Floris van Alkemade, die in Holland de windbemaling introduceerde en tevens eigenaar is geweest van huis Cronesteyn, en naar de Knottermolen, die tot 1931 aan de Boezemwetering had gestaan. De molen van het project is een eigentijdse reproductie van de laatste versie uit de ontwikkeling van de Hollandse weidewatermolens, die bedacht werd door de boeren om hun land onafhankelijk van het waterschap te kunnen bemalen.⁶⁴

Het kunstwerk werd op 12 oktober 1997 officieel in gebruik genomen. Maar erg lang hebben ze niet goed gefunctioneerd. In 2019 is het een keer onderhouden, maar de kosten voor eenmalig en structureel onderhoud zijn erg kostbaar. Daardoor is de molen gedeeltelijk ontmanteld en liggen de kleigeisers als herinnering aan de ecologische uitgangspunten in het hooiland.

2.3 Recreatie, een noodzaak

Er was na de Tweede Wereldoorlog als gevolg van de toename van welvaart en verstedelijking een grotere behoefte aan recreatievoorzieningen. Mede als gevolg van de oliecrises werd er gezocht naar integratie van wonen en recreatie. Parken dichtbij de stad op de plekken waar het verlies van de recreatiemogelijkheden in het bestaande landschap was afgenomen, kregen de voorkeur. De provincie Zuid-Holland had al in de jaren 60 de recreatiebehoefte in beeld gebracht en een visie uitgebracht op hoe deze verdeeld moest worden over de verschillende gemeenten. In dit 'Basisplan voor de openluchtrecreatie in het Noord-Zuid-Hollands plassengebied 1969-1981' waren verschillende

2.33 – de Kleigeisers in het hooiland. De gedeeltelijk ontmantelde reproductie Van de knipmolen staat geheel rechts in het veld nog een overblijfsel (gele pijl). In de inzet een detail van een van de kleigeisers. (foto auteur september 2024)

gebieden rondom Leiden aangemerkt als gebied om ingericht te worden voor land- en oeverrecreaties, zoals de Broek- en Simontjespolder, De Hemmeerpolder, de Rode – en Bospolder, de Does, de Koudehoorn, De Voorhofpolder, de Ommedijksepolder en de Vlietlanden. Hieraan waren aantallen recreatiezoekenden per gebied gekoppeld. Voor de Leidse landrecreanten moest rekening gehouden worden met 5800 recreanten. De Vlietlanden, de duinen en de Papenwegsepolders waren goed voor 2250 landrecreanten. Er was dus nog een tekort van 3550 recreantenplaatsen.⁶⁵ In het Plan Polderpark Cronesteyn werd uitgegaan van plek voor 4000 dagrecreanten op piekdagen. Deze mensen moesten verdeeld worden over de bosgebieden van het park en de lig- en speelweides, inclusief de bermen en oevers in het gebied. Daarnaast waren er dan ook nog de verschillende voorzieningen die aangelegd zouden worden, zoals de kinderboerderij, de waterspeeltuin, wandel- en fietspaden en de toegankelijke veeweide. De verwachtingen voor recreatie in poldergebied waren groot. Uit een studie⁶⁶ uit 1977 bleek dat alleen bosgebieden meer bezoekers trokken dan de polder. In de zomer zou het park dan ook intensief gebruikt gaan worden door het maximale aantal bezoekers. Terwijl het park tijdens de winters semi-intensief gebruikt zouden gaan worden. De weides en lange wandelpaden in het park zouden ook in de winter aantrekkelijk blijven.

Uiteindelijk zal het park nooit zo veel bezoekers trekken als destijds was bedacht. Maar dat neemt niet weg dat een zomerse zondag nadrukkelijk veel meer mensen trekt dan een doordeweekse dag in de winter. Sinds de coronajaren lijkt het Polderpark Cronesteyn beter gewaardeerd te worden en is het er drukker dan voorheen. Bezoekers waarderen het park allen om hun eigen redenen. Groot genoeg voor een mooi rondje lopen, de bijzondere natuur, het gevoel ver van de stad te zijn of de leuke kinderboerderij en natuurspeeltuinen voor de kinderen.

2.3.1 AVONTUURLIJKE WATERSPEELTUIN

In de meest noordelijke punt van het park werd een waterspeeltuin ingericht. Dit gebiedje was bij de presentatie van het ontwerp in 1981 nog niet ingericht. Daar was een participatietraject met jongeren voor gepland. Zij konden dan zelf bepalen hoe een avontuurlijke speeltuin er dan uit moest zien. Een ding wist Cornet wel bij de ontwikkeling van het plan. Ook hier zou het hoofdelement water zijn. Hoe het proces van participatie precies is verlopen is uit het archiefonderzoek niet naar voren gekomen. Het was niet de eerste waterspeeltuin in Nederland en ook niet in Nederland. De eerste werd door Mariske Pemmelaar in 1971 ontwerpen voor de Blauwe Poort ('t Twiske). Daar was waterrijk natuurgebied omgebouwd tot recreatiegebied, waar de natuur niet echt veel plaats meer had.⁶⁷ Ook in

de Leidse regio waren er al waterspeelplaatsen, zoals in het Leiderdorpse park de Houtkamp. Maar een waterspeeltuin met waterbanen lijkt nieuw te zijn. Cornet was er zelfs van overtuigd dat hij de eerste was die dit bedacht had. Hoe dat in verhouding staat tot de voorgestelde participatie van jongeren bij de aanleg, is niet bekend.

2.34 – Detail van de noordpunt van het Polderpark Cronesteyn, waarop de waterspeeltuin is ingetekend (privécollectie Hans Cornet).

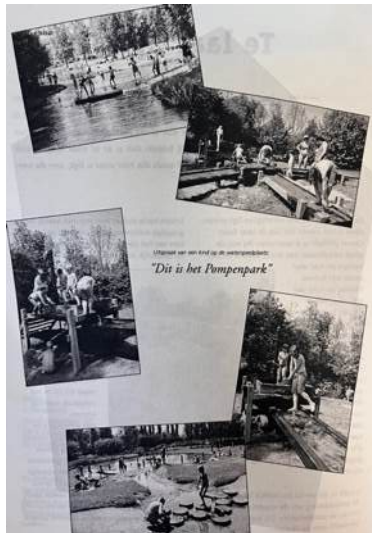
In mei 1987 werd de waterspeelplaats in het Polderpark Cronesteyn geopend. Het resultaat was een gebied met een brede sloot eromheen. In het gebied lag een gedeelte met houten waterbanen en pompen. Over de sloten aan de randen van het gebied konden kinderen met houten vloten over het water heen of met een kabelbaan van de ene naar de andere kant van de sloot, die tevens als zwemplas gebruikt kon worden. Planken en stapstenen maakten het avontuur tussen water en riet compleet. Rondom de speelplaats stonden kleine, jonge boompjes (populier), die in niets lijken op de reuzen die tegenwoordig de waterspeelplaats omarmen. Uit de notulen van de Commissie Polderpark Cronesteyn (CPC) blijkt dat de speeltuin vanaf het begin goed gebruikt werd. De waterbanen werden leuker gemaakt door in de zomer van 1987 ook kleine bootjes beschikbaar te stellen om mee te spelen. In 1989 werd een tweede kabelbaan aangelegd. Tegelijkertijd leidde het drukke gebruik al in 1987 tot nieuwe inzichten over hoe de kinderen gebruik maakten van de speelplaats. Het spelen met het water beïnvloedde de creativiteit van de kinderen. Met zand van de grond werden dammen aangelegd in de waterbaan. De CPC was bang dat dit zou gaan leiden tot verstoppingen van de waterbanen en er werd overwogen

2.35 (linksboven) – De waterspeelplaats in 1988. De houten waterbanen liggen nog in een vrij open veld. De bomen zijn nog lang niet volwassen (ELO, PV_PV29329L.10, maker: Postel, J.W.C.).

2.36 (rechtsboven) – De waterplaats tijdens de aanleg, ca. 1986/ 1987 (Privécollectie Marian Kathmann).

'Wij kwamen hier al als kind. Nu wonen we hier weer vlakbij en kunnen we hier zelf met onze zoon naartoe. Het is hier echt nauwelijks veranderd. Zelfs de waterbanen zijn nog dezelfde. Het is echt een leuke plek om te zijn. Eigenlijk draagt de trein en de brug [over het Rijn-Schiekanaal] bij aan de beleving. Onze zoon wil er steeds naar kijken.'
Gezin met hun zoontje op een zonnige vrijdagmiddag in oktober

2.37 (links) – Op drukke dagen was het waterspeelpark vol met kinderen (Pagina uit het Jaarboekje nummer 4, Vereniging vrienden Polderpark Cronesteyn, p. 4).
2.38 a en b (rechts en onder) - Anno 2024 is de waterspeelplaats zelfs op een minder mooie dag de plek waar ouders met hun kinderen heen gaan (foto's auteur, september2024).

welke vorm van beheer en onderhoud hier nodig zou zijn. Na een zorgvuldige monitoring bleek er helemaal niets nodig. Waar het ene kind zand in de waterbaan schepte, beleefde het volgende kind lol aan het uit de waterbaan scheppen van het zand. Het reguleerde zichzelf.⁶⁸

Een ander aspect waar vooraf niet over was nagedacht was de omgang met de jonge beplanting. Met name ter plaatse van de kabelbaan. De kinderen beleefden er veel lol aan om zich vanaf de kabelbaan in het water te laten vallen, maar ja dan bleef het 'sleetje' van de kabelbaan boven het water hangen. En hoe kreeg je die dan weer te pakken? Daarvoor werden door de kinderen takken van de jonge boompjes getrokken, zodat ze het 'sleetje' naar de oever konden hengelen. Het gevolg was dat de boompjes rond de kabelbaan er al snel gehavend en gesloopt uitzagen. De oplossing werd gevonden in een stok met een haak die naast de sloot werd geplaatst.⁶⁹ Dit leek een oplossing te zijn. Daarna is het niet meer in het verslag ter sprake gekomen.

Op het punt van de waterspeeltuin botsten natuur en recreatie met elkaar. Gelijk in het jaar van de opening treedt er bij een deel van de kinderen die in het water hebben gespeeld huidirritatie op. De boosdoener is de larve van een platworm, die door slakken en vogels worden verspreid. In eerste instantie hoopt de CPC dat het opgelost kan worden door de inzet van karpers en zeelt. Deze worden in de plas uitgezet, samen met borden 'verboden te vissen' en 'zwemmen op eigen risico'. De CPC realiseert zich ook gelijk dat de zwemvijver eigenlijk te ondiep is voor vissen. In de winter zullen ze door vorst bevroren en sterven. In 1988 schrijven verschillende kranten ook over het probleem. De

gemeente geeft dan aan dat ze de waterplas zullen leegpompen en reinigen, maar dat het probleem waarschijnlijk niet geheel kan worden opgelost. Het water van de speelplaats wordt ververs met water uit het Rijn-Schiekanaal en daar kunnen de larven ook inzitten. Opnieuw zullen er in dat jaar ook zeelten en karper worden uitgezet in de plas.⁷⁰ Na deze eerste periode met problemen ontstaat een periode waarin de zwemvijver geen problemen kent. Maar de waterkwaliteit van de zwemvijver kreeg in het afgelopen decennium opnieuw te maken problemen. Doordat de gemeente samen met de provincie en het waterschap de kwaliteit van het water in de gaten bleven houden, werd geconstateerd dat de waterkwaliteit te wensen over laat en eigenlijk onvoldoende zwemkwaliteit heeft. Om deze reden is de zwemvijver inmiddels gesloten.

Toch is er sinds de aanleg van de waterspeeltuin niet heel veel veranderd. Het concept is nog dezelfde. De houten waterbanen, die met een pomp gevuld kunnen worden, de loopplanken over de sloten en de kabelbaan zijn allemaal nog aanwezig. De wijzigingen zijn relatief klein. De waterbanen liggen op heuvels, waar deze eerder met trappetjes te beklimmen waren. De bootjes om mee te spelen en de boomstok worden elk jaar door de gemeente in de winter opgeslagen en in het voorjaar weer teruggebracht.⁷¹ De grootste impact op het karakter van de waterspeelplaats wordt veroorzaakt door het hekwerk rondom de waterplas, dat sinds dit jaar de zwemvijver afscheid van de rest van de speeltuin. Vanwege de huidige waterkwaliteit kan er niet meer gezwommen worden. Het hekwerk past niet binnen de openheid van het park en de speeltuin, zoals die door Evert Cornet werd ontworpen.

2.3.2 WANDELEN, FIETSEN, SPELEN, VAREN, SCHAATSEN EN VISSSEN

Elke centimeter van het Polderpark Cronesteyn werd uiteindelijk ingericht voor recreatief gebruik. De weides in het hart van het park waren bedoeld voor vrije reactie: een potje voetbal, lekker hangen in het gras of picknicken. Hieronder werd drainage aangelegd om te voorkomen dat het te nat zou worden. Op de velden zouden banken, prullenbakken en andere voorzieningen worden gerealiseerd. Het kreeg alle aandacht om een fijne plek te worden om te verblijven. Toch blijkt bijvoorbeeld in 1989 bij een inventarisatie dat het veldje nauwelijks gebruikt wordt. In de CPC wordt voorgesteld om er doelpalen neer te zetten, zodat er actiever gespeeld kan worden. Uiteindelijk lijkt dit niet te gebeuren en blijft het zoals het op dat moment is. Er is door de tijd heen weinig veranderd aan dit middengebied. Op een gemiddelde dag tref je hier nog steeds spelende kinderen, mensen in hangmat tussen de bomen en op bankjes aan.

Ook de oevers van de sloten werden ingericht voor vissers. Er kwamen plekken waar de vegetatie korter werd gehouden en op sommige plekken werden er ook voor mindervaliden vissteigertjes aangelegd. De visplekken werden verdekt opgenomen in de beplanting van de bermen langs de wandel- en fietspaden. Beplanting bood rugdekking voor de vissers.⁷²

De sloten zelf zijn ook bedoeld om in te kanoën en varen. Er was geen route uitgezet en er was ook geen doorvaarbare aansluiting met het water buiten het park. Daardoor was het enthousiasme voor deze activiteiten nooit erg groot. In de winter was het de bedoeling dat er geschaatst zou worden. Maar al snel bleek dat er ook weinig enthousiasme was voor schaatsen in het park. Voor een beetje schaatsen, waren de afstanden in het park te kort. Toch werden voor de beide activiteiten bij de aanleg van het park ingrepen in het landschap gedaan. Het was een aanleiding om de sloten te verbreden aan de noordoostzijde van het Polderpad. Maar ook in de inrichting van het park werd er extra aandacht aan deze twee recreatievormen besteed. De bruggen werden uitgevoerd in een hoger boogtype zodat je er makkelijker onderdoor kon.

Het wandelen werd in het park ingepast over lange slingerende paden, maar ook over knuppelpaden in de moerastuin en, na het broedseizoen, ook door de agrarische weilanden. In deze laatste vorm van wandelen zat een sterk educatief karakter. Het moest de wandelaar de mogelijkheid geven het vee, het melken, maaien en hooien van dichtbij gade te slaan. Tenminste dit was de bedoeling bij de ontwikkeling van het plan. Uiteindelijk werd dit idee vanuit het beheerplan 2005 een korte periode alsnog in het Polderpark Cronesteyn geïntroduceerd. Al snel bleek dat de weidevogels hier last van hadden. Mede doordat er veel loslopende honden in het gebied waren.

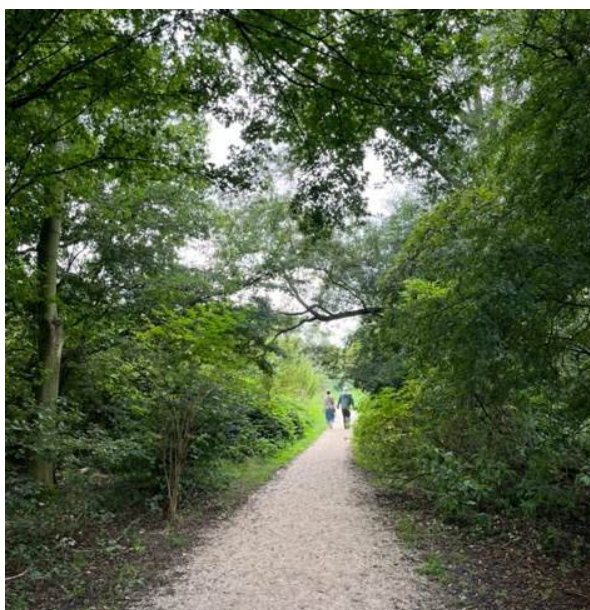
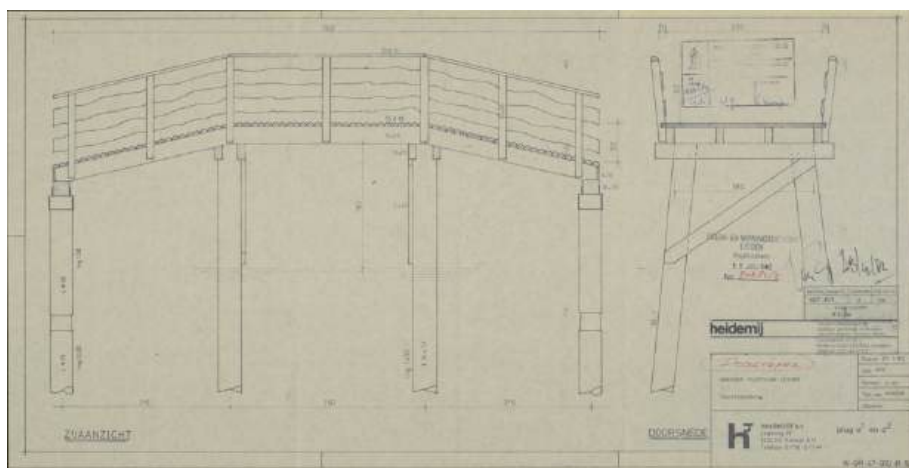
'Je kan hier echt heel goed vissen. Ze zitten net onder het water en happen snel toe. Ik ga hier bijna iedere middag naar toe om te vissen. Kijk, dit is mijn visvergunning!
Drie vrienden, ca. 12 jaar

2.39 (links) – Vissen langs de oevers van de sloten. Enigszins verstopt achter het groen (foto auteur september 2024).

2.40 (rechts) – Bijkletsen met vriendinnen op een bankje op de lig- en speelweides. Alle leeftijden vinden er een plek (foto auteur, september 2024).

2.41 – Bouwtekening van een van de verhoogde bruggen, die varen en schaatsen over de slootjes mogelijk maakten (ELO, bouwarchief Leiden AR1700.27563.4.003).

2.42 a en b - Wandelen op de lange lanen van het park. Soms verrast door een plotselinge kennismaking met de natuur (foto's auteur, september 2024).

2.43 (links) – Iedereen doet zijn eigen ding in het park, lekker luieren in de zon of te paard over het fietspad (foto's auteur, september 2024).

2.44 (rechts) – De fietspaden worden door velen gebruikt (foto's auteur, september 2024).

2.3.3 KAMPEREN IN DE NATUUR

In de plannen voor het Vlietpark was een grote camping opgenomen. De Koninklijke Nederlandse Toeristenbond adviseerde hier negatief over. Er was al een volkstuinencomplex in het gebied met zomerhuisjes en voorzieningen. Zij was van mening dat die beter kon worden uitgebreid, ondanks dat dit een illegaal terrein betrof. De ligging zo dicht in de buurt van snelwegen en andere doorgaande wegen werd niet aantrekkelijk gevonden. Verder werd er niet verwacht dat hier bezoekers naar toe zouden komen. Hooguit voor een nacht op doortocht naar de zee. Dat was immers de plek waar men heen wilde. De kosten voor een groot terrein, inclusief het beheer, het toezicht en de kostenvragende administratie was een erg hoge investering voor het verwachte gebruik. De Bond stelde dat het beter zou zijn op het huidige terrein enkele plekken voor korte overnachtingen aan te leggen en alleen passanten te accepteren. Evert Cornet zelf was wel een voorstander van een camping binnen het park. Hij zag de toenemende interesse in vaste plekken, zoals die er ook was voor een tweede woning. Zo blijkt uit zijn uitspraken in de Commissie Vlietpark op 14 april 1969.

Boerderij Droogh (huidige Stochemhoeve) werd uiteindelijk de plek voor de camping in het gebied. Veel van de weidegrond in het gebied behoorde toe aan deze boerderij. Door de beslissing die in 1981 werd genomen om werkelijk te starten met de aanleg van het Polderpark Cronesteyn werd de pachter van de boerderij, boer Jacobus Droogh, in zekere zijn gedwongen te stoppen met zijn bedrijf. Een rendabel boerenbedrijf was binnen de plannen voor het Polderpark Cronesteyn niet meer mogelijk. Hij was inmiddels op 65-jarige leeftijd en wist dat deze dag eens zou komen. Maar uiteindelijk kwam de melding van de gemeente Leiden dat Droogh zijn bedrijf moet beëindigen nog abrupt volgens de woorden van de boer zelf in een krantenartikel in de Leidsch Dagblad van 6 februari 1982. De gemeente was voornemens om de boerderij ook gelijk te slopen aangezien de bouwkundige staat door achterstallig onderhoud zeer slecht was. De boerderij komt na het vertrek van de boer leeg te staan.

Uiteindelijk komt er op het terrein van de boerderij, in de voormalige boomgaard, een klein veldje met twee trekkershutten en plekken voor tentjes.⁷³ Het was een heel simpele natuurcamping, zonder stroom. De voorzieningen, zoals de toiletten, werden in het begin gedeeld met De Akkerdistel (schooltuinen). In april 1987 werd de vergunning voor de aanleg van de camping door burgemeester en wethouders goedgekeurd en de eerste twee trekkershutten werden bij wijze van proef al in april 1987 geplaatst. Ze zijn eenvoudig gemeubileerd en hebben wel water en licht. De hutten kostten in totaal inclusief de inventaris 6500,- gulden. De trekkershutten waren in opkomst in de jaren 80 en waren te vinden in folders van de VVV en de ANWB. De verhuur verliep via de directie groen en kostte 40 gulden per nacht, maar langer dan drie nachten mocht je niet blijven.

Uit de notulen van de CPC bleken de hutten en de camping al snel in trek bij bezoekers. In het tweede jaar zijn er 43 reserveringen voor de trekkershutten en 89 tentovernachtingen. Dat aantal loopt steeds verder op. In 1990 zijn de trekkershutten 57 keer verhuurd en de tentplekken 93 keer. Daar zit meer dan de helft buitenlandse verhuur bij. De camping blijft tot 2001 op het veldje in het park. Eigenlijk wilde de gemeente Leiden een officiële gemeentecamping aan de Wassenaarseweg maken, maar deze kwam er uiteindelijk nooit. Het natuurkampeerterrein blijft uiteindelijk bij boerderij Droogh liggen (huidige Stochemhoeve) op de plek waar ooit een boomgaard was (die vanwege de plaatsing van een tent voor asielopvang was gerooid). De leegstaande hoeve werd in 2000 herbouwd, omdat de boerderij bouwkundig te slecht was en de toekomstige nieuwe beheerder hem nu niet zo kon gebruiken. In 2001 werd de nieuwe boerderij opgeleverd aan de nieuwe gebruiker, het Zwammerdamse centrum voor verstandelijk gehandicapten de Bruggen (tegenwoordig Gemiva). Vanaf de zomer van 2001 wordt de camping op de Stochemhoeve door Gemiva, samen met de cliënten, als natuurcamping gerund. Zo goed als ieder weekend staat de camping vol met gasten. De camping wordt onder andere gewaardeerd vanwege zijn natuurlijke ligging, maar dicht bij de stad.

2.45a – De natuurcamping Stochemhoeve wordt druk bezocht en is vaak volgeboekt (foto auteur, september 2024)

2.45b - In 1988 staan er in de boomgaard van de voormalige boerderij Droogh twee trekkershutten en is er plek voor meerdere tenten (bron: Leidsch Dagblad, 22 augustus 1988, p. 7)

2.3.4 VOLKSTUINEN

Werkverruimende maatregel

In 1981 wordt de eerste fase van het volkstuintencomplex in het Polderpark Cronesteyn aangelegd. Dit gebeurt op een moment in de tijd dat de werkgelegenheid in Leiden op een laag niveau is als gevolg van het verdwijnen van textiel-, conserven en delen van de metaalindustrie). 9 procent van de beroepsbevolking was op dat moment werkloos. In dat kader heeft de gemeente dan al uitvoerige gesprekken over hoe deze mensen weer aan het werk kunnen komen. Hiervoor werd de werkverruimende maatregel⁷⁴ ingezet. Leiden had al meerdere projecten met deze regeling gerealiseerd, zoals wijkpark Kweeklust, zwembad De Zijl, verschillende sportvelden en kleedgebouwen op sportvelden. Een deel van die mensen werkte in de uitvoering en een deel op administratieve en technische functies bij participerende organisaties en de gemeente zelf. In 1981 vraagt burgemeester Goekoop de raad om een reservering van 1,5 miljoen gulden voor materiaal en dergelijke voor de eerste fase van de aanleg van het volkstuintencomplex in het park. Er was reeds 1,4 miljoen gulden gereserveerd om dit project en enkele andere uit te laten voeren door 40 werklozen, die daardoor gedurende een jaar konden werken. Ze kwamen niet in (tijdelijke) dienst van de gemeente zelf, maar werden gedetacheerd via de Nederlandse Heidemaatschappij.⁷⁵ Uiteindelijk wordt er in de raad 3 miljoen gulden gereserveerd voor de aanleg van de volkstuinten.⁷⁶

Hoge nood

De ontwikkeling van de volkstuinten is er een van een lange traditie die teruggaat tot de middeleeuwen. De ontwikkeling van de georganiseerde volkstuintverenigingen dateerde daarentegen pas vanaf het midden van de 19de eeuw als onderdeel van de emancipatie van de arbeiders. Na de Tweede Wereldoorlog veranderde er vooral planologisch van alles aan de volkstuintcomplexen. Ze werden namelijk voor het eerst opgenomen in de ruimtelijke plannen.⁷⁷ Daarnaast werd het aandeel siertuinen binnen de complexen ook steeds groter. Voorheen was het verbouwen van groenten een noodzaak geweest. Maar met de groei van de welvaart na WOII en de vele luxe winkels die opkwamen, was de interesse in een eigen groententuin afgenomen. Daarentegen was er wel behoefte aan een

2.46 (links) – De openbare paden door het volkstuintencomplex zijn vrij gesloten van karakter (foto auteur, september 2024).

2.47 (onder) – Het oorspronkelijke middeleeuwse slotenpatroon biedt een kader voor het volkstuintencomplex (foto auteur, september 2024)

2.48 (linksonder) – Kort na de aanleg van de volkstuinten in 1981 ziet het gebied er nog kaal en open uit. De tuintjes zijn nauwelijks van elkaar te onderscheiden (privécollectie Marian Kathmann).

2.49 (rechtsonder) – Foto uit het Leidsch Dagblad van 24 november 1986 (p.7). Ter viering van het afronden van de nieuwe volkstuinten aan de rand van Polderpark Cronesteyn wordt een boom geplant door burgemeester Goekoop (ELO, krantenarchief Leidsch dagblad).

eigen tuin. Er woonden steeds meer mensen in een flat zonder privétuin. De vaak kleine balkonnetjes boden weinig ruimte voor het buiten zijn. De grote gemeenschappelijke tuinen rondom de flats boden wel ruimte om naar buiten te gaan, maar ook veel sociale druk. In de tijd dat het recreëren steeds individualistischer werd, bood de gemeenschappelijke tuin weinig privéruimte. Een eigen tuintje op fietsafstand was een oplossing voor deze problematiek. In de jaren 70 kwamen daar nog eens andere factoren bij, die de behoefte aan een volkstuin vergrootten. Het was de tijd van het rapport 'grenzen aan de groei'. Men maakte zich zorgen over luchtvervuiling en de aanleg van snelwegen. In deze periode kwamen allerlei verschillende milieubewegingen op, die zich inzetten voor de natuur, zoals Greenpeace en Milieudefensie. Daarmee nam de interesse in de natuur en alles wat daar leeft, groeit en bloeit ook verder toe. Samen leidden deze ontwikkelingen tot de toegenomen interesse in een moes- of volkstuin, waar mensen hun eigen stukje groen hadden om mee te doen wat ze wilden en waar ze vrij konden ontspannen.

De aanleg van nieuwe volkstuinten in Leiden werd gezien als noodzaak. Er was een groot tekort aan volkstuinten in de regio. De oorzaak hiervan lag in de grote, naoorlogse woningbouw golf. Hierdoor was een groot aantal volkstuinten verdwenen, omdat de gronden werden gebruikt voor de bouw van nieuwe woonwijken. Zo verdwenen de in de jaren 50 van de 20ste eeuw complexen als Het Cruidehof, Cronesteyn, Tuinlust, Nut en Genoegen en De Mul. Sommige verenigingen lukte het om grond via particulieren te huren. Daarnaast wordt door de vele vraag naar volkstuinten de Leidse Bond van Volkstuinverenigingen opgericht, die zich inzet voor de ontwikkeling van nieuwe volkstuinten. Dat levert begin jaren 60 ook het nodige aan nieuwe gronden op, zoals in de Oostvlietpolder en aan de Roomburgerweg. Maar uiteindelijk betekende dit toch krimp van de beschikbare hectares volkstuingrond en vaak gingen de tuinen naar tijdelijke locaties. De vele ontwikkeling leidden ertoe dat er in 1972 800 volkstuinten zijn en er 250 mensen op de wachtlijst staan, die graag een tuin wilden hebben.⁷⁸

Integraal onderdeel Polderpark Cronesteyn

De gronden in de Oostvlietpolder, waar een deel van de volkstuinten was geprojecteerd, kon niet tijdig verworven worden. Hierdoor kreeg het alsnog een plek in het park. Het werd een van de eerste deelprojecten waar mee gestart werd in juli 1982.

Hoewel de aanleg van volkstuinten dus een noodzaak was, werden de volkstuinten uiteindelijk volledig in het park opgenomen en onderdeel van de overkoepelende visie. Het complex van volkstuinten zou volledig openbaar blijven. De bermen en bosschages werden rondom de tuinen doorgezet, zodat het een eenheid zou vormen. Er werden 55 tuinen onttrokken aan het verhuurbestand, zodat de groene aansluiting gerealiseerd kon worden. Huurders van de tuinen werden via het verenigingsblad gestimuleerd om zonder gif te tuinieren om de natuurwaarden van het Polderpark Cronesteyn te versterken.⁷⁹

Wandelaars konden hun wandeling met deze ingrepen ook over het volkstuintencomplex voortzetten. Het zou de wandeling verrijken. Dat stond haaks op het algemene gebruik van de volkstuinten in de rest van Nederland. Daar werd het juist steeds gebruikelijker om de volkstuinten af te sluiten van de omgeving om vandalisme en diefstal te voorkomen. Ook hier kwam af en toe diefstal van spullen uit de tuin voor. Ondanks de wens de volkstuinten onderdeel uit te laten maken van de rondwandeling door het park ervaart de Boezemwetering, die in een verhoogd dijklichaam ligt, als een grens tussen park en moestuincomplex.

Extra aandacht werd er besteed aan de positionering van de tuinen ten opzichte van het bestaande landschap en de waterkwaliteit. Twee belangrijk uitgangspunten binnen het totale ontwerp van het park. Het complex werd op het bestaande verkavelingspatroon geprojecteerd, waardoor het middeleeuwse landschap dat op deze locatie lag, behouden kon blijven en de slootjes die daar lagen niet hoefden te worden vergraven of gedempt.

Een ander belangrijk aspect was het verbeteren van de waterkwaliteit. Om te voorkomen dat er vervuild water in de sloten terecht zou komen, werd het volkstuintencomplex aangesloten op een eigen rioleringssysteem. Er werden bewust snelgroeïende bomen en struiken aangeplant tussen het

2.50 (linksboven) – Vanuit de lucht is het middeleeuwse verkavelingspatroon dat als onderlegger dient voor het volkstuintencomplex nog steeds goed zichtbaar (topotijdreis.nl, luchtfoto 2023).

2.51 (rechtsboven) – De slootjes tussen de tuinen liggen soms verstopt achter struiken (Foto auteur, september 2024).

2.52a (links) – De Boezemwetering voelt als een scheiding tussen Polderpark Cronesteyn en de volkstuinten. Rechts van de wetering ligt het Polderpark Cronesteyn en links achter het fietspad en de bomenrij het volkstuintencomplex (foto auteur, september 2024).

park en het terrein van het volkstuincomplex. Hoewel het volkstuincomplex openbaar was en onderdeel werd van de wandelingen door het park, wilde men het liever niet zien. In de notulen van de CPC werd in oktober 1983 gevraagd naar deze beplanting. Men kon niet wachten tot de huisjes aan het zicht zouden worden onttrokken. De beplanting hoorde bij de tweede fase van de aanleg van het park.⁸⁰ Het volkstuintuin complex werd in 1986 officieel geopend. Het telde toen 307 leden en was daarmee gelijk vol. Op de wachtlijst stonden bij de opening al 40 personen.⁸¹

2.3.5 LUDIEKE RECREATIE

In 2000 wordt voor het eerst in het park op een terreintje naast de Tuin van de Smid een tijdelijke recreatievoorziening aangelegd, een zonnebloemendoolhof of dwaaltuin. Deze ludieke attractie wordt ontworpen door Frank van Kalshoven, ontwerper bij de afdeling Groen van de gemeente Leiden. De attractie bestaat uit een veld met zonnebloemen, waar doorheen paden zijn gemaakt. Hier kunnen de bezoekers doorheen dwalen en verdwalen. Het was bedoeld als een eenmalige actie, maar in 2001 en enkele daaropvolgende jaren werd het zonnenbloemendoolhof opnieuw aangelegd. Bezoekers waren erg enthousiast over dit project. Het had overigens als doel mensen beter bekend te maken met het Polderpark Cronesteyn. De afdeling Groen van de gemeente Leiden constateerde dat er nog steeds bewoners waren die het park niet kenden of er nauwelijks kwamen. Deze attractie moest daar verandering in brengen.⁸²

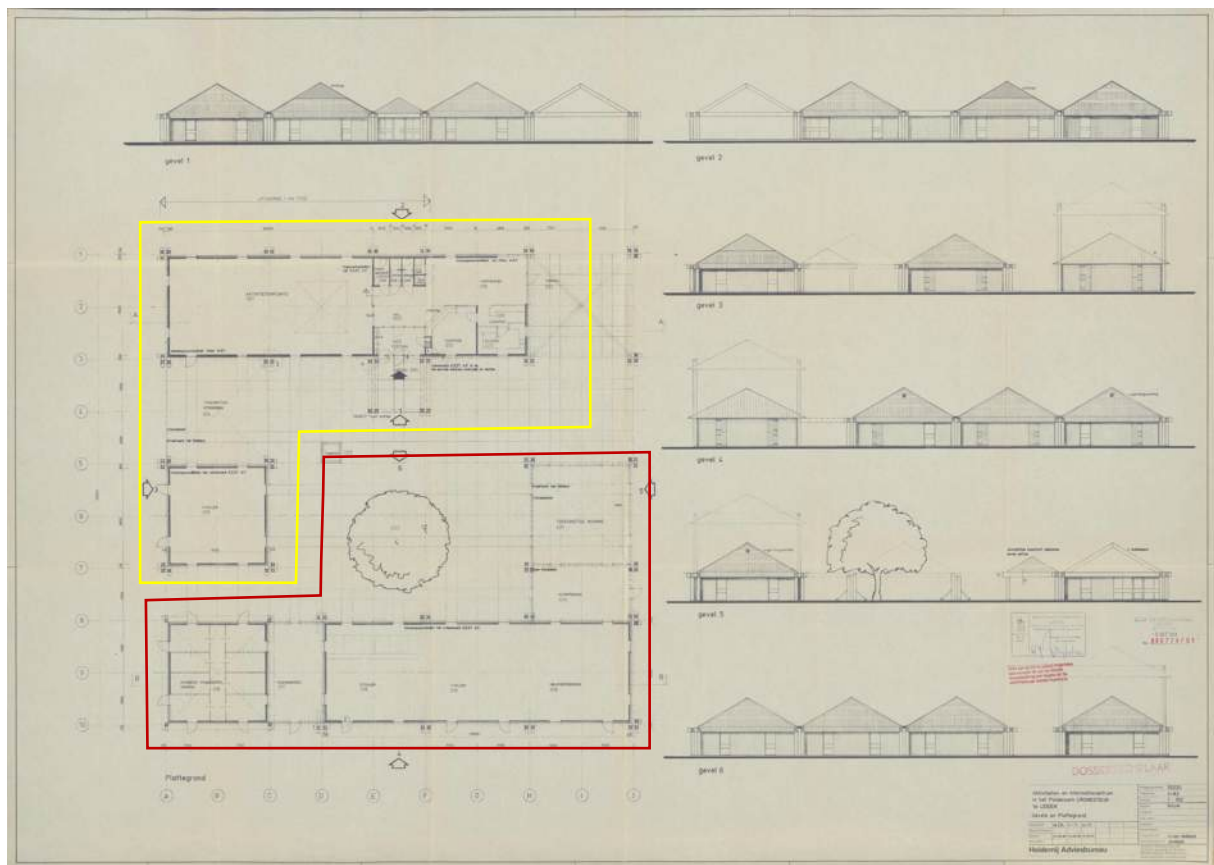
2.52b - Het zonnebloemendoolhof werd aan het begin van de jaren 2000 meerdere malen aangelegd om bewoners van Leiden beter bekend te maken met het Polderpark Cronesteyn (bron: Leidsch Dagblad, 24 augustus 2000, p. 13. Foto: Henk Bouwman).

2.4 Educatie als kans

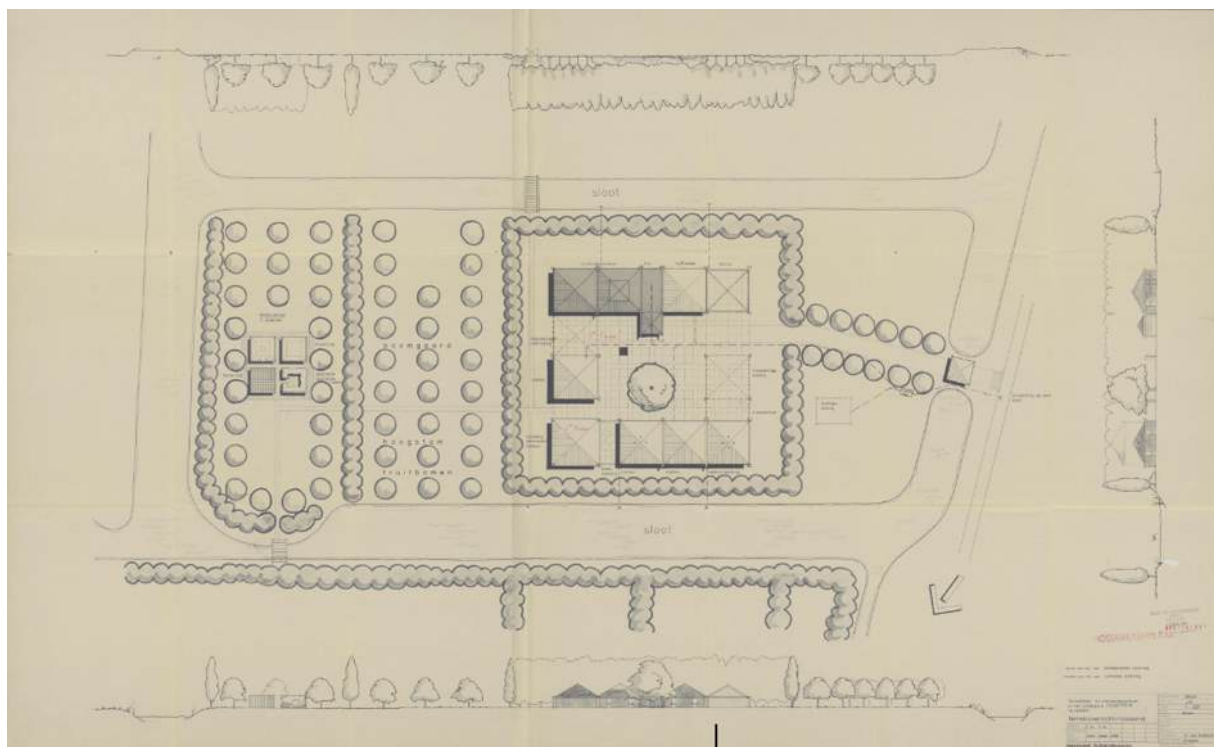
In het ontwerp voor het Polderpark Cronesteyn werd op verschillende manieren ingezet op educatie. Niet alleen educatie van kinderen werd aangegrepen ook educatieve activiteiten voor volwassenen en het creëren van betrokkenheid bij de natuur voor volwassenen werd in het plan meegenomen, zoals de ontwikkeling van een bezoekerscentrum, de wens wandelaars bij het agrarische bedrijf te betrekken en een bijenstal.

2.4.1 BEZOEKERSCENTRUM EN KINDERBOERDERIJ

De ontwikkeling van de kinderboerderij in het algemeen is in hetzelfde licht te zien als het ontstaan van de heemtuin. Het grote verlies aan landschappen door de ruilverkaveling en de explosieve groei van steden en dorpen zette de relatie tussen de mens en de natuur onder druk. Het ontbreken van contact met de natuur moest worden gecompenseerd. Dat werd bewerkstelligd door de aanleg van kinderboerderijen waar kinderen weer betrokken werden bij de herkomst van het voedsel en de omgang met landbouwdieren. Zo bleef de kennis over 'waar de melk vandaan kwam en hoe een koe gemolken werd' in stand. De wens voor een kinderboerderij in Polderpark Cronesteyn wordt in het Plan Polderpark Cronesteyn uit 1981 uitgesproken.

2.53 – Ontwerptekening voor de bouw van een bezoekerscentrum met biologisch-dynamische boerderij. De geel omrande delen werden gerealiseerd. De rood omrande delen behoorde tot de tweede fase die nooit is gerealiseerd (ELO, bouwarchief AR.1700.05680.4).

2.54 – Plattegrond van het gebied van het bezoekerscentrum, waarop ook het kunstwerk Broei is ingetekend (ELO, bouwarchief AR.1700.05680.4)

*'Deze kinderboerderij is echt anders dan alle andere in Leiden. Je hebt hier het gevoel dat je buiten de stad bij een boerderij zit'.
Moeder met een jong kindje*

In de plannen voor het Polderpark Cronensteyn uit 1978 was de kinderboerderij ook al ingepland, maar dan in boerderij Cronensteyn ten zuiden van het kasteelterrein. In de definitieve tekeningen kwam de kinderboerderij met contactweide te liggen op de plek van de huidige Tuin van de Smid. De contactweide zou dan verplaatsen naar perceel oostelijk daarvan waar tegenwoordig de nieuwe natuurspeeltuin ligt.

De kinderboerderij laat door verschillende tegenslagen lang op zich wachten, evenals het bezoekerscentrum Polderpark Cronensteyn. Dit heeft vooral te maken met de financiële middelen die voor de aanleg van de beide projecten nodig zijn. De kosten voor het bezoekerscentrum met biologisch-dynamische (kinder)boerderij komen neer op 1,1 miljoen gulden. De boerderij moest

als een echte boerderij functioneren, met alle activiteiten die daarbij horen, en echte Nederlandse rassen huisvesten, zoals de blaarkop. In 1989 lukt het de gemeente na jaren onderhandelen om het Ministerie van Landbouw en Visserij zo ver te krijgen een subsidie van 589.500 gulden te geven. Namens de provincie Zuid-Holland verkrijgt de gemeente nog een 85.000 gulden. Dit is vijf jaar nadat de gemeente aan kunstenaar Krijn Giezen en architect Jan Overbeek de opdracht heeft verleend voor het ontwerpen van een kinderboerderij. Er hing een belangrijke voorwaarde aan de subsidie: de bouw moest een leerproject worden. De gemeente koos daarop om tijdens de bouw zo veel mogelijk 'vrouwen en leden van minderheden' in te zetten. Voor de tweede fase van het project moest nog naar subsidie gezocht worden. De gemeente hoopte dat ze via Europese subsidies dit laatste bedrag bij elkaar zou krijgen.⁸³ De eerste fase omvatte alleen het bezoekerscentrum en de hooiberg. In de tweede fase zouden, volgens de bouwtekeningen voor het project, de stallen worden gerealiseerd.

Het ontwerp van het bezoekerscentrum bestond uit een structuralistisch ontwerp met een blokkengrid van 10m x 10m, waarbinnen blokken een functie kregen. Het bezoekerscentrum bestond uit drie blokken met een entreegedeelte. De hooiberg vormt een blok en de niet gerealiseerde stallen bestonden ook uit verschillende blokken. Afhankelijk van de omvang van het complex konden steeds blokken bijgebouwd of verwijderd worden. In het kunstwerk Broei is het blokkengrid verder doorgevoerd.

De tweede fase kwam uiteindelijk nooit tot stand. In plaats daarvan werd een andere invulling gevonden. Met het aanstellen van een beheerder voor het bezoekerscentrum kwam er een mogelijkheid om alsnog een sobere vorm van een kinderboerderij in te richten met dieren van Kinderboerderij Merenwijk. Uitgaande van de definitie van een kinderboerderij, zoals de Stichting Kinderboerderijen Nederland die hanteert, is hier eigenlijk geen sprake van een kinderboerderij maar meer van een dierenweide.

Bij de opening van het bezoekerscentrum in 1996 werd een coördinator en beheerder aangesteld vanuit de DZB, in samenwerking de afdeling Groen en afdeling Cultuur van de gemeente Leiden. Deze

constructie leidde er toe dat het voor de coördinator geen werkbare situatie was. Het gevolg was dat het bezoekerscentrum alleen op zondagmiddag werd bemenst door vrijwilligers, die vooral van de Vereniging Vrienden van het Polderpark Cronensteyn kwamen. Ook is het korte tijd in gebruik geweest als kantine/recreatieruimte voor het asielzoekerscentrum (een tent) naast de Stochemhoeve. In 1999 kwam het echter weer leeg te staan. De betrokkenheid van bezoekers, die zich afvroegen waarom er niets gebeurde in het gebouw. Als reactie op deze vragen hebben vrijwilligers van diverse natuurorganisaties het initiatief genomen een nieuw bezoekerscentrum in te richten met de naam 'Het Reigersbos'. De afdeling NME van de gemeente Leiden gaf enige coördinatie aan het geheel. Hierdoor was het bezoekerscentrum zowel doordeweeks als op zondag geopend. Samen met de beheerder hebben de vrijwilligers tussen 2000 tot 2012 gezorgd voor enkele tentoonstellingen per jaar, openstelling op zondagmiddag, voor koffie/thee en vele activiteiten, waaronder het takkenhutten bouwen. Een grote bezuiniging in 2012 Bij NME Leiden leidde er uiteindelijk toe dat de toenmalige constructie voor beheer en openstelling niet meer mogelijk was. In plaats daarvan werd op zoek gegaan naar een huurder, om inkomsten te verwerven. Dat werd Sjaak van de Geijn. Hij was er voorstander van dat de activiteiten van de IVN werden voortgezet. De periode met voornamelijk vrijwilligers had een soort basis gelegd voor het beheer van het bezoekerscentrum. Sinds 2013 is er een nieuwe huurder voor het bezoekerscentrum annex theehuis, de Tuin van de Smid.

2.4.2 BIJENSTAL

Uit een krantenartikel uit 1983⁸⁴ en volgens de vertegenwoordiger van de imkersvereniging in de klankbordgroepbijeenkomst was er al voor 1983 een bijenstal in de Kleine Cronesteinse en Knotterpolder aanwezig. Waar deze precies stond is niet bekend. In ieder geval wordt 2 mei 1983 een nieuwe bijenstal geplaatst die onderdeel uit zou gaan maken van de kinderboerderij. Ten behoeve van de educatie over bijen werd in het Reigersbos een nieuwe stal gebouwd in een haakvorm, die uitkeek over een bijenweide. Op deze plek werden vanaf het begin imkercursussen gehouden en schoolklassen ontvangen om over de bijen te vertellen.

In de huidige situatie is de bijenstal verouderd en heeft de groei van de bomen ervoor gezorgd dat de plek waar de bijenstal nu ligt donker en nat is. Niet de ideale plek voor bijen. Daarnaast heeft de gemeente besloten dat het Reigersbos mens-luw moet worden. Momenteel wordt gewerkt aan de renovatie van de bijenstal op de huidige locatie.⁸⁵ Hierbij blijft de bijenstal de educatieve rol houden.

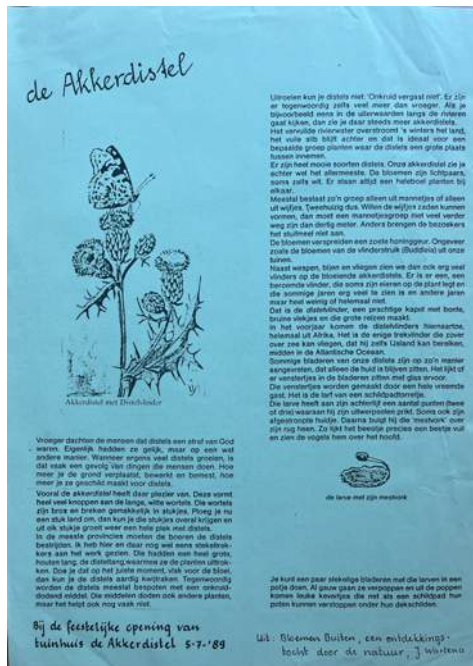

2.55 (links) - Voorzitter Speelziek van de Vereniging tot bevordering van de Bijenteelt opent de bijenstal van het Polderpark Cronesteyn, 2 mei 1983 (ELO, PV29329L.5).

2.56 (rechts) – De bijenstal ligt anno 2024 in een sterk beschaduwde gebied van het Reigersbos (foto auteur, september 2024).

2.4.3 SCHOOLTUINEN

In 1988 werd op de plek van de voormalige tuinderij van de familie Doeve het schooltuinencomplex 'de Akkerdistel' geopend. De keuze voor naam lijkt een kwinkslag, omdat in die tijd het Polderpark Cronesteyn werd geteisterd door akkerdistels, zoals uit de verslagen van de CPC blijkt.⁸⁶ Het was echter een bewuste keuze om deze plant als symbool voor de schooltuinen te kiezen: zowel lastig als 'onkruid', maar zeer waardevol voor vele insecten. De plaats wordt gekozen omdat door de historie van de plek, de grond goed geschikt was voor moestuinen. Het was de voormalige boomgaard van boerderij Droogh (de Stochemhoeve) en sinds het einde van de 19de eeuw lag hier het tuinbouwbedrijf van de familie Doeve. Het moment van de keuze voor de plek viel ongeveer samen met het beëindigen van het bedrijf van de gebroeders Doeve.

2.57 – uitnodiging voor de feestelijke opening van het schooltuinencomplex De Akkerdistel (ELO, archiefnummer 1470.45).

In navolging van de werkmethode van de gebroeders Doeve worden er in de schooltuinen geen bestrijdingsmiddelen gebruikt.

Veel werd er niet aangepast om de schooltuinen te realiseren. Bodemtechnische hoefde alleen te worden verbeterd. Ook was er een gebouw nodig voor de materialen en lessen en het schooltuingebouw en een toiletgebouw. De aanleg van deze twee gebouwtjes werd gerealiseerd door middel van een werkervaringsproject voor vrouwen. De schooltuinen werden in het verleden bestierd door schooltuinleiders met een tijdelijke aanstelling vanuit de werkverruimende maatregel, die samen met vrijwilligers, de kinderen in de tuinen begeleiden. Vanaf 1993 tot 2005 was er een coördinator aangesteld, die hetzelfde werk doet. Sinds 2005 worden de schooltuin beheerd door de Vereniging Leidse Schooltuinen (VLS), een vrijwilligersorganisatie. Zij krijgen jaarlijks subsidie voor hun werk.⁸⁷

Naast de echte schooltuinen, is er vanaf 1993 gewerkt aan een educatieve tuin met een plek waar kleine insecten konden schuilen, een bloemenwei akkertje met landbouwgewassen en onkruid en een watertuin.⁸⁸ Ook de historie heeft nog steeds een plaats in de schooltuin. De oude tuinschuur, De Doevestate, is gerestaureerd met door de VLS geworven Fondsen. Ook de oude fruitbomen en knotwilgen worden in ere gehouden.⁸⁹

Hoofdstuk 3_Evert Cornet

Stadsvergroener

Hoofdstuk 3 Evert Cornet, Stadsvergroener

(Leiden, 12 december 1925 - Sassenheim, 11 maart 1997)

3.1 Het leven van Evert Cornet

Evert Cornet werd in 1925 geboren in Leiden, als zoon van een preparateur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie (nu Naturalis). Kort na de Tweede Wereldoorlog begon de jonge Evert als tuinman in de Hortus van Leiden. Hier kon hij zijn liefde voor de natuur volop kwijt, maar het was ook de plek waar zijn toekomst op wellicht voor hem verrassende wijze vorm kreeg.

Opleiding

In de tijd dat hij bij de Hortus werkte, ontmoette hij zijn grote liefde. De vader van de toekomstige bruid was echter niet zo enthousiast over Cornet als schoonzoon; een tuinman was niet bepaald zijn ideaal. Een huwelijk was alleen mogelijk als Cornet een serieuze opleiding zou volgen. Niet veel later, in de zomer van 1951, schreef Cornet zich in voor een cursus Middelbare tuinarchitectuur aan de Rijkstuinbouwschool in Boskoop. Hij rondde deze in 1953 succesvol af. Of hij nog verder studeerde in Boskoop of Wageningen, is niet helemaal duidelijk. Hij zou echter jarenlang als docent aan de Rijkstuinbouwschool in Boskoop verbonden zijn.

Heidemij

Een jaar na zijn afstuderen begon Cornet als medewerker bij de Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij (Heidemij). Hij startte zijn carrière op het kantoor in Arnhem, waar hij verantwoordelijk was voor verschillende projecten. Een van de bekendste projecten is de ontwikkeling van het Park De Wezenlanden in Zwolle. Heidemij had een voorbeeldontwerp gemaakt voor dit recreatiepark. Cornet werkte voor het definitieve ontwerp samen met de beroemde tuinarchitect Mien Ruys (1904-1999), zodat de architectuur van het provinciehuis, de tuin en het park op elkaar zouden worden afgestemd. Het park werd op 30 april 1971 geopend.⁹⁰

Het zou niet het enige project zijn, waar hij in zijn Arnhemse periode aan werkt. Een ander groot project was de tuin van de Johanna Stichting in Arnhem (1962-1964), waar hij verantwoordelijk was voor het ontwerp voor een openluchttheater (1962) en de aanleg van de kinderboerderij Beatrixhoeve (1964).

In het jaar van de opening van het Park de Wezenlanden verhuisde Cornet met zijn gezin naar Haarlem om bij het lokale kantoor van de Heidemij aan de slag te gaan. In die periode raakte hij ook betrokken bij de ontwikkelingen in de Kleine Cronesteinse polder, als ontwerper van het plan voor het gebied en lid van de Commissie Vlietpark zoals het parkgebied eerst heette.

Niet veel later, in 1974, kreeg Cornet eervol ontslag bij de Heidemij. Zijn nieuwe werkgever werd zijn geliefde stad Leiden, waar hij in dienst zou treden als waarnemend hoofd Plantsoendienst. Op zijn CV stonden toen onder andere begraafplaatsen, jachthavens, recreatiegebieden en sportvelden.

Leiden

De stad Leiden was, als geboortestad, de grote liefde van Evert Cornet. Hij vond dat Leiden vooral veel te weinig groen had. Gedurende de eerste jaren lag de nadruk sterk op de verbetering van het bomenbestand binnen Leiden. De verouderde gasleidingen maakten het noodzakelijk om de gasleidingen te vervangen. Dit bood tegelijkertijd een kans om het bomenbestand, dat door diezelfde gaslekkages was aangetast, te verbeteren. Een tweede mogelijkheid kwam bij de verbeteringen en vergroening van de stadswallen. Oude bomen moesten voor dit project wijken. Cornet zette zich in voor het terugplaatsen van bomen met een grote omvang. Het was de tijd van de Stadsvernieuwing en het in die tijd redelijk arme Leiden kreeg vanuit dit project veel rijksgeld binnen, dat (ook) werd ingezet voor het groen.

De basis voor een Singelpark in Leiden

Op de stadswallen verdwenen oude fabrieken met als resultaat grote gaten in het hart van de stad: een goede plek voor nieuwe parken. Evert Cornet zette zich als voorvechter van deze ontwikkeling hiervoor in. Uiteindelijk zou hij verantwoordelijk worden voor het ontwerp van het Ankerpark, het Huigpark, het Katoenpark, het Bleekerspark en Park De Put. Stuk voor stuk zijn het kleine deelgebiedjes op de stadswallen die in de periode van de jaren 80 werden gerealiseerd. In deze zelfde periode startte ook het ontwerp voor het Park de Bult op de voormalige vuilstort in Roomburg.

3.1 - Gezicht vanaf de Meelfabriek aan de Oosterkerkstraat naar het noorden met het Ankerpark in aanleg, 1983 (ELO, maker Afdeling Monumentenzorg Leiden).

Polderpark Cronesteyn

Cornet raakte vermoedelijk al in 1966 betrokken bij de ontwikkeling van het Polderpark Cronesteyn. In dat jaar werd de Heidemij door de gemeente Leiden aangetrokken als partner in de ontwikkeling van het Vlietpark. Het gebied omvatte destijds ook de Oostvlietpolder en de Roomburgerpolder. In ieder geval in 1970 was Cornet lid van de Commissie Vlietpark, waarin verschillende partijen samen werkten aan de ontwikkeling van een recreatiegebied. Ondanks dat het uiteindelijke park vele malen kleiner is dan het oorspronkelijke project, maar daardoor wel veel meer op één functie gericht, namelijk dagrecreatie voor de Leidenaren, zou het park uitgroeien tot zijn meest geliefde project. Zelf noemde hij het in 1984 in een interview in de Leidsche Courant zijn mooiste project. Hij legt daarbij niet uit waarom. Maar er is wel een beeld van de redenen te vormen. Ten eerste was Leiden de geboortestad van Cornet en droeg hij Leiden een warm hart toe. Anderzijds was het park een groot gebied. In het stedelijke Leiden kreeg hij de kans om een heel park te ontwikkelen van 91ha, een omvang die verder binnen de stad ongekend was. Hier kon je echt een statement maken. Daarbij zou Leiden in een keer een heel stuk meer vergroend worden.

De liefde voor het park bleef. In 1986 toen het park zo goed als afgerond was, ging Cornet op 61-jarige met de VUT. Dat betekende niet dat hij afstand nam van zijn geliefde Polderpark Cronesteyn. Ook in de jaren erna bleef hij betrokken als lid van de Commissie Polderpark Cronesteyn en later als voorzitter en secretaris van de Stichting Vrienden van het Polderpark Cronesteyn, dat ook door hem werd opgericht

naar het voorbeeld van de Stichting Vrienden van het Leidse Hout. Ook bij deze laatste stichting was hij tot aan zijn overlijden nauw betrokken.

Met de VUT, maar niet werkeloos

Na zijn werkzame leven bij de gemeente Leiden zat Cornet niet stil. Hij ging in 1986 met VUT. Als blijk van waardering voor zijn inzet en gedrevenheid krijgt hij de Jan van Houtpenning. Het is de start van enkele projecten, die hij als zelfstandig tuin- en landschapsarchitect uitvoert. Een van de interessantste start vermoedelijk al gelijk na zijn VUT, maar wordt pas zes jaar later, in 1992, zichtbaar. In dat jaar werd de Floriade in Zoetermeer geopend. Goede vriend en tevens landschapontwerper Michiel den Ruijter was hoofdontwerper van deze Floriade. Cornet zou als ontwerper van een van de tuinen of als adviseur ook deelnemen aan deze Floriade. Wat hij precies voor rol heeft gespeeld binnen het proces voor de totstandkoming van Floriade is niet bekend. Rondom deze Floriade verschenen artikelen over de betekenis van Poldertuinen.⁹¹ Mogelijk ligt hierin een link naar een ontwerp bij de Floriade. Daarnaast bleef Cornet nauwe banden met de Hortus Leiden onderhouden. Als gevolg daarvan ontwierp hij de varentuin geopend, waarin verschillende soorten varens de hoofdrol spelen. De opening vond plaats in 1993.

In deze periode blijft hij ook betrokken bij de Vereniging Vrienden van de Leidse Hout en de Vereniging Vrienden van het Polderpark Cronesteyn. Zijn inzet voor de Leidse Hout is twee jaar later geëerd met een eigen herdenkingsbank in het Leidse Hout.

In 1997 komt Cornet plotseling te overlijden, net op het moment dat er ook vanuit de Universiteit Wageningen interesse is voor zijn oeuvre ten behoeve van de Gids voor de Nederlandse Tuin- en landschapsarchitectuur.

3.2 Werkwijze en handtekening

Bij de gemeente Leiden werken nog steeds mensen die met Evert Cornet hebben samengewerkt of zelfs student van hem zijn geweest aan de Hogere Rijkstuinbouwschool. Cornet staat bij zijn voormalige collega's bekend als een ontwerper van de grote lijnen. Hij gaf richting aan de ontwerpen op basis van zijn visie op de locatie. De uitwerking op detailniveau en bijbehorende beplantingsplannen liet hij graag aan collega's of studenten (en stagiaires) over. Dat betekende niet dat hij zich er zich daarna niet meer mee bemoeide. Hij bleef wel als supervisor op het project en stuurde waar nodig, wederom op hoofdlijnen, bij.

Een belangrijk deel van zijn daadkracht lijkt te zijn gekomen uit zijn persoonlijkheid. Hij was een goede prater, met een sterke overtuigingskracht. Hierdoor wist hij mensen te overtuigen van zijn ideeën en kreeg hij veel mensen mee in zijn projecten. Hierdoor heeft hij bij kunnen dragen aan een toename van het groene karakter van Leiden. Cornet had dan ook een duidelijke missie als het ging om groen. Hij vond dat plantsoen en parken bedoeld waren om in te leven en om beleefd te worden. Met andere woorden: het moest niet bij kijkgroen blijven. Je moest erin kunnen lopen, liggen, vissen en spelen. Dat daarbij wel eens beplanting sneuvelde, zag hij niet echt als een probleem. Educatie van de inwoners, zodat ze beter gaan begrijpen wat er allemaal groeit en bloeit, zou daarbij moeten helpen om mensen zelf voorzichtiger met de beplanting om te laten gaan. In ieder geval zou het beter werken dan alles verbieden. Hij had grootste ideeën hoe je dit kon doen. In het artikel van 19 juli 1975 laat Cornet zijn fantasie over natuureducatie de vrije loop. Hij wil een dierenbibliotheek waar kleine dieren door scholen kunnen worden 'geleend'. Ook op het gebied van ecologisch tuinieren en beheren, had hij een duidelijke visie. Er was meer aandacht nodig voor inheems groen, waarbij maaien en vergif spuiten tot een minimum behoorde of zelfs geheel verbannen moesten worden. Natuur moest de kans krijgen te groeien en te bloeien, als tegenwicht tegen de jaren van strakke gazons en gesnoeide hagen uit de periode van de Wederopbouw.⁹²

Doordat er relatief weinig bekend is over Evert Cornet en er geen volledig overzicht is van zijn ontwerpen, is het moeilijk een beeld te schetsen van zijn oeuvre of handschrift. In bijlage 1 is slechts een beknopt overzicht van bekende werken van Evert Cornet ingevoegd.

In eerste instantie was Evert Cornet vooral een liefhebber van groen en meer ruimte voor de natuur. Zeker waar dit gepaard ging met kansen om het beleven van de natuur en educatie over de natuur te versterken. Daarmee was hij in ieder geval in de periode dat hij werkzaam was voor de gemeente Leiden een kind van zijn tijd. Zijn uitgangspunten voor tuin- en landschapsarchitectuur sluiten naadloos aan op de hernieuwde interesse in de natuur, zoals dat zich in de jaren 70 van de 20ste eeuw ontwikkelde.

Kijkend naar Park de Bult, Polderpark Cronesteyn en de kleinere parken op de stadswallen is er niet direct een grote gemene deler te herkennen. Waar het Polderpark Cronesteyn uitgaat van de natuur en het bestaande polderlandschap als basis voor het ontwerp, zijn de parken op de stadswallen van een heel andere belijning. Daar is sprake van een strakke lijnvoering met een laanbeplanting van bomen, een eenvoudige onderbegroeiing en randen van heesterbeplanting. Ze sloten daarmee waarschijnlijk nog het meeste aan bij het krijgskundige karakter van de oorspronkelijke stadswallen. Park de Bult daarentegen heeft het karakter van een landschapspark uit de jaren 60 en 70 van de 20ste eeuw, waarin verschillende 'recreatiekamers' zijn opgenomen. Daarmee sluit het aan op de denkbeelden van de grote landschappelijke parken uit die periode, waar vooral vanuit recreatie werd gedacht en groen geen andere functie dan een recreatieve functie had. Vanwege de hoogteverschillen in het park, als gevolg van de onderliggende vuilstort, was een landschapspark ook een doelmatig ontwerp voor de plek. Het kon concurreren met parken als het Elsenburgerbos en het Wilhelminapark in Rijswijk, die eenzelfde oorsprong en vormgeving kennen. Misschien is hieruit toch vooral te concluderen dat Evert Cornet in de periode dat hij voor de gemeente Leiden werkte bij zijn ontwerpen zich vooral richtte op de bestaande kwaliteiten in een gebied. Of dat nu ging om aanwezige natuurwaarden, krijgskundige belijning of de heuvels van een voormalige vuilstort, de bestaande situatie werd de basis waarop hij zijn ontwerp ontwikkelde. Daarbij werd het aantal daadwerkelijke grote ingrepen beperkt.

Polderpark Cronesteyn is wat dat betreft een goede weergave van het gedachtengoed van Evert Cornet, waarin het beleven van de natuur en de educatie daarover een belangrijke rol speelde. Het was het project waarin hij de meeste ruimte en vrijheid had om zijn visie hierover kwijt te kunnen.

Hoofdstuk 4_De essentie van Polderpark Cronesteyn

Hoofdstuk 4 De essentie van Polderpark Cronesteyn

De essentie van het Polderpark Cronesteyn ligt in de doelstelling om de natuur- en landschappelijke waarden in het gebied te verweven met de noodzakelijk recreatieve opgave, waarbij de educatieve mogelijkheden die die combinatie biedt steeds worden benut. En die alleen in deze vorm tot stand heeft kunnen komen door de participatie van inwoners en deskundigen door middel van de speciaal voor dit park opgerichte commissies en belangenorganisaties.

4.1 De grenzen van Polderpark Cronesteyn

De grenzen van het Polderpark Cronesteyn worden in hoge mate bepaald door het ontwerp dat Evert Cornet maakte voor dit gebied, maar daarin speelt het polderlandschap dat daar aan het einde van de 70-er jaren lag eveneens een belangrijke rol.

4.1 – Plattegrond van de grenzen van Polderpark Cronesteyn (bron: kaartbeeld kadastrale kaarten.com, bewerking Culthis adviesbureau cultuurhistorie).

De begrenzing van het Polderpark Cronesteyn ligt overwegend op de buitengrenzen van de groene omlijsting van het park. Deze vormt een duidelijke afsluiting van het park ten opzichte van de omgeving. Hierop zijn enkele verduidelijkingen noodzakelijk.

Ten eerste is dat aan de westzijde van het park, ter plaatse van het kasteelterrein. Daar ontwierp Cornet de ruimte tussen het Rijn-Schiekanaal en de entree van het kasteelterrein mee als onderdeel van het park. Hier ligt de grens van het park op de oever van het Rijn-Schiekanaal. Na de entree loopt de grens weer op de buitenranden van de groene omlijsting van het park.

Aan de zuid- en oostkant van het Polderpark Cronesteyn is begin jaren 2000 een deel van het park opgeslokt door de verbreding van de A4. Hierdoor is de oorspronkelijke groene parkomlijsting gekrompen en is een gebied met grienden verdwenen. In plaats daarvan is een sloot aangelegd. De grens loopt hier dus tot aan de bermen van de A4 aan de buitenzijde van de sloot en voorbij de huidige parkomlijsting. De reden hiervoor is dat dit deel oorspronkelijk dus ook bij het park hoorde.

Aan de zijde van de Vrouwenvaart ligt de begrenzing van het park aan de noordzijde van de Vrouwenvaart. Deze vaart is geen onderdeel van het Polderpark Cronesteyn. De doorgaande lijn aan de buitenzijde van de groene parkomlijsting, met enkele open plekken daarin, is de begrenzing van het park. De Boezemwetering (de vertakking van de Vrouwenvaart het park in) valt wel binnen de begrenzing van het park. De ontwerpvisie ging uit van het behoud van het open polderlandschap en de daarin liggende elementen. De Boezemwetering, die door het park heen loopt, is daar onderdeel van. De wetering speelt ook visueel vanuit het park een belangrijke rol in de overgang tussen het open polderlandschap en de volkstuinten. De percelen ten westen van de Boezemwetering, op de plaats waar ooit de Knottermolen stond, is daarentegen geen onderdeel van het park. In de plannen van Evert Cornet is dit deel stevast blanco gehouden. Vanuit de historie is er wel een functionele relatie omdat de molen die daar stond en later het gemaal een rol speelden in de bemaling van de polder. Daarentegen loopt de groene parkomlijsting ten zuiden van het Knotterpad aan de noordzijde rondom de percelen, waardoor geen visuele relatie is met het park. Het feit dat het perceel niet meedoet in het parkontwerp en deze bewust door Evert Cornet buiten de begrenzing van het park is gehouden, is aanleiding dat ook nu te doen.

4.2 Natuurgebied met een parklaag

Ongeacht welke historische of ruimtelijke aspecten een rol spelen in het park, om het aspect natuurbehoud en verbetering van de waterkwaliteit kan men niet heen. De inspraak op het eerste plan voor het Polderpark Cronesteyn heeft daarin een bepalende rol gespeeld.

De aspecten natuurbehoud en openheid van het landschap vormen de essentie van het ontwerp dat Evert Cornet voor Polderpark Cronesteyn maakte, maar ook voor alle toevoegingen die zich sindsdien nog aan het park hebben voorgedaan. Alle natuurlijke biotopen werden zorgvuldig gecomponeerd binnen een grid aan recreatieve mogelijkheden. De keuzes die werden gemaakt om het open landschap te behouden, zijn vervolgens op ideologische wijze doorgevoerd. Beplanting die werd toegevoegd aan het bestaande landschap moest passen bij de vegetatie die in het Zuid-Hollandse landschap te vinden was. Bestaande flora en faunasoorten werden zo gekoesterd en er werden maatregelen genomen om de biotopen van soorten te verbeteren. Monitoring door middel van inventarisaties was het instrument om de natuurwaarden in het park in de gaten te houden. De wijze waarop werd omgegaan met de natuurwaarden had en heeft veel weg van de omgang met beschermde natuurgebieden. Het grote verschil met de natuurgebieden is de aanwezigheid van een aangelegde parklaag met als doel recreatie en educatie te bevorderen.

Ook voor de toevoegingen die vanuit recreatief of educatief oogpunt werden gedaan, hadden de betrokkenen bij het park altijd een ecologische insteek. Bij de volkstuinten werd biologisch tuinieren gepromoot. De gewenste boerderij moest biologisch-dynamisch worden en in de schooltuinen werden geen bestrijdingsmiddelen gebruikt. Het beheer van het park was volledig afgestemd op de soorten die zich in het park bevonden.

4.2 – Jaarlijks strijkt de smient neer in de wateren van het Polderpark Cronesteyn (Wikipedia, fotograaf: laitch, CC BY-SA 4.0).

4.3 – De patrijs is een zeer bedreigde vogelsoort. Landelijk zijn er op verschillende plekken speciale projecten om de patrijs te redden. In het Polderpark Cronesteyn scharrelt deze vogel nog rond (bron afbeelding: wikipedia, fotograaf: Marek Szczepanek -, CC BY-SA 4.0). De aanwezigheid van deze vogel in het park is vastgelegd door H. Cornet.

De natuur doet het relatief goed in het park. Er komen nieuwe soorten bij en er komen soorten voor die elders allemaal verdwenen zijn of op zijn minst zeer zeldzaam. Maar in de praktijk is gebleken dat de functiewijziging van het gebied van een agrarisch landschap naar een parklandschap andere eisen stelde aan het beheer. Monitoring en de nauwe betrokkenheid van de vele ecologen en biologen, toonden aan hoe moeilijk het was om de gewenste natuur te behouden. De aanleg alleen al leek (in ieder geval tijdelijk) tot een flinke afname van de flora en fauna gepaard te gaan. In die periode werd het beheer belegd bij de veehouder Anton de Wit, die al verschillende percelen grond in de zuidhoek van de polder in gebruik had. Daarmee werd het parkbeheer voor een groot deel onderdeel van de bedrijfsvoering van de boer, die het inpaste in de op de seizoenen gebaseerde bedrijfsvoering. Nu het beheer niet meer bij een agrariër ligt, wordt het beheer door verschillende partijen uitgevoerd en op andere tijdstippen in het jaar. Niet omdat de afspraken over de beste beheermomenten niet worden vastgelegd, maar omdat voor een deel het beheer bij derde partijen is belegd die een grotere portefeuille hebben. Uit de gesprekken met de klankbordgroep komt ook naar voren dat het beheer van verschillende biotopen in de praktijk een lastige opgave blijkt en steeds nieuwe uitdagingen biedt. Bomen verouderen en moeten vervangen worden. Bermen worden minder kruidenrijk. Invasieve rivierkreeften bedreigen watervegetatie en daarmee ook de visstand en andere waterdieren. Daarbij speelt de stikstofdepositie een nadelige rol bij de toename van het aantal brandnetels en bramen. Zeker wanneer er sprake is van onvoldoende beheer van deze soorten. Lange tijd is het beheer van het park minder goed geweest dan gewenst. Het beheer leidde volgens de klankbordgroep ook direct tot verarming van de soortenrijkdom van de bermen. Hoewel er veel soorten in het park voorkomen, is met name de omvang van populaties niet altijd groot. Met het huidige beheerplan wordt geprobeerd in te zetten op herstel.

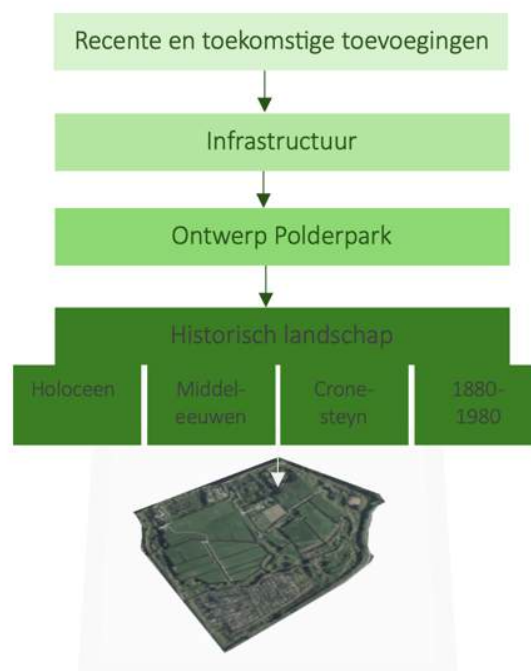
De complexiteit van het beheer lijkt inherent te zijn aan de keuze voor het concept. De ambitie om de hoge landschappelijke en natuurlijke waarden van het gebied te behouden en te versterken, botst soms met de ambitie van een recreatiepark. Het beheer van een recreatiepark stelt immers andere eisen dan dat van een natuurgebied. Ondanks deze (bescheiden) complexiteit is de realisatie van het Polderpark Cronesteyn een voorbeeld van een park waarin de natuur en recreatiewaarden voor inwoners op een goede manier samenkomen door middel van zonering van functies.

4.3 Tijdlijnen binnen groene kaders

4.3.1 LANDSCHAPPELIJK ONTWERP

Bij het ontwerp van het Polderpark Cronesteyn is het historisch waterrijke polderlandschap als uitgangspunt genomen. De elementen met een natuurwaarde of met educatieve kansen (agrarisch bedrijf, schooltuinen) werden in de ontwikkeling opgenomen. Hierdoor ligt er in het park een historische tijdslijn besloten met belangrijke relictten uit verschillende tijdslagen. Vanaf het ontstaan

van een estuarium met kreken, zo'n 6000 jaar geleden, tot de ontwikkelingen in de tuinbouw in het midden van de 20ste eeuw. Het opnemen van al die relictten binnen een park dat duidelijk is afgebakend aan de randen heeft er voor gezorgd dat er als het ware een foto is gemaakt van het gebied. Evert Cornet was als geestelijk vader van het Polderpark Cronesteyn niet rigide in de omgang met die foto. Achteraf redenerend blijkt de historische foto een momentopname van waaruit het landschap verder werd ontwikkeld. Daarbij werd het ontwerp beïnvloed door de grote recreatieve opgave die er aan ten grondslag lag. Deze omvatte het opvangen van 4000 dagrecreanten op een mooie zomerse zondag. Het kon niet anders dan dat er verder moest worden gekeken dan alleen de bestaande situatie rond 1975-1980. Al deze recreanten met verschillende wensen ten aanzien van het recreëren, moesten binnen de 90 hectaren grond, die voor het park beschikbaar waren, een plek krijgen. Dat vroeg om vervlechting van oude elementen met toevoeging van nieuwe, die beleving van natuurwaarden en recreatie konden versterken. Extra wandel- en fietspaden, bosschages, tuinen en sloten werden aan het parkontwerp toegevoegd. Ook werden extra gebouwen aan het park toegevoegd die de educatieve functie konden opvangen. Veel nieuwe elementen hebben karakteristieken die passen bij het Zuid-Hollandse polderlandschap, waardoor soms zelfs verwarring zou kunnen ontstaan over wat oorspronkelijke landschapselementen zijn en wat nieuwe. Daarbij valt te denken aan de slingerende loop van het Polderpad richting de spoorlijn en de moerastuin. Waar toevoegingen een utilitair karakter hadden, zoals wandel- en fietspaden, zijn deze eenvoudig in opzet gehouden met gescheiden plaatsen binnen het parkprofiel. Een duidelijke visuele scheiding tussen historie en noodzakelijke toevoeging.

4.4 – Het Polderpark Cronesteyn kent een grote gelaagdheid in het historisch landschap die als onderlegger voor het park diende, maar ook in de opbouw van het huidige park (afbeelding Auteur. Luchtfoto: Topotijdreis.nl)

Dit heeft binnen het ontwerp tot een sterke gelaagdheid van het landschap geleid. De eerste laag bestaat uit het historische landschap zoals dat er in 1980 lag. Daaroverheen ligt de parklaag, die op enige schaal ingrepen heeft gedaan in het historische landschap door het verbreden, dempen en nieuw graven van sloten. Maar ook nieuwe landschappelijke elementen met een knipoog naar het historische landschap heeft toegevoegd aan de historische laag, zoals de moerastuin, de vele

bosschages en de grienden (zowel op de oude als de nieuwe locatie). De laatste laag is de utilitaire laag: bestaande uit eenvoudige infrastructuur.

Tot op de dag van vandaag en in de nabije toekomst zullen hier nog nieuwe lagen aan toegevoegd worden, zoals de recent opgeleverde paddenpoel en de voorgenomen wijzigingen bij het Reigersbos. Ook niet voorziene ontwikkelingen buiten het park hebben invloed op het park, zoals de hoogbouw in de driehoek Kanaalweg – Lammenschansweg-spoorlijn. Tot voor kort was de aanwezigheid van de stad nauwelijks waarneembaar in het park zelf. De komst van de hoogbouw heeft dat veranderd, waardoor een nieuwe externe laag wordt toegevoegd, die afhankelijk van de aanschouwer positief of negatief zal worden gewaardeerd. Otegenzeggelijk benadrukt deze nieuwe ontwikkeling de oorspronkelijke rol van het park, namelijk als park voor de inwoners van de Leidse regio. Vanuit sommige standpunten is de vergelijking met een park als Central Park in New York snel gemaakt (afbeelding 2.29).

Hierdoor bevat het park niet alleen een historische tijdlijn die ver teruggaat, maar is er ook een tijdlijn aanwezig die gestart is bij de aanleg van het Polderpark Cronesteyn. Het polderlandschap groeit nog steeds op organische wijze door. Een werkwijze die vanaf het begin van de aanleg was ingezet en bestond uit meebewegen en anticiperen. De beste voorbeelden daarvan zijn het schrappen van een educatieve en recreatieve wandeling door weidevogelgebied, vanwege de negatieve effecten voor de vogels, en het werken met de minder natte dan verwachte omstandigheden in de moerastuin.

4.3.2 BETROKKEN EN TIJDLOOS

In de inleiding werd een uitspraak uit een krantenartikel uit 1982 geciteerd, waarin het park samenvattend een voorbeeld voor de toekomst werd genoemd. Vooral in hoe men met groenvoorzieningen kon voldoen in de behoefte naar groene recreatiegebieden voor de (rand)stedelingen. De uitspraak lijkt een blik naar die toekomst, de tijd waarin wij nu leven en de tijd die na ons komt. We hebben net als enkele jaren voor de ontwikkeling van het Polderpark Cronesteyn te maken met grote woningbouwopgaven en de druk op het groen is daarmee een grote bedreiging voor het landschap, zowel qua ruimte als voor de natuurwaarden en biodiversiteit. De uitgangspunten voor het ontwerp van het Polderpark Cronesteyn hebben bewezen tijdloos te zijn en te voldoen in een behoefte te recreëren in een natuurlijke omgeving. De betrokkenheid van de maatschappij, die er vanaf het begin van de ontwikkeling van het Polderpark Cronesteyn is geweest, lijkt hiervoor het bewijs. Eerst in de vorm van een Commissie Polderpark Cronesteyn. De bewaarde verslagen laten de betrokkenheid duidelijk lezen: er was veel vrijwillige inzet om de natuur te inventariseren, te ondersteunen bij activiteiten en het park en zijn ontwikkeling te monitoren. Onder de Vereniging Vrienden van het Polderpark Cronesteyn en nu de Stichting Groen Cronesteyn was/ is het niet anders. Er is een tomeloze vrijwillige inzet om anderen over de natuur en het park te informeren. Met name de natuur- en educatieorganisaties, die ook grotendeels op vrijwilligers draaien, en vanaf het begin van de parkontwikkelingen nauw betrokken zijn geweest bij de natuureducatie in het park, hebben binnen de realisatie van de doelstellingen van het park een grote rol gespeeld.

Het blijkt een breed maatschappelijk gedragen gevoel dat het Polderpark Cronesteyn bij mensen oproept. Zodra er iets gebeurt in het park worden de verschillende betrokken organisaties, zoals de gemeente Leiden, de IVN en de Stichting Groen Cronesteyn gebeld om te waarschuwen of te vragen wat er aan de hand is. Of vraag een willekeurige bezoeker van het park naar zijn mening over het park en ook hij weet te vertellen wat er allemaal speelt. De betrokkenheid is dus niet alleen een verenigingsaangelegenheid. Er is ook veel individuele betrokkenheid bij het park. Het ontwerp zet mensen aan tot het willen behouden van de bijzondere natuurwaarden en historische landschappelijke karakteristieken in het park. Precies wat Evert Cornet voor ogen had: een plek waar mensen in contact staan met de natuur en het agrarische landschap (en leven). Door de tijd heen blijkt het concept dus tijdloos te zijn.

De betrokkenheid heeft nog een ander effect gehad op het park. De blijvende betrokkenheid van mensen heeft ertoe geleid dat het park blijft veranderen. Met nieuwe betrokkenen komen ook nieuwe ideeën over behoud van natuurwaarden, nieuwe flora- en fauna inventarisaties voor verschillende doelsoorten, informatievoorziening aan bezoekers en meer kennis over wat wel en niet werkt in het

park. Dit leidt tot allerlei initiatieven en brengt dynamiek in het park, waardoor er een tijdloos park is ontstaan, dat mensen boeit en betrokken houdt. Ook nu het park zo'n vier decennia oud is.

4.4 Een park voor generaties

4.4.1 ALLE LEEFTIJDEN

Het Polderpark Cronesteyn is een plek waar generaties en de tijdsgeest samen komen. De meest eenvoudige uitleg ligt in het gebruik van het park. Al bij het ontwerp van het park werd rekening gehouden met de verschillende generaties die zich binnen het park moesten vermaken, waarbij de waterspeelplaats het ultieme voorbeeld is waarvoor kinderen en gezinnen naar het park kwamen. Straatinterviews met willekeurige bezoekers van het park geven een indruk van de relatie van de bezoekers met het park. Zo bleek dat de kinderen van toen, nu ook als volwassenen graag in het park komen. Om te spelen met hun eigen kinderen bij de waterspeelplaats of om zelf hard te lopen. Oudere mensen komen nu vaak een rondje lopen met de hond, omdat het aanzicht en de beleving van het park nooit vervelen. In ieder seizoen is er wel iets te zien. Ze waarderen de veranderingen van de seizoenen en nieuwe toevoegingen aan het park. Een ander stel dat inmiddels naar Limburg is verhuisd, maar regelmatig voor familiebezoek naar Leiden komt, reserveert steevast een plekje op de camping in het park. Ook zij kwamen vroeger al in het park, maar keren er steeds naar terug als ideale plek tussen stad en platteland. Het Polderpark Cronesteyn heeft met velen dus een band voor het leven gesmeed. De nieuwe bewoners van de hoogbouw in de driehoek Kanaalweg – Lammenschansweg-spoorlijn hebben het park ook ontdekt om de drukte van de stad dagelijks even te ontvluchten. Juist het feit dat je gelijk het gevoel hebt in de polder te staan, maakt het park voor nieuwe wijkbewoners de ideale plek om te ontspannen van de dagelijkse drukte. Een nieuwe generatie van betrokkenen bij het Polderpark Cronesteyn vindt hierin zijn basis.

4.5 – Ouderen genieten van de zon, zittend op een bankje tegen een achtergrond van hoog opgaande bomen. Het bankje staat t.h.v. de brug over de Boezemwetering (foto auteur, september 2024).

4.6 – In het park komen verschillende vormen van recreatie samen, zoals hardlopen en kamperen (foto auteur september 2024).

4.4.2 IEDERE GENERATIE MET EIGEN TIJDSGEEST

Op een tweede niveau is het Polderpark Cronesteyn een plek waar het gedachtengoed van verschillende generaties samenkomt. Vanaf ongeveer 1973, het moment waarop opdracht werd gegeven voor de ontwikkeling van een visie voor deze plek, hebben verschillende betrokkenen nagedacht over de ontwikkeling van de plek. Zij werden in hun denken beïnvloed door wat er allemaal om hen heen gebeurde. Dat startte al met de omslag van de eerste ontwerpen van het Vlietpark, waarin de voorzieningen en de auto boven het landschap werden verheven. Met het voortduren van de tijd kwam ook het voortschrijdend inzicht. Op economisch en ecologisch vlak en daarmee in algehele denken over de maatschappij waren er ontwikkelingen die direct vertaald werden in het ontwerp. Bereikbaarheid van voorzieningen zonder auto werd belangrijk en interesse in het landschap en de natuur bloeiden op. In combinatie met de participatie-cultuur die vanaf het einde van de jaren 60 was opgekomen, beïnvloedde dit in grote mate het ontwerp en de procedure van de uitvoering.

De uitwerking van de tijdsgeest komt ook terug in verschillende projecten in het park. Zo zijn er verschillende projecten met behulp van de werkverruimende maatregel gerealiseerd, zoals het volkstuintencomplex. De Akkerdistel (schooltuingebouw en toiletgroep) en het bezoekerscentrum werden binnen dezelfde kaders als een werkervaringsproject voor vrouwen en minderheden ingestoken.

Rumoer ontstond er vervolgens ook rondom de tweede emancipatiegolf in de jaren 80. Ten eerste gaf de gemeente zelf opdracht aan een bureau van enkel vrouwelijke landschapsarchitecten voor een onderzoek naar de sociale veiligheid van vrouwen in het park. Dat leidde tot algemene aanbevelingen ten aanzien van openheid van beplanting en positie van paden. In de noordelijke hoek van het park werden zelfs concrete aanpassingen gedaan in het ontwerp. Niet veel later komt ook de Stichting Vrouwen Bouwen & Wonen in actie en benoemt verbeterpunten voor het park. Hoewel van deze laatste aanbevelingen niet duidelijk is of het tot aanpassingen heeft geleid, valt wel met zekerheid te zeggen dat de emancipatiegolf bescheiden invloed heeft gehad op het ontwerp van het park en het denken over de groeninvulling van het Polderpark Cronesteyn.

De omgang met landschapskunst is een vierde aspect van de tijdsgeest, die in het park een plek heeft gekregen. De invloed van landart, dat vanaf de jaren 80 in opkomst was, resulteerde binnen het Polderpark Cronesteyn in twee (semi-)permanente kunstwerken: die van Krijn Giezen (Broei) en het kunstwerk van Maartse Buijn (Kleigeisers).

Het gedachtengoed van de voorgaande generaties heeft op deze manier een plek in het park gekregen. Het gedachtengoed van de voorgaande betrokkenen hebben op deze manier een plek in het park gekregen. Naast de aanwezigheid van de fysieke, tastbare elementen van de tijd, zoals de landschappelijke inrichting, omvat het Polderpark Cronesteyn ook een samensmelting van de maatschappelijke ontwikkelingen uit verschillende tijden. Deze hebben uiteindelijk ook tot tastbare elementen of aanwijsbare ontwikkelingen geleid.

Aanbevelingen

Aanbevelingen

Ondanks dat er binnen de beschikbare tijd zo zorgvuldig als mogelijk onderzoek heeft plaatsgevonden naar het Polderpark Cronesteyn, zijn er toch gedurende het onderzoek toch delen van het verhaal over het Polderpark Cronesteyn open blijven staan of vaag gebleven. Deze omissies zouden eventueel door middel van nader onderzoek in beeld kunnen worden gebracht. Het is echter de vraag in welke mate de beantwoording van deze omissies in de toekomst bijdraagt aan het in beeld brengen en behouden van de aanwezige karakteristieken van het park. Ook zonder deze informatie is de geschiedenis van het Polderpark Cronesteyn voldoende helder om de essentie van het park te kunnen begrijpen.

De volgende onderwerpen zouden voor nader onderzoek in aanmerking komen:

1. Het archief over het Polderpark Cronesteyn is fragmentarisch. Daardoor is het exacte verloop van het oprichten tot en met het opheffen van de Commissie Polderpark Cronesteyn niet duidelijk in beeld gekomen. Het kan zijn dat hierdoor belangrijke taken of belangrijke bevindingen van deze commissie niet voldoende zijn belicht. Aanvullend onderzoek zou hierin meer inzicht kunnen geven.
2. De exacte betekenis en rol van boerderij Cronesteyn is niet duidelijk. Op deze plek was in 1977 een kinderboerderij gepland. Als gevolg van de inspraak werd deze verplaatst naar een andere plek. Hoe lang boer P.J. de Wit nog heeft geboerd op de boerderij Cronesteyn is uit het archiefonderzoek niet duidelijk geworden. Volgens het kadaster werd in 1983 een chaletachtig gebouwtje net naast het boerenerf op het voormalige kasteelterrein geplaatst. Dit valt samen met de aanleg van het Polderpark Cronesteyn. Wat de functie van dit gebouw precies en hoe zich dat tot de geschiedenis van de boerderij en het Polderpark Cronesteyn verhoudt, is niet duidelijk geworden. Aanvullend onderzoek zou een meerwaarde kunnen betekenen voor de betekenis van dit deel van het Polderpark Cronesteyn.
3. Bij de aanleg van het Polderpark Cronesteyn is veel gebruik gemaakt van werkverruimende maatregelen en werkervaringsprojecten. Hoe dit in zijn werk ging en welke weerslag dat exact op het Polderpark Cronesteyn heeft gehad, is uit de archieven over het Polderpark zelf niet naar voren gekomen. Aanvullend onderzoek zou een waardevolle toevoeging kunnen zijn om meer inzicht te krijgen in hoe deze maatregelen invloed hebben gehad op de architectuur en de inrichting van het Polderpark Cronesteyn. De inzet van partijen die in principe geen kennis hadden van het bouwproces zou in theorie tot een andere vormgeving van ruimtelijke en architectonische elementen hebben geleid. De vraag is echter of dat ook werkelijk het geval is.
4. Gelijk aan de aanvullende onderzoeksvraag onder nummer 3, is de vraag welke aanpassingen er concreet hebben plaatsgevonden naar aanleiding van de adviezen op het gebied van sociale veiligheid voor vrouwen in het Polderpark Cronesteyn. In de gevonden artikelen in de krant en uit de gesprekken met de medewerkers van de Directie Groen van de gemeente Leiden, is onvoldoende inzichtelijk geworden of en hoe de adviezen in de praktijk zijn gebracht.

Bijlagen, Bronnen en Noten

Bijlage 1 – Werken van Evert Cornet

Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij (1953 – 1974)	
1962	Ontwerp Openluchttheater (Johanna Stichting, Arnhem)
1964	Ontwerp Kinderboerderij Beatrixhoeve (Johanna Stichting, Arnhem)
1966- 1971	Van Weezenpark, Zwolle
Verschillende data	Jachthavens, begraafplaatsen, recreatiegebieden en sportvelden.

Leiden (1974-1986)	
Datum onbekend, jaren 70 20 ^{ste} eeuw	Bepantingsvoorstellen nav gaslek problematiek, incl. bomeninventarisaties en boomchirurgie
	Groene singels, waaronder:
Begin jaren 80 gereed	1. Ankerpark
	2. Huigpark
	3. Katoenpark
	4. Bleekerpark
	5. Park de Put
Opening 1986	Par de Bult
1967 – 1986	Polderpark Cronesteyn
1978	Ontwerp van de tuin van de Eerste Leidse Schoolvereniging, P.C. Hooftlaan, Leiden
Projecten waarvan de exacte input van Evert Cornet niet duidelijk is	Onderdelen Leidse Hout, Merenwijk (park Merenwijk)

Na VUT	
1992	Onderdeel binnen de Floriade
1993	Varentuin Hortus

Bronnenoverzicht

LITERATUUR EN ANDERE GESCHREVEN BRONNEN

- Auteur onbekend, *De geschiedenis van hofstede Cronestein*, ongedateerd. Via website historische vereniging.
- Buijn, M., *Kleigeisers en andere projecten*, Leiden ongedateerd.
- Broekhuizen, D., *Jonge bouwkunst in Leiden 1970 – 1990. Cultuurhistorische analyse*, Rotterdam 2022.
- Broekhuizen, D., *Jonge bouwkunst in Leiden 1970 – 1990. Cultuurhistorische inventarisatie*, Rotterdam 2022.
- Deunk, G.J., *De Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de 20ste eeuw*, Rotterdam 2002.
- Gemeente Leiden, *Beheerplan Polderpark Cronesteyn 2005 - 2015*, Leiden juni 2005
- Gemeente Leiden, *Polderpark Cronesteyn, Beheerplan hoort bij renovatieplan 2019/2021*, Leiden 2019.
- Leopold, R., J. Vos en Hein, Koningen, *De Poldertuinen. Deel 1: Contrast of compliment?*, in: Groen, vakblad voor ruimte in stad en landschap, 48^e jaargang, 1992, nr. 3, p. 24-27.
- Oerle, Dr. Ir. H.A. van, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten. De geschiedenis van de stedenbouwkundige ontwikkeling binnen het Leidse rechtsgebied tot aan het einde van de gouden eeuw*, Leiden 1975.
- Oerlemans, H., *Landschappen in Zuid-Holland*, Den Haag 1992.
- Oldenburger-Ebbers, C.S., A.M. Backer en E. Blok, *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur, Deel west, Noord-Holland Zuid-Holland*, Rotterdam 1998.
- Onbekende auteur, *Polderpark Cronesteyn wordt vrouwvriendelijk*, in: Leidsch Dagblad 15 augustus 1985, p. 9.
- Renes, H., *Het postmoderne historische landschap. Ontwikkelingen in historisch geografisch onderzoek*, in: Topos, nummer 2, 2005, p. 24-27.
- Ruygrijk, A., *Polderpark Cronesteyn, zes maal de Leidse Hout*, in: Leidsch Dagblad 24 september 1984, p. 3.
- Teixeira de Mattos, L.F., *De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, afdeling 1 Het Vaste Land, deel 1: Hoogheemraadschap van Rijnland*, 1906
- Van Es, T., *Park de Wezenlanden*, in: Zwols Historisch tijdschrift, 22^e jaargang, 2005 nr.3, p. 119-129
- Visser, S., *Polderpark Cronesteyn – fasen, grenzen en onderdelen*, Leiden 2024.
- Vlist, van der, E., *Cronesteyn. Van Broekland tot polderpark*, Leiden 2004

WEBSITES

- Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Erfgoed Leiden: Beeldbank/ Krantenarchief Leidsche Courant
- Geologievannederland.nl, holocene. Geraadpleegd 27 september 2024
- Groencronesteyn.nl, Stichting Groen Cronesteyn
- Imkersleiden.nl
- Topotijdreis.nl

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

- Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO):
 - o 0283.173 – Wethouder Waal
 - o 0550.886 – Wethouder Waal (Commissie Polderpark Cronesteyn (CPC))
 - o 1470.45 – verslagen van de (CpC) – archief Vrienden van de Leidse Hout.

- 1015.1823- Archieven wethouder Barendregt
- 1010A.1352- Bestektekeningen gemeente Leiden
- 1792.20- Wethouder Versteegh, beheerplan polderpark 2004- herziene druk juni 2005
- 0550.980 - Wethouders 1929- 1982
- 0550.861 - Wethouders 1929- 1982
- 0283.65- Wethouder Waal
- 0209.39- Bodemonderzoek
- 1015.1809- ir. Barendregt (dienst gemeentewerken, directeur).
- 1001a.2978- stadsarchief Leiden bestemmingsplan Vlietpark
- 1001a.2979 – stadsarchief Leiden
- 1001a.2980- stadsarchief Leiden

Noten

¹ Ruygriek 1984, p. 3.

² De samenstelling van de dierenweide bij de Tuin van de Smid past niet binnen de omschrijving van de van een kinderboerderij zoals door de Stichting Kinderboerderijen Nederland. Omdat de term kinderboerderij voor de bezoekers Polderpark Cronesteyn wordt gebruikt voor het aanduiden van het gebied en het oorspronkelijk ook de intentie was een kinderboerderij te realiseren binnen Polderpark Cronesteyn, wordt in dit rapport toch de term ‘kinderboerderij’ gebruikt in plaats van ‘dierenweide’.

³ Renes 2005, p. 27.

⁴ Polderpark Cronesteyn Flora Inventarisatie 1983, p.3.

⁵ Eutroof veen is veen dat in een voedselrijk en nat milieu is ontstaan. Vaak staan deze venen onder invloed van voedselrijk rivier- of zeewater (bron: Rijksdienst voor het cultureel erfgoed).

⁶ Mesotroof veen is veen dat in een matig voedselrijk milieus is ontstaan.

⁷ Polderpark Cronesteyn Flora Inventarisatie 1983, p. 3.

⁸ Op basis van toevoeging Stichting Groen Cronesteyn (Kees Vertegaal) in reactie op het conceptrapport.

⁹ <https://www.molendatabase.nl/molens/ten-bruggencate-nr-00986>, geraadpleegd 8 oktober 2024.

¹⁰ <https://beeldbank.oudzoeterwoude.nl/suetan/pdf/1979030809.pdf>, geraadpleegd 8 oktober 2024.

¹¹ Woeste gronden is de aanduiding voor nog niet ontgonnen gronden, waar de natuur haar gang ging en mensen nog geen invloed hadden.

¹² Molendatabase.nl, Knottermolentje, geraadpleegd 18 oktober 2024.

¹³ Teixeira de Mattos 1906, p.692.

¹⁴ Molendatabase.nl, Knottermolentje, geraadpleegd 18 oktober 2024.

¹⁵ Teixeira de Mattos 1906, p.693.

¹⁶ Historische vereniging Oude-Soeterwoude, de geschiedenis van hofstede Cronestein, p. 8.

¹⁷ De verwijzing naar ‘werf’ in de naam van de bebouwing op de plaats van het kasteel Cronesteyn duidt op boerderij. Wurf is een oud woord voor boerderij.

¹⁸ Historische vereniging Oude-Soeterwoude, de geschiedenis van hofstede Cronestein, p. 7-8.

¹⁹ Historische vereniging Oude-Soeterwoude, de geschiedenis van hofstede Cronestein, p. 9.

²⁰ Van der Vlist 2004, p. 50.

²¹ Polderpark Cronesteyn Flora Inventarisatie 1983, p. 2. En Van Oerle 1975, p. 21.

²² Polderpark Cronesteyn Flora Inventarisatie 1983, p. 2.

²³ Van Oerle 1975, p. 21.

²⁴ Van Oerle 1975, p. 21.

²⁵ Van der Vlist 2004, p. 65.

²⁶ Wegenwiki.nl, zoekterm A4. Geraadpleegd 24 oktober 2024.

²⁷ Wegenwiki.n en wikipedia.nl, zoekterm N11. Geraadpleegd 24 oktober 2024.

²⁸ Evert Cornet, geschiedenis van de warmoezerij in Cronesteyn, in: jaarboekje Vereniging vrienden Polderpark Cronesteyn, nummer 2, voorjaar 1995, p.29-31.

-
- ²⁹ Evert Cornet, geschiedenis van de warmoezerij in Cronesteyn, in: jaarboekje Vereniging vrienden Polderpark Cronesteyn, nummer 2, voorjaar 1995, p.31.
- ³⁰ ELO, 1015.1809, archief ir. Barendregt dienst gemeentewerken.
- ³¹ ELO- 1001a.2979, Toelichting op inspraak Nota Vlietpark 1978, no.286.
- ³² ELO- 1001a.2979, raadsbesluit Nota Vlietpark 1978, no.286.
- ³³ Plan Polderpark Cronesteyn, 28 september 1981, p. 6 (ELO, Archief Wethouder Waal archiefnr. 0283.173).
- ³⁴ Plan Polderpark Cronesteyn, 28 september 1981, p. 10-11 (ELO, Archief Wethouder Waal archiefnr. 0283.173).
- ³⁵ Mondelinge toelichting Hans Cornet, de zoon van Evert Cornet.
- ³⁶ Plan Polderpark Cronesteyn, 28 september 1981, p. 19 (ELO, Archief Wethouder Waal archiefnr. 0283.173).
- ³⁷ Leidsch Dagblad 26 oktober 1982, p.1.
- ³⁸ VUT is de afkorting voor Vervroegde Uittreding, ofwel een soort vroegpensieon.
- ³⁹ Visser 2024, p. 13.
- ⁴⁰ groencronesteyn.nl/over-ons/, geraadpleegd 23 oktober 2024.
- ⁴¹ Uitkomst van de klankbordbijeenkomst op 7 oktober 2024.
- ⁴² Oldenburger-Ebbers, Backer en Blok 1998, p. 62.
- ⁴³ Deunk 2002, p. 124.
- ⁴⁴ Oldenburger-Ebbers, Backer en Blok 1998, p. 62.
- ⁴⁵ Deunk 2002. P134.
- ⁴⁶ Deunk 2002, p. 134/135.
- ⁴⁷ Leidsch Dagblad 15 augustus 1985, p. 3
- ⁴⁸ Leidsch Dagblad 15 augustus 1985, p. 3
- ⁴⁹ Informatie van H, Cornet, zoon van Evert Cornet.
- ⁵⁰ Leopold, Vos en Koningen 1992, nr. 3, p.24-27.
- ⁵¹ Plan Polderpark Cronesteyn, 28 september 1981, p. 12 (ELO, Archief Wethouder Waal archiefnr. 0283.173).
- ⁵² Plan Polderpark Cronesteyn, 28 september 1981, p. 13 (ELO, Archief Wethouder Waal archiefnr. 0283.173).
- ⁵³ Toelichting van Evert Cornet op de moerastuin in: Vereniging vrienden Polderpark Cronesteyn, jaarboekje nummer 3, voorjaar 1996, p.23.
- ⁵⁴ Polderpark Cronesteyn, Beheerplan behorend bij renovatie 2019/2021, p.23.
- ⁵⁵ Zie noot 35.
- ⁵⁶ Gemeente Leiden, Beheerplan 2005, p. 25.
- ⁵⁷ Interview met N. van Beest en K. Jansen, 15 oktober 2024.
- ⁵⁸ ELO, stadsarchief Leiden, 1001a.2979 – Stadsarchief Leiden. Nota van inspraak pagina 5.
- ⁵⁹ Mondelinge toelichting S. Visser tijdens interview.
- ⁶⁰ Op basis van toevoeging Stichting groen Cronesteyn in reactie op het conceptrapport.
- ⁶¹ Leidsch Dagblad 3 juni 1985, p.3.
- ⁶² Verslag Commissie Polderpark Cronesteyn, 25 januari 1989 en Leidsch Dagblad 30 oktober 1989 (ELO).
- ⁶³ Leidsch Dagblad, 7 november 1989, p14 (ELO).
- ⁶⁴ Maartse Buien ongedateerd, p. 8 (ongenummerde pagina's).
- ⁶⁵ Plan Polderpark Cronesteyn, 28 september 1981, p. 1-4 (ELO, Archief Wethouder Waal archiefnr. 0283.173).
- ⁶⁶ H.A. Katteler en I. Kropman, De voorkeur voor intensieve en extensieve openluchtrecreatie ITS, Nijmegen dec 1977.
- ⁶⁷ Deunk 2002, p.122.
- ⁶⁸ Verslag Commissie Polderpark Cronesteyn, 14 juni 1989.
- ⁶⁹ Verslag Commissie Polderpark Cronesteyn, 16 september 1987.
- ⁷⁰ Verslag Commissie Polderpark Cronesteyn, 21 september 1987 en Leidsch Dagblad, *Ondanks klachten huidirritatie vijver Polderpark Cronesteyn niet dicht*, 26 juli 1988, p.9.
- ⁷¹ Toevoeging van de Stichting Groen Cronesteyn naar aanleiding van de participatie op het conceptrapport.
- ⁷² Plan Polderpark Cronesteyn, 28 september 1981, p. 115-16 (ELO, Archief Wethouder Waal archiefnr. 0283.173).
- ⁷³ Schriftelijke toelichting M. Kathmann naar aanleiding van conceptrapport.
- ⁷⁴ Werkverruimende of werkgelegenheidsverruimende maatregelen, was een project van de rijksoverheid om de werkeloosheid tegen te gaan. Hierbij werden tijdelijke additionele arbeidsplaatsen ter beschikking gesteld aan bepaalde doelgroepen. Het doel was de positie van deze doelgroep op de arbeidsmarkt te verbeteren.
- ⁷⁵ ELO, stadsarchief Leiden archiefnummer 1001a.2979

⁷⁶ Leidsch Dagblad, 15 december 1981, p.3 .

⁷⁷ Zeevat (red.) 2001, p. 15.

⁷⁸ tuinverenigingotv.nl/publicaties/Volkstuinen-Leiden.html, geraadpleegd 21 oktober 2024.

⁷⁹ José Kneplflé, de Volkstuinen, in: jaarboekje Vereniging vrienden Polderpark Cronesteyn, jaarboekje nummer 3, voorjaar 1996, p.49.

⁸⁰ Verslag Commissie Polderpark Cronesteyn, 12 oktober 1983.

⁸¹ Leidsch dagblad 24 november 1986, Goekoop opent 'het Kroontje', p.7.

⁸² P. Cabenda, Verdwalen tussen zonnebloemen, in: Leidsch Dagblad, 24 augustus 2000, p.13 en R. Minkhorst, verdwalen tussen een miljoen bloemen, in: Leidsch Dagblad 8 augustus 2001, p.11.

⁸³ Leidsch Dagblad, 29 juni 1989, p. 13.

⁸⁴ Leidsch dagblad, 28 mei 1983, p.3

⁸⁵ [Imkersleiden.nl](https://imkersleiden.nl), nieuwe stal. Geraadpleegd 25 oktober 2024.

⁸⁶ Verslag Commissie Polderpark Cronesteyn, 12 september 1984.

⁸⁷ Schriftelijke toelichting M. Kathmann naar aanleiding van conceptrapport.

⁸⁸ A.J. Gordijn, Schooltuinen in het Polderpark, in: jaarboekje Vereniging vrienden Polderpark Cronesteyn, jaarboekje nummer 1, voorjaar 1994, p.21 en 24.

⁸⁹ Schriftelijke toelichting M. Kathmann naar aanleiding van conceptrapport.

⁹⁰ Van Es 2005, p. 124

⁹¹ De Poldertuinen; deel 1: contrast of compliment, in: Groen: vakblad voor ruimte in stad en landschap, 1992, jaargang 48, nr. 3, p. 24-27.

⁹² Maas, T., Het groen is er om te gebruiken, in: Leidsch Dagblad, 19 juli 1975.